

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

75-15/2
88

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

4. 1988

..საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“,
ეკონომიკისა და საშარტლის სერია, 1988, № 4

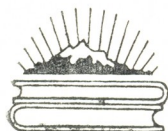
საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ЭКОНОМИКИ И
ПРАВА

ჟურნალი დაარსებულია 1980 წელს
Журнал основан в 1980 году
გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

4. 1988

ბამონცვემლობა „მეცნიერება“
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

●
თბილისი
ТБИЛИСИ

სარედაქციო კოლეგია: ა. გუნია (რედაქტორი) თ. გამყრელიძე, მ. გველესიანი, გ. თოდუა, თ. ლილუაშვილი, გ. ნადარეიშვილი, ი. ფუტყარაძე თ. შავგულიძე (რედაქტორის მოადგილე), თ. ჩიკვაძე (რედაქტორის მოადგილე), ლ. ჩიქავა.

პასუხისმგებელი მდივანი ა. შენგელია

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Гуния А. Л. (редактор), Гамкrellidze O. K., Гвелесиани М. И., Тодуа Г. С., Лилуашвили Т. С., Надареишвили Г. Н., Путкарadze Я. В., Чикава Л. Л., Чикваидзе Т. Н., (зам. редактора), Шавгулидзе Т. Г. (зам. редактора).

Ответственный секретарь А. Л. Шенгелия

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“, ეკონომიკისა და საშენობის სერია, 1988 № 4

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380007, მახარაძის ქ. № 14
 Адрес редакции: Тбилиси, 380007, ул. Махарадзе, 14
 ტელეფონი 93-22-60 телефон

გადეცა წარმოებას 21.10.88; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 26.12.88; შეკვ. № 3289; ანაწყოების ზომა 7×12; ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 10,85; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 8,89; საღ.-გატარება, 11,55; უე 04586; ტირაჟი 980;

*

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
 Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

*

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
 Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

ზ ი ნ ა ა რ ს ი

ეკონომიკა

მ. ჯიბუჭი, ქართული ეკონომიკური პერიოდიკის ისტორიის საკითხისათვის	5
მ. მარგალიტაძე, ძირითადი წარმოებითი ფონდების გამოყენების ეფექტიანობის ამაღლების საკითხებისათვის აჭარის ასსრ მრეწველობაში	16
მ. არევაძე, წარმოების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის სრულყოფა, როგორც შრო- მის ნაყოფიერების ამაღლების ფაქტორი საქართველოს სსრ ქიმიურ მრეწვე- ლობაში	24
რ. იაკოვნიძე, ზ. გარაქანიძე, წარმოების თანამედროვე პროცესის ახლად აღჭურვა მოქნილი ავტომატიზებული საწარმოო სისტემის გამოყენებით	31
რ. სარჩიშვილი, ფულად-ნივთიერ დარგთაშორის ნაკადის მოდელი	40
ი. ანანიშვილი, ზღვრული სიდიდეები დარგთაშორისი ბალანსის დინამიურ მოდელში	44
ზ. ბურდული, ზ. კვიციანი, ადგილობრივი ბიუჯეტების შესრულების აღრიც- ხვისა და კონტროლის გარდაქმნის აქტუალური საკითხები	53
ბ. გელიანაშვილი, ე. ნიჭიკოვი, რეგიონალური პრობლემები და მიზნობრივი კომ- პლექსური პროგრამები	66
ბ. ჩარაშვილი, სოფლის მეურნეობის სამუშაოთა თანამიმდევრულ-პარალელური დაგეგ- მარების ამოცანებში სტრუქტურის ოპტიმალური გამოყოფა	76

სამართალი

ბ. გოლოვნილი, სამოქალაქო დავა, როგორც უთანხმოება მხარეებს შორის	79
ი. ფუტყარაძე, სახელმძღვანელო სერიოზული შეცდომებით	82
ბ. ნაღარაძე, სახელმწიფოს წარმოშობის ზოგიერთი საკითხი თანამედროვე სა- მეცნიერო ლიტერატურაში: პროტოსახელმწიფო როგორც პოლიტიკური სტრუ- ქტურა	99
წ. ხეცურიანი, სიკვდილით დასჯა და თანამედროვეობა	113

რეცენზია, ინფორმაცია, ძრონიკა

საყურადღებო ნაშრომი წარმოების ინტენსიფიკაციისა და ეფექტიანობის პრობლემებზე საინტერესო წიგნი მოთხოვნათა და წინადადებათა პოლიტიკურ-ეკონომიკური პრობლე- მების შესახებ	120 123
--	------------

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

М. Ч. Джибути. К вопросу истории грузинской экономической периодики	5
О. Н. Маргалитадзе. К вопросу повышения эффективности использования основных производственных фондов промышленности Аджарской АССР	16
Н. Г. Аревадзе. Совершенствование материально-технической базы производства как фактор повышения производительности труда в химической промышленности ГССР	24
Р. В. Якобидзе, З. Г. Гараканидзе. Переоснащение современного процесса производства с применением гибких автоматизированных производственных систем	31
Р. А. Сарчимелия. Модель денежно-вещественных межотраслевых потоков	40
Ю. Ш. Ананишвили. Предельные величины в динамической модели межотраслевого баланса	44
Ш. И. Бурдули, Г. П. Квирикашвили. Актуальные вопросы перестройки учета и контроля исполнения местного бюджета	53
Г. В. Бедианашвили, Е. Д. Новиков. Региональные проблемы и целевые комплексные программы	66
Г. Г. Чараев. Оптимальное выделение структур в задачах последовательно-параллельного планирования сельскохозяйственных работ	76

ПРАВО

Г. А. Голошвили. Гражданский спор как разногласие между сторонами	79
Я. В. Путкарадзе. Учебник с серьезными изъянами	82
Г. Н. Надареишвили. Некоторые вопросы возникновения государства в современной научной литературе: протогосударство как политическая структура	99
Д. Г. Хецуриани. Смертная казнь и современность	131

РЕЦЕНЗИИ, ИНФОРМАЦИЯ, ХРОНИКА

Значительный труд об интенсификации производства и проблемах его эффективности	
Интересная книга о политико-экономических проблемах спроса и предложения	123

მისილ ჯიბუბი

ქართული ეკონომიკური პერიოდის ისტორიის საკითხისათვის

18872

ქართული ეკონომიკური აზრის ისტორიის კომპლექსური და სისტემური შესწავლა შეუძლებელია ქართული ეკონომიკური პერიოდის ისტორიის ცოდნის გარეშე. ქართული ეკონომიკური პერიოდის ისტორია ჯერჯერობით შესწავლის საწყის სტადიაზე იმყოფება. იგი არ გამხდარა მონოგრაფიული გამოკვლევის საგანი. ვარკვეული აზრით, გამონაკლისს წარმოადგენს აკად. პ. გუგუშვილის მონოგრაფია „ქართული ჟურნალისტიკა“, რომელიც ეძღვნება ქართულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ჟურნალებში „ცისკარში“ და „საქართველოს მოამბეში“ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ საკითხებს¹. ცალკეულ ჟურნალებს ან პრობლემებს ეძღვნება ე. ჩადუნელის, ე. წიკლაურის და სხვ. ნაშრომები². ეკონომიკური პერიოდის საკითხებს იხილავენ გ. მეგრელიშვილი, გ. ბაქრაძე, გრ. თოდუა, ა. ფანცხავა და სხვ. თავიანთ გამოკვლევებში. იმდენად, რამდენადც იკვლევენ ქართული ეკონომიკური აზრის ამა თუ იმ პერიოდს, თუ წარმომადგენელს, მაგრამ სპეციალურად მას არ სწავლობენ. სხვა რომ არა ვთქვათ, ჯერ კიდევ არაა დადგენილი ქართული ეკონომიკური ჟურნალ-გაზეთების სრული ნუსხა, არაა ჩატარებული მათი კატალოგიზაცია, არ გვაქვს მათი აღწერილობა და სხვ. ბევრი გაურკვეველობაა ამა თუ იმ ჟურნალისა და გაზეთის გამოცემის თარიღებთან დაკავშირებით, არაა დადგენილი მათი გამოსვლის პერიოდულობა და სხვ. ასეთი სიტუაცია გაპირობებულია მრავალი მიზეზით. უპირველესი მათ შორის რესპუბლიკაში ქართული ეკონომიკური აზრისა და პოლიტიკური ეკონომიის ისტორიების შესწავლის არასაკმარისი დონეა. არანაკლებ ხელისშემშლელია რესპუბლიკაში საბიბლიოთეკო საქმის მიუტევებლად დაბალი დონე. რესპუბლიკაში არ არის ბიბლიოთეკა, სადაც თავმოყრილი და დაცული იყოს ყველა ქართული ჟურნალ-გაზეთი და მათი სრული კომპლექტები. კომპლექტებთან დაკავშირებით საქმე იმდენად სავალალოა, რომ დღეს უკვე დავიანებულია, ხვალ კი შეუძლებელი იქნება ბევრი ჟურნალ-გაზეთის ყველა ნომრის თავმოყრა, რითაც ეროვნული სულიერი წარმოება აუნაზღაურებლად დაზარალდება. მოუწესრიგებელია პერიოდის ბიბლიოგრაფიული საძიებლების გამოცემის საკითხი. ერთადერთ დასაყრდენ წიგნად ამ მხრივ რჩება გ. ბაქრაძის მიერ შედგენილი „ქართული პერიოდის ბიბლიოგრაფია“, რომელიც ჯერ ერთი, მო-

1 პ. გუგუშვილი, ქართული ჟურნალისტიკა, ტ. 1, თბ., 1941.

2 ე. ჩადუნელი. ჟურნალ „იმედის“ საზოგადოებრივ-ეკონომიკური შეხედულებანი, თბ., 1961; Циклаური Ж. Н. Журнал «Экономиста» о социалистической индустриализации в Грузии (1925—1937 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Тб., 1986 და სხვ.

ქაქ. სსრ კ. მარტის
სა, სა, ჯიბუბი.

ითხოვს დაზუსტებებს და მეორეც, არ მოიცავს ქართული პერიოდიკის ისტორიის თითქმის ნახევარ საუკუნეიან ინტერვალს³.

ნათქვამიდან გამომდინარე არაა გასაკვირი თუ თვით ყურნალი „ეკონომისტის“ ისტორიის ყველა ფურცელიც არაა ცნობილი. ყურნალ „ეკონომისტის“ ისტორია, თავისი წამყვანი მდგომარეობის გამო ქართულ ეკონომიკურ პერიოდიკაში სათანადო დონეზეა შესწავლილი. ამას ხელი შეუწყო ყურნალის საიუბილეო ღონისძიებებმაც.

ყურნალის 50 წლისთავს მიეძღვნა აკად. პ. გუგუშვილის სტატია „ქართული ეკონომიკური პუბლიცისტიკის ფლაგმანი“⁴, ხოლო 60 წლისთავს სტატიები: ი. კრავცოვი — „მუდამ ცხოვრების შუაგულში“⁵, ყ. წიკლაური — „პირველი ნაბიჯები“⁶, თ. გოქსაძე — „ყურნალმა სახე შეიცვალა“⁷. ყურნალ „ეკონომისტის“ ისტორია შემდეგნაირადაა წარმოდგენილი: 1925 წელს იგი გამოდიოდა „ეკონომისტის“, 1926-1931 წლებში „საქართველოს ეკონომისტის“, 1931-1941 წლებში, — „საქართველოს სოციალისტური მეურნეობის“ სახელწოდებით. 1941-1957 წლებში ყურნალი არ გამოდიოდა. 1958 წლიდან განაზღვრა ყურნალის გამოცემა. 1967 წლამდე ყურნალს ერქვა „საქართველოს ეკონომისტი“, 1967-1973 წლებში „საქართველოს სახალხო მეურნეობა“, ხოლო 1974 წლიდან იგი გამოდის „ეკონომისტის“ სახელწოდებით. ყურნალს რედაქტორობდნენ: 1925-26 წწ. ს. ჩხილაძე, 1926-31 წწ. ვ. ავაქოვი და ა. კვირიკაძე, 1931-32 წწ. კ. ორაგველიძე, 1933-1937 წწ. რ. მელაძე, 1937-41 წწ. კ. თარგამაძე, 1958-1967 წწ. პ. გუგუშვილი, 1967-69 წწ. ს. ინწკირველი, 1969-75 წწ. თ. გოქსაძე, 1976 წლიდან ი. კრავცოვი.

საიუბილეო თარიღისათვის ათვლის წერტილად აღებულია 1925 წლის აგვისტო, როდესაც გამოვიდა ყურნალ „ეკონომისტის“ პირველი ნომერი. აღნიშნული თარიღი, შეიძლება ითქვას, საყოველთაოდაა აღიარებული და მიღებული⁸. აქ ყველაფერი სწორია, მაგრამ ყოველთვის მკვეთრად არაა გამოკვეთილი და მოუზნადებელი მკითხველი შეიძლება დაახნიოს იმ გარემოებაში, თუ რის შესახებაა ლაპარაკი: 60 წელი ყურნალ „ეკონომისტის“ დაარსებიდან თუ ქართული ეკონომიკური ყურნალის არსებობის 60 წელი? არც ერთი და არც მეორე. ლაპარაკია ქართული საბჭოთა ეკონომიკური ყურნალისა და საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში ყურნალ „ეკონომისტის“ გამოცემის 60 წლისთავზე. თორემ საბჭოთა მდელ ქართულ პრესაში გამოდიოდა ქართული ეკონომიკური ორკვირეული ყურნალი „საქართველოს ეკონომისტი“, რომელიც იბეჭდებოდა ქართულ და რუსულ ენებზე 1918-1919 წლებში და რომლის პირველი ნომერიც დაიბეჭდა 1918 წლის 13 სექტემბერს.

ყურნალ „საქართველოს ეკონომისტის“ გამოცემის თარიღები ქართული პუბლიცისტიკის, მათ შორის ეკონომიკური პუბლიცისტიკის ისტორიაში შეცდომითაა მოტანილი. გ. ბაქრაძის მიერ შედგენილ ქართული პერიოდიკის

3 გ. ი. ბაქრაძე, ქართული პერიოდიკის ბიბლიოგრაფია 1819-1945, თბ., 1947.
4 ეკონომისტი, 1975, № 12.
5 ეკონომისტი, 1985, № 8.
6 ეკონომისტი, 1985, № 6.
7 ეკონომისტი, 1985, № 6.

⁸ გუგუშვილი პ. ვ. Грузинская экономическая мысль. ეკონომიკა, II, თბ., 1970, გვ. 31; მისივე К истории грузинской экономической мысли, ეკონომიკა, VI, თბ., 1974, გვ. 16. საქართველო სსრ, ქსე, თბ., 1981, გვ. 181.

ბიბლიოგრაფიაში მისი გამოცემის თარიღად 1919 წ-ია მითითებული⁹. იმავე წელს უთითებს აკად. პ. გუგუშვილი¹⁰. საქართველოს სსრ კ. მარქსის სახელობის სახელმწიფო რესპუბლიკური ბიბლიოთეკის სპეციალური ლიტერატურის ფონდში კი დაცულია 1918 წელს გამოცემული „საქართველოს ეკონომისტი“ ნომრები, რომელთა საფუძველზეც ზემოთ მივუთითეთ მისი პირველი ნომრის გამოცემის თარიღი.

ამდენად, ჩვენი აზრით, საფუძველს არაა მოკლებული, ჟურნალ „ეკონომისტი“ ასაკში და შესაბამისად, მის საიუბილეო თარიღებში კორექტირების შეტანა.

რადგან ჯერ კიდევ სურვილად რჩება ქართული ეკონომიკური ჟურნალ-გაზეთების ნომრების სისტემური და საგნობრივი ბიბლიოგრაფიების შედგენის საკითხი¹¹ და ამასთან ჟურნალ „საქართველოს ეკონომისტი“ პირველი ნომრები ფართო საზოგადოებისათვის ხელმიუწვდომელია, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მისი გამოცემის პირველი—1918 წლის ნომრების აღწერილობის მოცემა. ჟურნალი „საქართველოს ეკონომისტი“ იყო ორკვირეული ქართულ-რუსულენოვანი ჟურნალი. 1918 წელს გამოვიდა ექვსი ნომერი.

№1 გამოვიდა 13 ნაკენისთვის (სექტემბერს) 48 გვერდის მოცულობით. მისი შინაარსი იყო: (სტილი დაცულია) ქართულად: საქართველოს ეკონომისტი (მეთაური) — დ. თოფურაძე; დუღის საკითხი — დ. თოფურაძე, ქრონიკა — ქუთათაძის წყალსადენი; საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკურ ძალთა განწყობილების საკითხის შესახებ — გიორგი მამრადე. რუსულად: მეთაური (იგივე რუსულად) — დ. თოფურაძე; ერობა და სახელმწიფო — დ. თ.; სახალხო მეურნეობის გათიშვა — ვლ. ვოტინსკი; პირველი ნაბიჯები — ე. კოზლოვსკი; ფინანსები, სახელმწიფო და კერძო ინიციატივა — ბ. მენდელევი; სამინისტროს გეგმა მრეწველობის განვითარების შესახებ — კოლხიდელი; სამისიო ბანკი და მისი მნიშვნელობა სახალხო მეურნეობისათვის — ბერგი; ოქროს გრამი, როგორც საფუძველი საერთაშორისო ვალიუტისა — პრ. გენხელი.

№2 გამოვიდა 3 ოქტომბერს 59 გვერდის მოცულობითა¹² და შემდეგი შინაარსით: ქართულად: ქალაქთა კავშირის ყრილობა — ა. ლ.; ქალაქ ქუთათის ეკონომიური პერსპექტივები — დ. კალანდარიშვილი; კორესპონდენციები; რუსულად: პური და პურის საქმეები — დ. თოფურაძე; საერთო

9 გ. ი. ბაქრაძე, ქართული პერიოდიკის ბიბლიოგრაფია 1819-1945, თბ., 1947, გვ. 59, 223.

10 პ. გუგუშვილი, ქართული ეკონომიკური პუბლიცისტიკის ფლაგმანი, ეკონომისტი, 1975, №12, გვ. 5.

11 ჟურნალ „ეკონომისტი“ საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის საპატიო სიგელით დაჯილდოებისა და 50 წლისთავისადმი მიძღვნილ სტატიაში აკად. პ. გუგუშვილი წერდა: „გადაუდებელ საჭიროებად მიგვაჩნია შედგეს და გამოიცეს ჟურნალ „ეკონომისტი“ 1925-1975 წწ. გამოსული ნომრების სისტემატური და საგნობრივი ბიბლიოგრაფიები, რაც ცხადია, დიდად შეუწყობს ხელს ჩვენს ქვეყანაში სოციალისტური მშენებლობის ისტორიის მთელი გამოცდილების, თვით ეკონომიკური მეცნიერებისა და ცხოვრების წინაშე მდგარი მიმდინარე და მომავალი ამოცანების უკეთ გათვალისწინების და წარმატებით გადაჭრის საქმეს“ (ეკონომისტი, 1975, №12, გვ. 15).

12 მხოლოდ იმ აზრის დასამტკიცებლად, რომ გ. ი. ბაქრაძის „ქართული პერიოდიკის ბიბლიოგრაფიაში“ ბევრი რამაა დასაზუსტებელი ადგინაწნავთ, რომ მასში (გვ. 59) ყ. „საქართველოს ეკონომისტი“ მოცულობა მითითებულია როგორც 48 გვერდი უცვლელად.

ორგანო სახელმწიფოს მეურნეობისა — ისარი; ფულების გაფასება, ამ მოვლენის მიზეზები და ბრძოლა ამის წინააღმდეგ — პროფ. ბრენტანო; ღვინო, როგორც წყარო სახელმწიფოს შემოსავლისა — ე. კოზლოვსკი; სახალხო მეურნეობის დამბლად ჩავარდნა (გაგრძელება) — ვ. ვოიტინსკი; ოქროს ფონდი და ქალაქის ხმარება — ა. შჩეპოტიევი; ქრონიკა.

№ 3 გამოვიდა 20 ოქტომბერს 48 გვერდის მოცულობით. მისი შინაარსი იყო: ქართულად: ადმინისტრაციული გამიჯვნა და ერობა — გ. მენდელევი; საქართველოს რკინის გზის ელექტროფიკაცია — ინჟ. ბ. ჭიჭინაძე. რუსულად: სავაჭრო ხელშეკრულების შესახებ — დ. თოფურიძე; სატყეო მრეწველობის პერსპექტივები — გ. პახარ; საკუთარ ფინანსიურ სისტემის მნიშვნელობა სახელმწიფოსათვის — ვ. ვოიტინსკი; გზები ინდოეთისაკენ — შჩეპოტიევი; სოციალური პოლიტიკა და მუშათა დაზღვევა — გ. მენდელევი; ქრონიკა.

№ 4 48 გვერდის მოცულობით გამოვიდა 9 ნომბერს შინაარსით: ქართულად: სოფლის ეკონომიური მიმოხილვა — ი. ირემაშვილი; ქალაქთა კავშირის ყრილობა (დასასრული) ა. ლ.; რუსულად: კიდევ სავაჭრო ხელშეკრულებათა შესახებ — დ. თოფურიძე; საკითხი საკუთარი ფულის — სისტემის შექმნისა საქართველოში — ვ. ვოიტინსკი; სოციალური პოლიტიკა და მუშათა დაზღვევა (დასასრული) — გ. მენდელევი; აგრონომიული პოლიტიკა საქართველოში და ახალი მიწის კანონები — ი. ანდრონიკოვი; ეკონომიური კავშირები — დ. თოფ.; ფულის ბრუნვის ბედ-იღბალი ომის შემდეგ — ს. ზაგორსკი; ამიერკავკასიის საწარმოვო ძალები; ბამბის წარმოება ამიერ-კავკასიაში; ნავთის წარმოება საქართველოში — ე. კ.; ქრონიკა.

№ 5 გამოვიდა 19 ნომბერს. მოცულობა: 48 გვერდი. შინაარსი: ქართულად: საჭირ-ბოროტო საკითხის გამო — ნ. ელიანი; სოფლის ეკონომიური მიმოხილვა — ი. ირემაშვილი; წერილობითი ახსნა-განმარტებანი სენაკის საერობო კრებისა. რუსულად: საკითხი საკუთარი ფულის სისტემის შექმნისა საქართველოში (დასასრული) — ვ. ვოიტინსკი; გადასახადის წყაროები საქართველოში — ელისეი კოზლოვსკი; სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაცია — ა. ესენი; სამუშაო ხელ-ფასი გერმანიის სამხედრო მრეწველობაში; საწყლო ამხანაგობანი; ქრონიკა (საზღვარ-გარეთ. რუსეთში. უკრაინაში. საქართველოში).

№ 6 გამოვიდა 20 დეკემბერს. მოცულობა 48 გვერდი. შინაარსი: ქართულად: საქართველოს ფინანსები — ალექსეი ვეველი; სოფლის ეკონომიური მიმოხილვა — ი. ირემაშვილი; ახალ სენაკ-ზუგდიდის რკინის გზა; რუსულად: საფინანსო პოლიტიკის მიზანი — ე. კოზლოვსკი; ერობის საფინანსო მდგომარეობა — ბ. უ.; სახელმწიფო გადასახადების შემოტანა — ელისეი კოზლოვსკი; სამუშაო ხელშეკრულების კანონპროექტზე — ვლ. ვ.; ფულის კრიზისი გერმანიაში და ავსტრო-უნგრეთში — პრივ. — დოც. ს. ზაგორსკი; ამიერ-კავკასიის ეკონომიური მნიშვნელობა; ქრონიკა (საზღვარ-გარეთ. რუსეთში. უკრაინაში. აზერბაიჯანში. საქართველოში).

ჟურნალ „საქართველოს ეკონომისტის“ რედაქტორი იყო დ. თოფურიძე. ჟურნალში თანამშრომლობდნენ: ი. ანდრონიკაშვილი, კ. ანდრონიკაშვილი, რ. არსენიძე, ა. ასათიანი, ა. ბერგი, პ. გელეიშვილი, ფ. გოგიჩაიშვილი, რ. დათეშიძე, ნ. ელიავა, ი. ვარაზიშვილი, ვ. ვოიტინსკი, დ. თოფურიძე.

კ. კანდელაკი, ე. კოზლოვსკი, ი. ლორთქიფანიძე, გ. მამრადე, ტ. მარგველაშვილი, პ. საყვარელიძე, ი. ფაღვაა, მ. ყაუხჩიშვილი, ი. შარაშიძე, შრამჩენკო, მ. სმირნოვი და სხვ. რედაქცია მოთავსებული იყო ვერის დაღმართზე, სახლი 5, ბინა 5.

ჟურნალ „საქართველოს ეკონომისტი“ ფურცლებზე 1918 წელს დაბეჭდილი მასალა მრავალმხრივად საინტერესოა: ჯერ ერთი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისა და ქართული ეკონომიკური აზრის ისტორიის შესწავლისათვის და მეორეც, ჩვენი ისტორიული წარსულის თეთრი ლაქებისაგან განთავისუფლებისათვის. 1918 წლის 26 მაისს გამოცხადებული საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შესახებ ხშირად მხოლოდ პოლიტიკური აქციების და პარტიათა ურთიერთდამოკიდებულების მიხედვითაა მსჯელობა. ამიტომაც ეს მსჯელობა ხშირად ემოციურ ელფერს ღებულობს. საკითხის სწორი განხილვისათვის საჭიროა შევისწავლოთ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის, როგორც სუვერენული სახელმწიფო ფორმირების ეკონომიკური ცხოვრება. გავანალიზოთ იმდროინდელი საქართველოს სახალხო მეურნეობის მდგომარეობა, მენშევიკური მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკა, მათი ეკონომიკური სტრატეგია და ტაქტიკა როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე საერთაშორისო ასპარეზზე. ყოველივე ეს ობიექტურად, თვალნათლივ და დასაბუთებულად წარმოგვიდგენს მენშევიკების საქმიანობის ავ-კარგს 1918 წლის 26 მაისიდან 1921 წლის 25 თებერვლამდე პერიოდში. ასეთი ანალიზისათვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროს სწორედ „საქართველოს ეკონომისტი“ ზემოთ მითითებული ნომრები წარმოადგენენ. ისინი განსაკუთრებით სწორ წარმოდგენას იძლევიან მენშევიკური მთავრობის პირველი თვეების ეკონომიკური ღონისძიებებისა და ამ დროის საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ. ჟურნალი „საქართველოს ეკონომისტი“ რესპუბლიკის სამი თვის თავზე გამოვიდა და მან თავის მიზნად „საქართველოს ფინანსურ და ეკონომიკური საკითხების შესწავლა“¹³ გამოაცხადა.

ჟურნალში გამოქვეყნებული მასალები ნათლად მიუთითებენ იმ ეკონომიკურ ქაოსზე, რაც გაბატონებული იყო 1918 წლის საქართველოში. აღწერილია საქართველოს სოფლის მეურნეობის, მრეწველობის, ტრანსპორტის, ფინანსების მდგომარეობა, სასუთსათო, სავაჭრო-სამრეწველო, საფინანსო, რკინიგზის კრიზისების სიღრმე და გაქანება.

მართალია უშუალოდ ჩვენი კვლევის მიზანს არ წარმოადგენს საჟურნალო მასალების შინაარსობრივი ანალიზი, მაგრამ ინტერესმოკლებული არ იქნება საჟურნალო მასალების საფუძველზე აღვადგინოთ იმდროინდელი საქართველოს ეკონომიკის პორტრეტი და მოკლედ ჩამოვთვალოთ ის გზები რასაც ჟურნალი ურჩევდა მთავრობას მდგომარეობის გამოსასწორებლად.

1918 წელს საქართველო მოიცვა ღრმა ფინანსურმა კრიზისმა. უგვეგმოდ ხდებოდა ფულის გამოშვება, იჭრებოდა უამრავი ბონები, რომელიც არც საქონლით და არც ოქროთი არ იყო უზრუნველყოფილი. საქართველოში მიმოიქცეოდა სამი სახის ქალაქის ფული: „ნიკოლოზის“ ანუ „მეფის“, „რომანოვების“ ქალაქის ფულის ნიშნები, ე. წ. „კერენსკის“ ფული და ამიერკავკასიის კომისარიატის ბონები¹⁴. საინტერესო ისაა, რომ ყველა ფულის ნიშნის

¹³ საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 3, გვ. 3.
¹⁴ საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 4, გვ. 17.

გამომშვეები მთავრობა იმ დროისათვის აღარ არსებობდა. აქედან ბუნებრივია, რომ ამ ფულის არავის არ სჯეროდა და ყველას უნდოდა მისი სასწრაფოდ საქონელზე გაცვლა. ჩაკეტილი ბაზრის პირობებში ეს იწვევდა ფასების ზრდას¹⁵. აქ საინტერესოა ერთი მომენტი, როგორც ისტორიული გამოცდილება. ე. ი. შესაძლებელია ფულის „ბანკა“, როცა იმდენად დაკარგავს ფული ავტორიტეტს, რომ მისი დაგროვება ე. წ. „მუთაქაში“ აღარ ხდება. ასეთ შემთხვევაში ფასების ზრდა ციებ-ცხელებით ხასიათდება და იზრდება სპეკულაცია. სპეკულაციის შემთხვევაში ეკონომიკური მოვლენები კი გადაიან სახალხო მეურნეობის სფეროდან. ასე დაემართა მენშევიკურ მთავრობას. ფულის კურსის სათანადო დონეზე შენარჩუნება მათ არ შეეძლოთ, რადგან არ ჰქონდათ ოქროს მარაგი. ხაზინა ცარიელი იყო, მთავრობას არ შეეძლო ქალაქის ფულის ხარჯების დაკმაყოფილება. მართალია საქართველოს რესპუბლიკას მთავრობას არ ჰქონდა სესხი, რაც მას მანევრირების საშუალებას აძლევდა.მთავრობას არ უხდება გარეშე თუ შინაურ სესხების გასტუმრება და მათი პროცენტების გადახდა, რაც პირველი ფინანსური ფაქტორის (ოქროს ფონდის) ნაკლებობას ფარავს¹⁶ — წერდა ალე წვეელი. სესხის აღების შესაძლებლობა დროულად მენშევიკურმა მთავრობამ ვერ გამოიყენა. 1918 წლისათვის მენშევიკურ მთავრობას არც ბიუჯეტი ჰქონდა განსაზღვრული და ვერც კონტროლს უწევდა მიმოქცევის პროცესს. არ არსებობდა სტატისტიკა¹⁷, ამიტომ მოვლენების ანალიზიც შეუძლებელი იყო. ყურნალ „საქართველოს ეკონომისტის“ მეთაურ სტატიაში დ. თოფურიძე აღნიშნავდა, რომ ფინანსური მეურნეობის გეგმის გარეშე „სახელმწიფოებრივი აღმშენებლობა ქვიშაზედ დამყარებული აღმოჩნდება“¹⁸.

მდგომარეობას ართულებდა ისიც, რომ საქართველოში სახელმწიფოებრიობის წარმართვისათვის მცოდნე პირები არ იყო. არ იყო სპეციალისტები ვისაც ეცოდინებოდა ემისიის საკითხები, საგარეო ვაჭრობის ორგანიზაციის საქმე და სხვ.

რუსეთის მთავრობას ისე ჰქონდა წარმართული საქართველოს მეურნეობა, რომ საქართველოში თავის თავის სარჩენი სახსრები არ იყო. მაგალითად, საქართველოში ვაჭყავდათ სტრატეგიული მნიშვნელობის გზები, მაგრამ მიშვებულ იყო შიგა გზების მშენებლობა. რუსიფიკაციის პოლიტიკაზე იხარჯებოდა ფული, მაგრამ განათლებაზე ხარჯები უმნიშვნელო იყო¹⁹. ერთი სიტყვით, რუსეთის იმპერიაში ჩამოყალიბებული მეურნეობა საქართველოში ცალკე არსებობის საშუალებას ეკონომიკური თვალსაზრისით არ იძლეოდა. დაიწყო გამოსავლის ინტენსიური ძიება. საქართველოს მთავრობას ერთიანი კონცეფცია სამოქმედოდ არ ჰქონდა. გაბატონებული იყო ორი თვალსაზრისი: ერთის მიხედვით, დამოუკიდებელი ფულადი სისტემა სახელმწიფოს ისეთივე ნიშანია, როგორც მართვის, სამართლის და სამხედრო ორგანიზაციის დამოუკიდებლობა, ამიტომ მოითხოვდნენ საკუთარი ფულის ნიშნების გამომშვებას²⁰. მეორე თვალსაზრისით, საკუთარი ფულის გამომშვება არაა რეალური

15 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 1, გვ. 25-26.

16 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 6, გვ. 4.

17 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 6, გვ. 25.

18 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 1, გვ. 3.

19 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 1, გვ. 36.

20 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 3, გვ. 23.

პოლიტიკა. იგი წარმოადგენს შენიღბულ „ფულის საბეჭდი მანქანის პოლიტიკას“, როცა ემისიის გზით ცდილობენ ხარჯების დაფარვას. ამ პოზიციის მომხრენი რეკომენდაციას უწევდნენ ფულადი სისტემის მოგვარებას ფულადი ნიშნების შემოსავლის შეზღუდვით, საგადასახადო სისტემის სრულყოფით, სახელმწიფო მიწების გაყიდვითა და შემნახველი სალაროების ქსელის გახსნის გზით²¹.

ფინანსური პრობლემა იმდენად მწვავედ იდგა, რომ ყურნალი „საქართველოს ეკონომისტი“ ოპერატიულად თარგმნის სტატიებსა და იძლევა ცნობებს საზღვარგარეთის ქვეყნებში ფინანსების შესახებ. ყურნალის ორიენტაცია საზღვარგარეთის ქვეყნებიდან ძირითადად გერმანიაზე აღებული. ეროვნულ ნიადაგზე გამოყენების მიზნითაა გადმოთარგმნილი გერმანელი ეკონომისტის პროფ. ლ. ბრენტანოს სტატია „ფულების გაფასება, ამ მოვლენის მიზეზები და ბრძოლა ამის წინააღმდეგ“²². ბრენტანოს აზრით, ფასების აწევის მიზეზია საქონლის უკმარისობა და ქალაქის ფულის ზრდა. ამ უკანასკნელი ფაქტორის უარყოფითი გავლენის შემცირება, ქალაქის ფულის რაოდენობის შემცირების გზაა უნაღდო ანგარიშსწორების გაშლა ბანკების მეშვეობით. ქალაქის ფულის შეცვლა სუროგატებით. საინტერესოა ბრენტანოს მოსაზრება ფასების ზრდის თაობაზე. თუ ფასებს მოვუმატებთ პირველადი მოხმარების საგნებს, მაშინ ოჯახური ბიუჯეტის უფრო დიდი ნაწილი წავა მათზე. ეს მოთხოვნას ამ საქონელზე შეამცირებს, მაგრამ იგი შეამცირებს გადახდისუნარიან მოთხოვნას სხვა, უპირველეს ყოვლისა სამრეწველო საქონელზე. პირველ შემთხვევაში მოგება ვერ გადაფარავს მეორე შემთხვევაში წაგებას²³.

ფულადი ნიშნების გამოშვებასთან დაკავშირებით არსებობდა ზემოთ აღნიშნულის გარდა სხვა პოზიციაც. კერძოდ, დ. თოფურიძე თვლიდა, რომ შეიძლებოდა გამოშვებულყო ერთი ფულის ნიშანი საქართველოსათვის, აზერბაიჯანისათვის, სომხეთისათვის და მთიელთა კავშირისათვის²⁴. ეს აზრი იმდროინდელი ეკონომიკური კავშირებით იყო წარმოშობილი, მაგრამ განხორციელება არ ეწერა უტოპიურობის გამო. სხვადასხვა სახელმწიფოში ერთი ქალაქის ფულის ნიშანი ყოველთვის იქნება რეალური განსხვავების შემცველი, იმისდა მიხედვით თუ რა უზრუნველყოფა აქვს ამა თუ იმ რაოდენობა ქალაქის ფულს მოცემულ სახელმწიფოში.

საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას ეტყობოდა, რომ ის სასიცოცხლოდ არ იყო გაჩენილი. საქართველოს რესპუბლიკის შექმნის მომენტით, ან მანამდე არ იყო გარკვეული თუ რა მატერიალური შემოსავლები ექნებოდა ქვეყანას, როგორია მისი რესურსები. 1918 წელს საქართველო ემისიით ცხოვრობდა²⁵. რესპუბლიკა ეძებდა არსებობის წყაროებს. ეს ძიების პროცესი კარგად ჩანს ყურნალის პუბლიკაციებიდან. აყენებდნენ წინადადებას რესპუბლიკის ოქროს ფონდის შესაქმნელად ეკლესია-მონასტრების სიმდიდ-

21 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 51, გვ. 5,28-29.
22 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 2.
23 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 2, გვ. 33.
24 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 4, გვ. 35.
25 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 6, გვ. 20.

რის საფუძველზე²⁶, შემოსავლების ზრდას ღვინოზე აქციზების დაწესებით²⁷, სატყეო მრეწველობის გაშლით²⁸, საქართველოში ნავთობის წარმოების განვითარებით²⁹ და სხვ.

სახელმწიფოს შემოსავლების მნიშვნელოვან წყაროს ბევრი ავტორი ხედავდა ნაციონალიზებული მიწების გაყიდვაში. 1918 წლისათვის საქართველოს ტერიტორია 54592 კვ. ვერსი (1 ვერსი-1,0668 კმ., ე. ი. საქართველოს ტერიტორია მეტრული სისტემით 62.015 კვ. კმ-ს უდრიდა) იყო და მოსახლეობა შეადგენდა 2 მლნ სულს (ახალციხე-ახალქალაქის გამოკლებით)³⁰.

1918 წლის 7 მარტის რეფორმით დაიწყო მიწების ნაციონალიზაცია ეროვნულ-საადგილმამულო ფონდის შესაქმნელად. ამ ფონდში 1918 წლის 20 ოქტომბრისათვის გადავიდა 240.076 დესეტინა მიწა, ანუ 262.283 ჰა 31 დესეტინა = 1,0925 ჰა). ფინანსური სისტემის კრიზისის დაწვლით აზრი ამ მიწების გლეხებისადმი მიყიდვის შესახებ გაბატონებული ხდება იმდროინდელ მმართველ წრეებში. ეს საკითხი ფართოდაა წარმოდგენილი ჟურნალ „საქართველოს ეკონომისტის“ ფურცლებზე. მიწის რეფორმა, რომელიც მიმდინარეობდა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში 1918 წელს ეყრდნობოდა აქტებს მიღებულს უკვე არ არსებული ხელისუფლებათა მიერ³¹.

საქართველოში დემოკრატიული რესპუბლიკის ჩამოყალიბება მოხდა იმ პერიოდში, როცა საქართველოს სოფლის მეურნეობაში კაპიტალიზმი იწყებდა განვითარებას. კაპიტალიზმზე გარდამავალი სოფლის მეურნეობა ხასიათდებოდა მიწათმოქმედების კულტურის ამაღლებით. ახალ სოციალისტურ ორგანიზაციას უნდა მოეხდინა აგრარული საქმის ახალ დონეზე აყვანა, მაგრამ მენშევიკურმა მთავრობამ ის ვერ განახორციელა. მართალია, თავდაპირველად აგრარული რეფორმის პოლიტიკური ამოცანა: კერძომესაკუთრებული მიწების კონფისკაცია განახორციელა, მაგრამ ვერ შეძლო მათი რაციონალურად გამოყენება. მენშევიკების კრახი ბევრად განსაზღვრა მათი აგრარული პოლიტიკის კრახმა. საქართველო რუსეთის იმპერიაში პურის მომხმარებელი ქვეყანა იყო. მას შემდეგ რაც რესპუბლიკა იზოლაციაში მოჰყვა, პურის შემოტანა შეწყდა. რამაც გამოიწვია შიმშილიანობა. თუ კი შეიძლებოდა სადმე მიწის დამუშავება დაამუშავეს. რუსეთის იმპერიის ერთიან შრომის დანაწილებაში საქართველოში გავრცელდა ის დარგები, რომლებიც მონოპოლიურ კლიმატურ პირობებში იმყოფებოდა: ხილი, ჩაი, თამბაქო და სხვ. პურის დეფიციტმა გამოიწვია კულტურული მამულების გაჩანაგება. აჩეხა ვენახები, ბაღები. მენშევიკურმა მთავრობამ ვერ უზრუნველყო მიწების განაწილების

26 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 1, გვ. 4.

27 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 2, გვ. 34.

28 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 3, გვ. 20.

29 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 3, გვ. 38, № 4, გვ. 39.

30 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 3, გვ. 4.

31 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 5, გვ. 4. ამიერკავკასიის კომისარიატის 1917 წლის დეკემბრის დადგენილებას «О передаче земельным комитетам земель казенных, бывших удельных, церковных, монастырских, юридических лиц и частновладельческих». ამიერკავკასიის ს. იმის 1919 წლის 7 მარტის კანონს «Об определении норм земля, оставляемой владельцам, и о мерах осуществления земельной реформы» და ამიერკავკასიის მთავრობის 1918 წ. 2 და 20 მაისის კანონებს «О дополнениях к указаниям и о конфискации инвентаря» (საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 4, გვ. 28).

ორგანიზაცია, ვერ გაანაწილა მიწა გლეხებს შორის. არ იყო დადგენილი მიწის მფლობელობის ნორმები. დაიწყო მიწების თვითნებური და სტიქიური მიტაცება. სოფლად დიფერენციაციამ უფრო გაღრმავებული ხასიათი მიიღო. მიწებზე დავა მიმდინარეობდა არა მარტო პიროვნებებს, არამედ მთელ სოფლებს შორის³². მართალია 1917 წლის 16 დეკემბრის ამიერკავკასიის კომისარიატის კანონის 4 მუხლით შეიძლებოდა სამიწათმოქმედო კომიტეტების შეხედულებისამებრ იჯარით მიწის გაცემა, მაგრამ ეს არ ზრდიდა მიწათმოქმედების კულტურას. დროებით აღებულ მიწაზე მეურნეობრიობა ატარებდა მტაცებლურ ხასიათს. მეიჯარე ცდილობდა საიჯარო დროში რაც შეიძლება მეტი ამოეჩაჩა მიწისაგან.

ი. ირემაშვილის აზრით, დუშეთში, თიანეთში, ლეჩხუმსა და ცხინვალში გლეხთა აჯანყებები უპირველეს ყოვლისა აგრარული საკითხის მოუგვარებლობით იყო გამოწვეული. ამ რაიონებში, განსაკუთრებით დუშეთში, მცირემიწიანობის გამო და იმის გამო, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნამდე პური ჩრდილოეთ კავკასიიდან შემოჰქონდათ აგრარულმა კრიზისმა კულმინაციას მიაღწია³³. მიწის პრობლემა დუშეთში იმიტომაც იყო სხვა რეგიონებზე მწვავე, რომ აქ ძირითადად ნატურალური მეურნეობა იყო გაბატონებული³⁴.

მენშევიკურმა მთავრობამ ვერ გადადგა რევოლუციური ნაბიჯი აგრარულ რეფორმაში. იგი მოიცვა უძრავობამ და უმოქმედობამ.

ფინანსური სიძნელეებიდან გამოსვლის ძიება სულ უფრო ამტკიცებდა აზრს მიწის გაყიდვის შესახებ და სოფლად კაპიტალიზმის არსებული ელემენტების რესტავრაციის მიმართულებით. სოფლის მეურნეობის კაპიტალიზმის გზით განვითარება ეკონომიკურ თეორიაში ნელ-ნელა გაბატონდა. 1918 წელს მენშევიკური მთავრობის უბედურება იმაში მდგომარეობდა, რომ ვერ გაარკვია აგრარული პოლიტიკის მიმართულება: კაპიტალისტური სტიმულირების გზით ევლოთ, თუ განევითარებინათ ახალი ალტრუიზმი³⁵.

მენშევიკურმა მთავრობამ, მაშინ როცა ვერავითარი ღონისძიებით ვერ გადაჭრა სასურსათო კრიზისი, გადაწყვიტა მიწის გაყიდვა კერძო საკუთრებაში. სანამ უშუალოდ ამ საკითხს შეეხებოდნენ, საინტერესოა სასურსათო კრიზისის დაძლევისათვის ბრძოლის ერთი ისტორია, რომელშიც მონაწილეობდა ცნობილი ქაოთველი ეკონომისტი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ერთ-ერთი დამაარსებელი ფ. გოგიჩაიშვილი. ყურნალში გამოქვეყნებული მასალებიდან ირკვევა, რომ სასურსათო პრობლემის გადაჭრის მიზნით ადგილებზე ჯერ შექმნილა სასურსათო კომიტეტები, შემდეგ ის დაუშლიათ და შეუქმნიათ სურსათის სამინისტრო (მინისტრი ლორთქიფანიძე). აქ შექმნილა საქართველოში პურის დამზადების მთავარი რწმუნებულის თანამდებობა, რომლისთვისაც ხალხში „პურის დიქტატორი“³⁶ შეურქმევიათ. აღნიშნულ სამინისტროს და მის მინისტრს სახელი გაუთქვამს იმით, რომ

32 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 5, გვ. 2.

33 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 4, გვ. 5.

34 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 2, გვ. 13.

35 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 2, გვ. 53.

36 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 2, გვ. 17.

„ყიდულობდნენ ძვირად, ყიდდნენ იაფად“, რა თქმა უნდა თავისი ანგარებითი მიზნებისათვის. კერძო პირებიდან სამინისტრო ძვირად ყიდულობდა პურს, რომელიც შემდეგ ნაკლებ ფასებში იყიდებოდა. მინისტრი ლორთქიფანიძე (იგი იმავე დროს გზათა მინისტრიც იყო) გაანთავისუფლა მთავრობამ სახელმწიფო კონტროლიორის ფ. გოგიჩაიშვილის მიერ წაყენებული ბრალდებების საფუძველზე³⁷. რაც შეეხება მენშევიკების მიერ მიწის გაყიდვას საინტერესოა, რომ უკვე 1918 წლის ბოლოსათვის მომზადდა მიწების გაყიდვის კანონ-პროექტი, რომელიც სამ მთავარ პრინციპს ეყრდნობოდა: 1. მიწების შესყიდვა—მათ საფუძველზე მუნიციპალიზაციის შესაძლებლობის დაშვებით; 2. უმიწაწყლოთათვის შეღავათების გაწევა; 3. შესასყიდი მიწების რაოდენობის მაქსიმუმის დაწესება 7 დესეტინის ოდენობით (7,7 ჰა)³⁸. ეს იყო მენშევიკური მთავრობის მიერ სოფლის მეურნეობაში კაპიტალიზმის განვითარების საბოლოოდ არჩევა, რაც არ შეიძლებოდა იმდროინდელ საქართველოში პოპულარული ყოფილიყო, რადგანაც დასავლეთ საქართველოში ფაქტიურად მიწები კერძო საკუთრებაში იყო გადასული და აღნიშნული კანონი არაფერს არ ცვლიდა, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოში ბატონყმური ურთიერთობა იყო შენარჩუნებული და მიწების შესყიდვა უმრავლესობისათვის შეუძლებელი იყო კანონპროექტით დაწესებულ ფასებში (დესეტინაზე 500-600 მანეთი)³⁹.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა და მისი მთავრობა სურვილებისა და შესაძლებლობების პროპორციებში დაიბნა. ახალგაზრდა სახელმწიფოს ყველაფრის ერთბაშად გაკეთება სურდა, მაგრამ არ შეეძლო. არახელსაყრელი საგარეო პირობები, თურქეთის იმპერიული ზრახვების აშლილობა, გერმანიასთან დადებული ხელშეკრულებების მოშლა გერმანიის საშინაო საქმეების შეცვლით 1918 წლის გერმანიის რევოლუციის გამარჯვების გამო, ახალი პარტნიორების ძიება, არასაიმედო მეზობლების ყოლა სახელმწიფოებრიობის პირველ თვეებში, დაბნეულობას იწვევდა მთავრობა ცდილობდა ეროვნული საქმეების მოგვარებას (ქართული უნივერსიტეტის გაძლიერება, ქართული კონსერვატორიის შექმნა), ალაზნის სარწყავი სისტემის გაყვანას (დაიწყო 1917 წელს), კოლხეთის დაშრობას და სხვ⁴⁰.

მენშევიკურმა მთავრობამ სახსრების ძიებაში ვერ გაარკვია რომელი წინადადებისათვის დაეჭირა მხარი — რომელიც ურჩევდა წარმოებისა და განაწილების ერთიანი სახელმწიფო ორგანოს შექმნას⁴¹, თუ პირადი ინციატივის აღორძინებას⁴². საგარეო კაპიტალი დაეშვა ქვეყნის შიგნით, თუ ეკონომიკურ კაბალაში აღმოჩენის შიშით მორიდებოდა მას, ვიდრე აქციების პაკეტი საქართველოს ხელში არ იქნებოდა. ამ უკანასკნელი თვალსაზრისით გერმანიასთან ხელშეკრულების ჩაშლა გადარჩენად იქნა აღქმული⁴³. მრეწველობის

37 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 2, გვ. 13.
 38 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 6, გვ. 7.
 39 იქვე, გვ. 9. დასავლეთ საქართველოში გლეხური მოსახლეობის 2/3 უმიწო იყო (იხ. М. Ц е р ц в а д з е, Логический конец идейных и организационных принципов грузинских меньшевиков, Тб., 1969, с. 34).
 40 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 5, გვ. 48.
 41 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 2, გვ. 27.
 42 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 1, გვ. 36.
 43 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 4, გვ. 11.

ოპორტუნისტული

ძირითადი წარმოებითი ფონდების გამოყენების ეფექტიანობის ამაღლების საკითხებისათვის აჭარის ასსრ მრეწველობაში

სკკპ XXVII ყრილობამ შეიმუშავა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დაჩქარების სტრატეგია, განსაზღვრა სახალხო მეურნეობის ინტენსიური განვითარების რელსებზე გადაყვანის გზები. სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალურმა მდივანმა ამხანაგმა მ. ს. გორბაჩოვმა ყრილობაზე პოლიტიკურ მოხსენებაში აღნიშნა: „ცვლილებების არსია ყურადღების ცენტრი რაოდენობრივი მაჩვენებლებიდან გადავიტანოთ ხარისხისა და ეფექტიანობაზე, შუალედურიდან საბოლოო შედეგებზე, საწარმოო ფონდების გაფართოებიდან მათ განახლებაზე“¹.

ყრილობამ მიგვითითა, რომ „საჭიროა მთელი ჩვენი რეზერვების მაქსიმალური გამოყენება და უფრო გონივრული დავიწყოთ იმ რეზერვებით, რომლებიც არ მოითხოვს დიდ დანახარჯებს, სწრაფ და საგრძნობ ეფექტს კი იძლევა. საქმე ეხება ორგანიზაციულ-ეკონომიკურ და სოციალურ-ფსიქოლოგიურ ფაქტორებს, შექმნილი საწარმოო პოტენციალის უკეთ გამოყენებას... განსაკუთრებით შემაშფოთებელია ის, რომ ფონდების ყველაზე აქტიური ნაწილი — მანქანები, მოწყობილობა, ჩარხები ხშირად უქმად არის ან მთელი დატვირთვით არ მუშაობს. მაგალითად, მანქანათმშენებლობაში ლითონსაჭრელ ჩარხებს ერთ ცვლაზე ცოტა მეტ ხანს იყენებენ, მთლიანად სიმძლავრეთა არასრული დატვირთვის გამო ქვეყანას ყოველწლიურად აკლდება მილიარდობით მანეთის სამრეწველო პროდუქცია“²

სკკპ ცენტრალური კომიტეტის 1987 წლის ივნისის პლენუმზე აღინიშნა, რომ სახალხო მეურნეობის ძირითადი რგოლი — საწარმოო (გაერთიანება) ჯერ არ არის ჩაყენებული ისეთ ეკონომიკურ პირობებში, რომლებიც წახალისებდნენ მას დააკმაყოფილონ საზოგადოების მოთხოვნილება თავისი პროდუქციით და ეფექტიანად გამოიყენოს მთელი რესურსები. ივნისის პლენუმის მიერ მიღებულ იქნა ქვეყნის ეკონომიკის მართვის რადიკალური რეფორმა, რომელიც მიზნად ისახავს ეკონომიკური ზრდის ორიენტაციას, შეადაროს შუალედურიდან საბოლოო, სოციალურად მნიშვნელოვანი შედეგების მისაღწევად საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად; მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის გადაქცევა ეკონომიკური ზრდის მთავარ ფაქტორად; შეწონასწორების უზრუნველყოფას, მატერიალური რესურსებისა და სამომხმარებლო დოვლათის იმ დებიტორობის დაძლევას, რომელიც აბრკოლებს

1 სკკპ XXVII ყრილობის მასალები, თბ, 1986, გვ. 38.

2 სკკპ XXVI ყრილობის მასალები, თბ, 1986 გვ. 62. აღსანიშნავია, რომ აკად. ა. ავან-ბეგიანის გაანგარიშებით ქვეყნის სახალხო მეურნეობაში დაუტვირთავი სამუშაო ადგილების ღირებულება 200 მილიარდ მანეთს, ანუ მათი ღირებულების 12 % შეადგენს.

განვითარებაშიც, ისე როგორც აგრარულ სექტორში, კაპიტალისტური ორიენტაცია გამოიკვეთა 1918 წლის ბოლოს, როცა შეიქმნა შრომის სამინისტრო და დაიწყო შრომითი ხელშეკრულების კანონპროექტის შემუშავება კაპიტალსა და შრომას შორის ურთიერთობის მოსაწესრიგებლად⁴⁴.

ზემოთ მოტანილი 1918 წელს საქართველოს ეკონომიკური მდგომარეობის რეტროსპექტივა ჟურნალ „საქართველოს ეკონომისტი“ სტატიებზე დაყრდნობით, იმის საფუძველს იძლევა, რომ დავასკვნათ ზურაბ ავალიშვილის აზრის სისწორე 1918 წლისთვისაც: „საქართველო განუხორციელებელი შესაძლებლობების ქვეყნად რჩებოდა“⁴⁵.

საქართველოს ისტორიის თვალსაზრისით, ვფიქრობთ საინტერესოა აღნიშნულის გარდა კიდევ ორი ცნობა, რომელიც ეკონომიკის სფეროს გარეთ დგას, მაგრამ შეიძლება მკვლევარებს მხედველობიდან გამორჩეთ და ამიტომ აქ მოვიტან. პირველი ცნობა იმის შესახებ, რომ ახალქალაქისა და ახალციხის დატოვების შემდეგ ბორჯომ-ბაკურიანში ლტოლვილი ქრისტიანების რიცხვი უდრიდა 27.417 სულს, მათ შორის ქართველი 6.558 სული, სომეხი 20.879 სული⁴⁶ და მეორე ცნობა: „после выделения Грузии (26 мая н. с.) правительство Ное Рамишвили уступило место правительству Ное Жордания, в которое входят Ное Рамишвили, Чхенкели (Министр иностр. дел)“⁴⁷.

ამრიგად, დღევანდელ ჟურნალ „ეკონომისტი“ უშუალო წინამორბედთაგან პირველი ნომერი გამოვიდა 70 წლის წინათ. ამდენად, ვფიქრობთ, ჟურნალ „ეკონომისტი“ ნაცვლად „გამოდის 1925 წლიდან“ უნდა დაეწეროს „გამოდის 1918 წლიდან“. ამასთან, რადგან ჟურნალი მთელი რიგი წლების განმავლობაში არ გამოდიოდა, მიზანშეწონილია მითითებულ იქნას გამოცემის წელი. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ჟურნალი 1919-1925, 1941-1958 წლებში არ გამოდიოდა მაშინ 1988 წელი იქნება გამოცემის ორმოცდამეცხრე წელი და შესაბამისად ჟურნალს უნდა ეწეროს „გამოცემის XLIX წელი“.

М. Ч. ДЖИБУТИ

К ВОПРОСУ ИСТОРИИ ГРУЗИНСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПЕРИОДИКИ

Резюме

В работе установлена дата выхода журнала «Сакартвелოს ეკონომისტი» (Экономист Грузии). Впервые в грузинской экономической литературе даны опись и критический анализ опубликованных в журнале в 1918 г. статей.

წარმოდგენილია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სოციალისტური ეკონომიკის განვითარების გამოცდილებების განზოგადებისა და ქართული ეკონომიკური აზრის ისტორიის განყოფილების მიერ.

44 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 6, გვ. 27.
45 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 1, გვ. 11.
46 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 2, გვ. 15.
47 საქართველოს ეკონომისტი, 1918, № 3, გვ. 48.

18872

მეურნეობის ეფექტიან გაძღოლას და წარმოების ინტენსიფიკაციას; სახალხო მეურნეობისა და უწინარეს ყოვლისა, მისი ძირითადი რგოლის — საწარმოს (გაერთიანების) ფუნქციონირების საიმედოდ მოქმედი ხარჯთსაწინააღმდეგო მექანიზმის შექმნას³.

საქმის ასეთი ვითარება მთლიანად და სავსებით ეხება აჭარის ასსრ სახალხო მეურნეობას და კერძოდ, მის ერთ-ერთ უდიდეს დარგს — მრეწველობას. მიუხედავად გატარებული ღონისძიებებისა, არადამაკმაყოფილებელია საწარმოო აპარატის მდგომარეობა. განვიხილო ხუთწლედში 20 წელზე მეტი ხნის მოწყობილობის ხვედრითი წილი თითქმის გაორკეცდა. ახალ საწარმოთა აგებით დაუსაბუთებელი გატარება და მოქმედთა საჭიროების უკუღებულყოფა მტკიცედ დამკვიდრდა საგეგმო ორგანოებისა და ბევრი სამინისტროების მუშაობის პრაქტიკაში. ახალ ობიექტებს ხმარდებოდა მანქანებისა და მოწყობილობის დიდი ნაწილი, მოქმედ ფაბრიკა-ქარხნებში კი მოძველებულთა შეცვლა აღარ ხერხდებოდა, ძალიან ნელა მიმდინარეობდა ფონდების გაახლების პროცესი, უარესდებოდა მათი ასაკობრივი სტრუქტურა, ასე მაგალითად, გამოკვლეულ საკავშირო დაქვემდებარების საწარმოთა ჯგუფში, მეთერთმეტე ხუთწლედის მანძილზე, მიღებული იქნა 2633 ერთეული 44,1 მლნ. მანეთის ღირებულების დანადგარი. ამავე პერიოდში ჩამოწერილი ან სხვა ორგანიზაციებზე ვაცემულია 1489 ერთეული 18,5 მლნ. მანეთის ღირებულების ძველი დანადგარ-მოწყობილობა. ამასთან ზოგიერთ საწარმოში (გემთმშენებელი, ტრანსფორმატორების, საყოფაცხოვრებო მანქანათმშენებელი ქარხნები) ექსპლოატაციაში შედიოდა 4-5-ჯერ მეტი ძირითადი ფონდები ვიდრე დემონტაჟი უკეთდებოდა ძველს, მორალურად და ფიზიკურად ვაცვეთილს. ამ მხრივ კიდევ უფრო უარესი მდგომარეობაა საკავშირო-რესპუბლიკური, რესპუბლიკური და განსაკუთრებით ადგილობრივი დაქვემდებარების სამრეწველო საწარმოებში.

ასეთი არასწორი პრაქტიკით გატაცების შედეგია, რომ უკანასკნელი ათწლეულის განმავლობაში აჭარის ასსრ მრეწველობაში ძირითადი ფონდების ზრდის ტემპი წინ უსწრებდა სამრეწველო პროდუქციის წარმოების ზრდის ტემპს. ასევე შეინიშნებოდა ფონდშიარალების უპირატესი ზრდა შრომის ნაყოფიერების ზრდასთან შედარებით, მცირდებოდა ფონდუკუება. ანალოგიური მდგომარეობაა ქ. ბათუმის მრეწველობაშიც, რომლის ხვედრითი წონა ავტონომიური რესპუბლიკის მრეწველობის 81%-ს შეადგენს (იხ. ცხრილი).

სამრეწველო-საწარმო ძირითადი ფონდების, საასაქონლო პროდუქციის წარმოების, ფონდშიარალების, ფონდუკუებისა და შრომის ნაყოფიერების დინამიკა ქ. ბათუმის მრეწველობაში X და XI ხუთწლედში.

შრომის ნაყოფიერებისა და ფონდშიარალების დინამიკის არასასურველი თანაფარდობის მიზეზია, ერთის მხრივ, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მიღწევათა დანერგვის შედარებით დაბალი ტემპები და, მეორეს მხრივ, არსებული შრომის იარაღების არასრული გამოყენება, რაც გამოხატულებას პოულობს საწარმოო სიმძლავრეების ათვისების დაბალ მაჩვენებლებში. ასე მაგალითად, ქალაქის ლითონდამამუშავებელ საწარმოთა ჯგუფში ცვლიანობის

³ საბჭოთა კავშირის კვ ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის მასალები, 1987 წლის 25-26 ივნისი, თბ. 1987, გვ. 107-108.

2. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1988, № 4

ქაქ. სსრ კ. მაცნის
საბ. სსრ კ. მაცნის

(%-ში 1975 წ. შედარებით)⁴

მაჩვენებლის დასახელება	1976—1980 წ.წ.	1981—1985 წ.წ.
სამრეწველო-საწარმოო ძირითადი ფონდები	138,6	164,9
სასაქონლო პროდუქცია	133,0	159,6
ფონდშეიარაღება	126,6	144,3
ფონდუჯუგება	90,6	87,6
შრომის ნაყოფიერება	133,5	142,6

კოეფიციენტი 1,22 შეადგინა და ის ბოლო ხუთი წლის მანძილზე პრაქტიკულად არ შეცვლილა. ზოგიერთ მათგანში კი კერძოდ, მანქანათმშენებელ, მექანიკურ და გემთმშენებელ ქარხნებში, მან მხოლოდ შესაბამისად 1,17; 1, 18 და 0,9 შეადგინა. ასევე დაბალია დანადგართა დატვირთვა ადგილობრივი მრეწველობის საწარმოებშიც.

უკვე დაგროვებული საკმაოდ დიდი რაოდენობის შრომის საშუალებების მოცულობის ზრდის, აგრეთვე ეკონომიკის ინტენსიფიკაციის კვალობაზე იზრდება მარტივი კლავწარმოების როლი დაგროვებასთან შედარებით. მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ძირითადი საწარმოო ფონდების განახლების მაღალი ტემპების შენარჩუნების კვალობაზე, თანდათანობით, წლიდან წლამდე ექსპლოატაციაში შემავალი ფონდების მთელ რაოდენობაში გაიზარდოს შეცვლისათვის განკუთვნილი ფონდების ხვედრითი წილი და შესაბამისად შემცირდეს ის წილი, რომელიც ახალი ფონდების შექმნას, დაგროვებას ხმარდება. ამჟამად ეს თანაფარდობა 1:3-დან 1:4-მდე შეადგენს. ჩვენ ვიზიარებთ იმ ეკონომისტების მოსაზრებას, რომლებიც ძველი საწარმოების ტექნიკური აღჭურვილობის დონის თანამედროვემდე ასამაღლებლად საჭიროდ თვლიან ამ თანაფარდობის 1:1-მდე აყვანას.

უკვე შექმნილი საწარმოო პოტენციალის მაქსიმალური, ინტენსიური გამოყენება დროის მოთხოვნით, ჩვენი სახალხო მეურნეობის დაჩქარებული განვითარების აუცილებელი პირობაა. სწორედ ამ მიმართულებით მუშაობის გაძლიერებას ეხება ლენინგრადის საოლქო პარტიული ორგანიზაციის ინციტივა, რომელიც სულ მალე აიტაცა ჩვენი ქვეყნის ბევრმა ეკონომიკურმა რეგიონმა.

ასალიზი გვარწმუნებს, რომ ქ. ბათუმის მრეწველობას აქვს ფონდუჯუგების ზრდის მნიშვნელოვანი რეზერვები. ორ და სამცხლიან მუშაობის რეჟიმზე გადასვლასთან დაკავშირებული პირველი რიგის დონისძიებების გატარება საშუალებას გვაძლევს გამოვათავისუფლოთ 260 ერთეული მანქანა-დანადგარი. მათ შორის 201 ერთეული მანქანათმშენებელი საწარმოებიდან, 19 — კვების მრეწველობა და 11 — ხისდამამუშავებელი და 29 — ადგილობრივი მრეწველობის საწარმოებიდან. 1986 წლის ბოლოს ჩამოწერილი დანადგარ-მოწყობილობიდან 94 ერთეული უკვე დემონტირებული იქნა.

გამონთავისუფლებული ჩარხების ღირებულება 307,7 ათას მანეთს შეადგენს. მათ შორის 162,3 ათასი მანეთის ღირებულების 96 ერთეული მანქანა-

⁴ ცხრილი შედგენილია აჭარის ასსრ სტატისტიკური სამმართველოს მასალების მიხედვით.

დანადგარი შეიძლება გამოყენებული იქნას სხვა საწარმოებში. ამავე დროს წარმოების დონის შემდგომი ინტენსიფიკაციისათვის საჭირო გახდა 24 ახალი ჩარხისა და დანადგარის შექმნა. მათ შორის 5 ახალი ჩარხი დასჭირდა მექანიკურ ქარხანას, სადაც ექსპლოატაციაში მყოფი მოწყობილობის 34 %-ს 20 წელზე მეტი ასაკი აქვს, 10 ერთეული სჭირდება საყოფაცხოვრებო მანქანათმშენებელ ქარხანას ახალ რესურსდამზოვი პროდუქციის გამოშვებისათვის და ა. შ.

განგარიშებამ გვიჩვენა, რომ საწარმოო პარკის შემცირებით კლებულბს ძირითადი საწარმოო ფონდების ღირებულება ხოლო არსებულის ინტენსიური გამოყენების შედეგად იზრდება გამოშვებული სასაქონლო პროდუქციის მოცულობა, რაც საშუალებას გვაძლევს ფონდუკუგება 10,9 %-ით გავზარდოთ. ასე მაგალითად, საყოფაცხოვრებო მანქანათმშენებელ და ტრანსფორმატორების ქარხნებში ძირითადი ფონდების 103,3 ათასი მანეთით შემცირების პირობებში სასაქონლო პროდუქციის მოცულობა შესაბამისად 5,6 და 6,4 პროცენტით გაიზარდა.

არსებული მდგომარეობის შესწავლამ გვიჩვენა, რომ ავტონომიური რესპუბლიკის სამრეწველო საწარმოებში, განსაკუთრებით კი ლითონდამამუშავებელში, ერთობ ცუდად გამოიყენებოდა მანქანა-დანადგარები ცვლების მიხედვით. კერძოდ, მეორე და მესამე ცვლებში მუშაობდა მათი მხოლოდ შესაბამისად 20,3 და 0,2 %. გატარებული ღონისძიებების შედეგად უკვე 1987 წლის 1 იანვრისათვის მეორე ცვლაში მათი 34,3 % გამოიყენებოდა, 1987 წლის ბოლოსათვის კი ეს მაჩვენებელი 51,6 %-ს მიაღწევს. ამავე დროს ზოგიერთ საწარმოში კვლავ დაბალია ძირითადი ფონდების გამოყენების მაჩვენებლები. ასე მაგალითად, გემთმშენებელ ქარხანაში ძირითადი წარმოების მთელი მოწყობილობა, მათ შორის იმპორტულიც მხოლოდ ერთ ცვლაში მუშაობს. თვეობით ჭიანურდება ძვირადღირებული მაღალმწარმოებლური პროგრამული მართვის ჩარხების გაშვება-გაწყობის სამუშაოები, ამასთან ვერა და ვერ იცილებენ მორალურად და ფიზიკურად გაცვეთილ ჩარხ-დანადგარებს. 1986 წელს ჩამოწერეს მხოლოდ 9 ერთეული, მაშინ როდესაც 84 მათგანის ექსპლოატაციაში ყოფნის დრო 15—20 წელია, ხოლო 18-სა კი 20 წელზე მეტი⁵.

ლენინგრადელთა ინციატივის შემდგომი განვითარება და ქალაქის საწარმოებში დანერგვა საშუალებას გვაძლევს მეთორმეტე ხუთწლიდის ბოლოსათვის სამრეწველო საწარმოებში მოწყობილობის მუშაობის ცვლიანობის კოეფიციენტი 1,6-1,8, ხოლო პროგრამული მართვის ჩარხებისა და ავტომატური ხაზებისათვის 1,9-მდე ავიყვანოთ, როგორც ამას სკკპ XXVII ყრილობის მიერ მიღებული „სსრ კავშირის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების 1986-1990 წლებისა და 2000 წლამდე პერიოდის ძირითადი მიმართულებები“ ითვალისწინებს⁶.

აღსანიშნავია, რომ სამრეწველო საწარმოებში ბევრგან მოსამზადებელ მუშაობას შეუთავსეს განსაკუთრებით ძვირადღირებული, მაღალმწარმოებ-

⁵ ეკონომისტების განგარიშებით ჩვენი რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობაში ძველი დანადგარ-მოწყობილობის გამოყენებით დანაკარგები 200-240 მლნ. მანეთს შეადგენს, რაც ეროვნული შემოსავლის წლიური ნამატის თითქმის ნახევარს შეადგენს.

⁶ სკკპ XXVII ყრილობის მასალები, თბ., 1986, გვ. 441.

ლური ჩარხებისა და დანადგარების გადაყვანა ინტენსიური შრომის რეჟიმზე. ეს უწინარეს ყოვლისა ეხებოდა პროგრამული მართვის ჩარხებს, ავტომატურ ხაზებს, მანიპულატორებს, იმ საამქროებსა და უბნებს, რომლებიც წარმოების „ვიწრო“ რგოლს შეადგენდნენ და ლიმიტირებას უკეთებდნენ საწარმოო სიმძლავრეებს. დათქმულ ვადაზე ადრე გადაიყვანეს ორ და სამცვლიან რეჟიმზე პროგრამული მართვის ჩარხების უბანი მანქანათმშენებელ და ელექტრომექანიკურ ქარხნებში. ამასთან ელექტრომექანიკოსებმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციეს, რომ დანადგართა მუშაობის ცვლიანობის კოეფიციენტის ზრდას აუცილებლად მოჰყოლოდა მათი დატვირთვის ინტენსივობის ზრდა. ეს მათთვის ძალზე საშური საქმე იყო, ვინაიდან მექანიკური საამქროს ერთ ცვლაში გამოყენებული სიმძლავრეები აფერხებდნენ ქარხნის სხვა უბნის მუშაობას, წარმოების „ვიწრო“ რგოლს წარმოადგენდნენ.

მრეწველობაში XII ხუთწლედისათვის დაგეგმილი ზრდის ტემპი მიღწეული იქნება ძირითადად საწარმოო სიმძლავრეების ინტენსიური გამოყენების ხარჯზე. წინასწარი გაანგარიშებით გამონთავისუფლდება და ამის გამო აღარ იქნება საჭირო 2490 კვ. მ. ახალი საწარმოო ფართობის აშენება, მათ შორის 1060 კვ. მ. შეიძლება გამოყენებულ იქნას საყოფაცხოვრებო პირობების გასაუმჯობესებლად და სხვა სოციალური საკითხების გადასაწყვეტად. ამ გზით დაზოგილი კაპიტალური დაბანდების უმეტესი წილი კი გამოყენებული იქნება საბინაო მშენებლობისათვის, როგორც ამას სკკპ ცენტრალური კომიტეტის ივნისის (1986 წ) პლენუმის გადაწყვეტილებები მიგვითითებენ⁷. ასე მაგალითად, ეს თანხა მხოლოდ ორ საწარმოში: საყოფაცხოვრებო მანქანათსაშენ და ტრანსფორმატორების ქარხანაში 1112 ათას მანეთს შეადგენს.

ლენინგრადელთა მეთოდი განსაკუთრებით საყურადღებოა იმ მხრივაც, რომ იგი საწარმოო აპარატის დაჩქარებულ განახლებას უწყობს ხელს, ეკონომისტთა მიერ ჩატარებული გაანგარიშებანი გვიჩვენებენ, რომ ლითონსაყრელი ჩარხები, რომელთა ექსპლოატაცია გრძელდება ნორმატიული ვადის ზევით, როგორც წესი, ამცირებს თითოეული დანადგარიდან პროდუქციის გამოშვებას დაახლოებით 1000 მანეთით, ხოლო მისი საექსპლოატაციო დანახარჯები ახალთან შედარებით 1,5-2-ჯერ იზრდება.

აღნიშნავდა რა ამ კანონზომიერებას კ. მარქსი წერდა: „... რაც უფრო გადააცილებს მანქანა თავის სიცოცხლის შუა ხანს, მაშასადამე, რაც უფრო იზრდება ნორმალური გაცვეთა, რაც უფრო გამოიყენება და ბებრულად უძღურდება მასალა, რომლისაგანაც მანქანა არის გაკეთებული, მით უფრო მრავალრიცხოვანი და მნიშვნელოვანი ხდება სარემონტო სამუშაოები, რომლებიც აუცილებელია მანქანის არსებობის შესანარჩუნებლად მისი სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის გასვლამდე“⁸.

ფიზიკურად და მორალურად გაცვეთილ ჩარხზე გაცილებით ძნელია მოცემული პარამეტრების ფარგლებში ნაკეთობის დამზადება, იზრდება წუნის ხვედრითი წილი. ლენინგრადელთა მეთოდით 2 და 3 ცვლიან რეჟიმზე გადასვლამ დადებითი გავლენა მოახდინა გამოშვებული პროდუქციის ხარისხზე: განხორციელდა ამორტიზირებული ჩარხების მასიური ჩამოწერა და ამის

⁷ სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის მასალები 1986 წლის 16 ივნისი თბ, 1987, გვ. 23-25

⁸ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტომი 2, გვ. 215-216.

ხარჯზე მაღალი სიზუსტის ჩარხების, პირველ რიგში, კი პროგრამული მართვის ჩარხებისა და აგრეგატების მუშაობის დროის გაზრდა, შესაბამისად ამალღდა მათზე დამზადებული დეტალების ხვედრითი წილი. ასე მაგალითად, 1986 წლის ნოემბერ-დეკემბერში მხოლოდ სამ ქარხანაში მანქანათმშენებელ, საყოფაცხოვრებო მანქანათმშენებელ და ელექტრომექანიკურ ქარხნებში 17 დასახელების დეტალის დამზადება დემონტირებული 4 უნივერსალური ჩარხიდან გადატანილი იქნა სპეციალურ და პროგრამული მართვის ჩარხებზე. მაღალმწარმოებლური დანადგარების გამოყენების ინტენსივობის ზრდაში, 1,5-2%-ით გააუმჯობესა მექანიკური საამქროების რიტმულობა, რამაც ასევე დადებითი გავლენა იქონია როგორც ამწყობი საამქროების გამართულ მუშაობაზე, ასევე გამომშვებული პროდუქციის ხარისხზე.

გათვალისწინებულა, რომ მომავალში კიდევ უფრო მეტი ყურადღება მიექცეს საწარმოო აპარატს, მის პროფილაქტიკას, მოცდენების შემცირებას, მუშაობის ცვლიანობის კოეფიციენტის გაზრდას, ხოლო კაპიტალურ რემონტზე დაზოგილი სახსრები გამოვიყენოთ ისევე საცხოვრებელი სახლების, კულტურულ-საყოფაცხოვრებო ობიექტების, მაღაზიების, სკოლების, საავადმყოფოების, ბავშვთა დაწესებულებების მშენებლობაზე. მაგრამ საქმის თავი და თავი მხოლოდ ერთი ჩარხის მეორეთი შეცვლა არარის, თუნდაც ეს უკანასკნელი მაღალმწარმოებლურიც იყოს და ელექტრონიკით აღჭურვილი. მთავარია უზრუნველყოფილი იქნეს მისი მაქსიმალური დატვირთვა. აქ კი მთელი სიგრძე-სიგანით წარმოგვიდგება არა მარტო ტექნიკური, არამედ სოციალური საკითხებიც.

ათეული წლების განმავლობაში სახალხო მეურნეობის დარგების ნაწილში, განსაკუთრებით კი მანქანათმშენებლობაში და ლითონდამუშავებაში გაბატონებულმა ექსტენსიური ზრდის ტენდენციამ ეს დარგი ერთცვლიანი მუშაობის რეჟიმზე გადაიყვანა. ამჟამად მათი 2-3 ცვლიან რეჟიმზე სამუშაოდ გადაყვანა დაკავშირებულია დამატებით სიძნელეებთან, ბევრს, განსაკუთრებით ქალებს, უჭირთ საღამოს ცვლაში, დასვენებისა და უქმე დღეებში მუშაობის დაწყება. ამისათვის კი საჭიროა შესაბამისი ახსნა-განმარტებითი მუშაობა, აგიტაცია, შრომისა და დასვენების შეღავათიანი პირობების შექმნა. ქალაქის რიგ საწარმოთა ადმინისტრაციამ გარკვეული შეღავათები დაუწვსა ლენინგრადელთა მეთოდით მომუშავეებს. კერძოდ: მეცამეტე ხელფასი მათთვის გაიცემა კოეფიციენტით 1,5-2,0; უფასო კვება ღამის ცვლებსა და დასვენების დღეებში, შვებულების მიცემა ზაფხულობით და მეუღლესთან ერთად, თუ ისიც ამ წარმოებაში მუშაობს, ტურისტული სავსურებით პირველ რიგში უზრუნველყოფა და სხვა.

უკვე ეჭვს აღარავისში იწვევს, რომ ორ და სამ ცვლიან რეჟიმზე გადასვლა უდავოდ სასარგებლოა ქვეყნის ეკონომიკისათვის. ქარხნის მეორე ცვლა, ეს ხომ ფაქტიურად მეორე ქარხანაა. ამდენად, ჩვენის აზრით, სავსებით მისაღებია მოსაზრება, რომ ამ ღონისძიებით მიღებული მოგების ნაწილი საგეგმო ორგანოებმა, შრომის სახელმწიფო კომიტეტმა, ფინანსთა და დარგობრივმა სამინისტროებმა გაუზიარონ მშრომელებს, გაითვალისწინონ ღამის ცვლაში მომუშავეთათვის შესაბამისი მატერიალური სტიმულები. მაშინ აღარ იქნება საჭირო მუშაკის ზედმეტად დარწმუნება ამ ღონისძიებების აუცილებლობაში — ის ეკონომიურად იქნება მასში დაინტერესებული.

როგორც ველოდით, უპირატესად პირველი ცვლიდან მოხდა მუშათა გა-

დაყვანა მეორეში. ქ. ბათუმისათვის მან 600 კაცი შეადგინა. პირველ რიგში ამან გავლენა იქონია საქალაქო ტრანსპორტის მუშაობაზე. დილისა და ნაშუადღევს „ბიკს“ დამატა მესამე — ლამისა, როცა მეორე ცვლა სახლში უნდა დაბრუნდეს, მაგრამ თვით „ბიკები“ ნაკლებ დაძაბული გახდა. ანალიზმა გვიჩვენა, რომ მეორე ცვლის მუშათა უდიდესი ნაწილი ყოველგვარი დაბრკოლების გარეშე გადაიყვანება საერთო სარგებლობის საქალაქო ტრანსპორტით მხოლოდ ზოგიერთი საწარმოსათვის, სადაც მეორე ცვლა გვიან ნაშუადღევს თავდება, საჭირო გახდა, წინასწარი შეთანხმების საფუძველზე, ინდივიდუალური გრაფიკით ავტობუსების მიწოდება.

შემდეგი მწვავე პრობლემა ბავშვებია. სკოლამდელთათვის გათვალისწინებულია საბავშვო ბაღებში ყოფნის ვადის გაგრძელება 20 საათამდე. ამას გარდა ზოგიერთ მათგანში გახსნილია ლამის ჯგუფები, სადაც ბავშვები მთელი დღე-ღამის განმავლობაში დარჩებიან. სკოლაში ინერგება გახანგრძლივებული სწავლების ჯგუფები 20 საათამდე. ეს კეთდება უმეტეს წილად მარტოხელა დედებისათვის, რომ სამუშაოს შემდეგ მათ ცოტაოდენი დრო მინც დარჩეთ თავისი თავისათვის, საოჯახო საქმიანობისათვის, და პერსპექტივაში გათვალისწინებულია ახალი სკოლა-ინტერნატის მშენებლობა, ჯერ-ჯერობით კი მშობლები, რომლებსაც არ ჰყავთ ბავშვთან დამტოვებელი ვინმე, მხოლოდ პირველ ცვლაში იმუშავენ.

უფრო მარტივად წყდება საღამოს სწავლების ფაკულტეტის სტუდენტების პრობლემა, გათვალისწინებულია, სადაც ეს შესაძლებელია, მომავალი სასწავლო წლიდან აკადემიური ჯგუფები დაკომპლექტდეს მუშა ცვლების მიხედვით. ლექციები, სემინარული და პრაქტიკული მეცადინეობები მათ ჩაუტარდებთ შესაბამისად არასამუშაო დროს ან კვირა-უქმეებში.

ყველა საწარმოში, სადაც კი არის საღამოს ცვლა, მუშები უზრუნველყოფილი არიან ცხელი კერძებით. შესაბამისი ცვლილებებია შეტანილი საფაბრიკო-საქარხნო სამედიცინო პუნქტების მუშაობაში. ისინი იმუშავენ მ-დან 20 საათამდე; ხოლო დანარჩენ დროს მიკრორაიონების მიხედვით იმორიგევენ ქალაქის სავადმყოფოები.

ლენინგრადელთა თაოსნობის დანერგვის დიდი მნიშვნელობის აღიარების დასტურია 1987 წლის თებერვალში სკკპ ცენტრალური კომიტეტის, სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოსა და საკავშირო პროფსაბჭოს მიერ მიღებული დადგენილება ამ საკითხზე. ის გვავალებს ამ მიმართებით მუშაობის შემდგომ გაძლიერებას, სახავს ამ მიზნის მიღწევის გზებსა და საშუალებებს.

ყველა ჩვენგანისათვის ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 70-ე წელი დიდი გარდაქმნების პერიოდია. ყრილობის მიერ მიღებული რევოლუციური გადაწყვეტილებები მოითხოვენ ყოველდღიური კონკრეტული საქმიანობით მათს განმტკიცებას. ქვეყანაში მიმდინარე გარდაქმნითი პროცესების საკვანძო საკითხია ეკონომიკის დაჩქარებული გარდაქმნა. ამისათვის მაქსიმალურად უნდა დაეძაბოთ ძალები, ყველაფერი ვიღონოთ დასახული ამოცანების წარმატებით გადაწყვეტისათვის, მივალწიოთ დამაჯერებელ საწარმოო მაჩვენებლებს და შევიწარმინოთ მუშაობის სწრაფი ტემპი. არის ყველა შესაძლებლობა, რომ დავამზადოთ მეტი რაოდენობის მაღალი ხარისხის პროდუქცია. ამაში კი, სხვა ფაქტორებთან ერთად, საწარმოო სიმძლავრეების, ტექნიკისა და ტექნოლოგიის დროული ათვისება, ლენინგრადელთა გამოცდილებისამებრ მათი მაქსიმალური დატვირთვა დაგვეხმარება.

О. МАРГАЛИТАДЗЕ**К ВОПРОСУ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ
ФОНДОВ ПРОМЫШЛЕННОСТИ АДЖАРСКОЙ АССР****Резюме**

В условиях осуществляемой в стране экономической реформы важное значение приобретает максимальное использование всех имеющихся резервов, и в первую очередь тех, которые не требуют больших дополнительных затрат и дают скорый и значительный эффект. Необходимо поставить предприятия в такие условия хозяйствования, при которых они были бы материально заинтересованы в наиболее полном использовании всех имеющихся ресурсов с целью оптимального удовлетворения потребностей общества в том или ином продукте.

В статье на примере промышленности Аджарской АССР проанализированы причины и факторы, обуславливающие низкие темпы роста ее дальнейшего развития. Определены диспропорции, имеющие место в оснащении имеющихся производственных мощностей новыми производительными машинами, и в планировании строительства новых промышленных объектов. Даны рекомендации по перспективному развитию данной отрасли.

წარმოდგინა საქველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის კვლავწარმოებისა და კაპიტალურ დაბანდებათა ეკონომიკური ეფექტიანობის განყოფილებამ

ნაწილი ათხუთედი

წარმოების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის სრულყოფა, როგორც
შრომის ნაყოფიერების ამაღლების ფაქტორი საქართველოს სსრ
ქიმიურ მრეწველობაში

ყოველი საზოგადოების მატერიალური კეთილდღეობა, უპირველეს ყოვლისა, ამ საზოგადოებაში არსებული შრომის ნაყოფიერების დონესა და მისი ზრდის ტემპებზეა დამყარებული. სწორედ ამიტომ აღნიშნული პრობლემა ყოველთვის იყო საბჭოთა მთავრობისა და კომუნისტური პარტიის ყურადღების ცენტრში, მაგრამ მას განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა დღევანდელ პირობებში, გარდაქმნის, საჯაროობისა და დემოკრატიზაციის აღმავლობის პირობებში. საქმე ისაა, რომ უკანასკნელ ხუთწლეულებში განსაკუთრებით გამოვლინდა შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპების შემცირება, როგორც მთლიანად სახალხო მეურნეობაში, ისე მრეწველობაში, ანუ დარგში, რომელიც თვითონ ქმნის მატერიალურ წინამძღვრებს შრომის ნაყოფიერების ამაღლებისათვის, როგორც მთლიანად სახალხო მეურნეობაში, ისე თვით მრეწველობაშიც. უნდა ითქვას იმაზეც, რომ უკანასკნელი პერიოდის მონაცემებით¹, შრომის ნაყოფიერების დონე მატერიალური წარმოების ერთ მუშაკზე გადაანგარიშებით საბჭოთა კავშირში განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყნებში მიღწეული დონის მხოლოდ 41,7%-ს შეადგენს (1987 წ. მონაცემებით), ხოლო აშშ მიღწეული დონის მხოლოდ 29,2%-ს, მათ შორის მრეწველობაში — შესაბამისად 59,3 და 45,5%-ს; სოფლის მეურნეობაში — 20,6 და 10,4%-ს. ეს განსხვავებულობა მიღწეულ დონეთა შორის კიდევ უფრო შესამჩნევია როგორც ჩვენი რესპუბლიკის მაგალითზე, ისე განსაკუთრებით ქიმიური მრეწველობის მიხედვით, რომელიც ჩამორჩება როგორც რესპუბლიკის საშუალო სამრეწველო დონეს, ისე საშუალო საკავშირო მაჩვენებელს.

დღევანდელ პირობებში ქვეყნის წინაშე დგას ამოცანა მივადწიოთ შრომის ნაყოფიერების ამაღლებას 2,3—2,5-ჯერ საუკუნის ბოლომდე, რაც შესაძლებლობას მოგვცემს შევამციროთ სხვაობა მსოფლიოს განვითარებულ ქვეყნებში მიღწეულ დონეთა მიმართ. ეს დიდი ამოცანა მთელი ქვეყნის მასშტაბით იმ შემთხვევაში გადაიჭრება თუ შრომის ნაყოფიერება ამაღლდება თითოეულ რეგიონში, თითოეულ რესპუბლიკაში, დარგსა თუ საწარმოში.

როგორც სათანადო მასალების ანალიზმა გვიჩვენა, შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპი, როგორც რესპუბლიკის მრეწველობაში, ისე ნაწილობრივ ჩვენს საკვლევ დარგშიც, უკანასკნელი ხუთწლეულების განმავლობაში სულ უფრო მცირდებოდა, კერძოდ, თუ IX ხუთწლეულში შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპი მრეწველობაში 31% — იყო, მეათეში — 27%; ხოლო მე-

¹ იხ. უტრ. «МЭМО» № 12, 1987, გვ. 145-147.

თერაპიეტეში — 19%. მათ შორის ქიმიურ და ნავთობქიმიურ მრეწველობაში — 48%; 12% და 31%. ამავე პერიოდში დარგში შრომის ნაყოფიერება ჭარბობდა შრომის ფონდალქურვილობას ნხოლოდ IX ხუთწლეულში 23 პროცენტული პუნქტით, ხოლო X და XI ხუთწლეულებში ჩამორჩებოდა 7 და 9 პროცენტული პუნქტით. საკუთრივ ქიმიურ მრეწველობაში მომუშავეთა ფონდალქურვილობის ზრდის ტემპი ყოველთვის ჭარბობდა შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპს, კერძოდ IX ხუთწლეულში 7,6; მეათეში — 3,5; ხოლო მეთერთმეტეში — 3,8 პროცენტული პუნქტით. მდგომარეობა გაუმჯობესდა 1986 წელს, როცა შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპმა გადააჭარბა შრომის ფონდშეიარაღების ზრდის ტემპს და ეს შედეგი იყო დარგის ყველაზე შესხვილ საწარმოებში, ძირითადი ქიმიისა და ქიმიური ბოჭკოს საწარმოებში მიმდინარე სარეკონსტრუქციო სამუშაოებისა. ამის მიუხედავად, დარგში მიღწეული შრომის ნაყოფიერების დონე, აბსოლუტური მაჩვენებლების და რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა ეს განსხვავება სულ უფრო მნიშვნელოვანი ხდება, ასე მაგალითად, თუ 1975 წელს ერთ მომუშავეზე გადანაგარიშებით შრომის ნაყოფიერება საქართველოს სსრ ქიმიურ მრეწველობაში საშუალო მაჩვენებლის 91,2%-ს შეადგენდა, 1980 წელს 78,9%, ხოლო 1985 წ. 78,5%-ს.

შრომის ნაყოფიერებასა და შრომის ფონდალქურვილობის ზრდის ტემპებს შორის განსხვავებულობის შედეგად შემცირდა შრომის ნაყოფიერების ზრდა ფონდალქურვილობის 1%-ზე (იხ. ცხრილი 1) 1971—1985 წლებში, გაუმჯობესდა მხოლოდ 1986 წელს.

ცხრილი
შრომის ნაყოფიერების ზრდის დინამიკა შრომის ფონდალქურვილობის %-ზე²
%-ში

დასახელება	1971— 1975 წწ.	1976— 1970 წწ.	1981— 1985 წწ.	1971— 1985 წწ.	1986 წ.
მთელი მრეწველობა	0,99	0,98	0,94	0,91	—
ქიმიური მრეწველობა	0,84	0,76	0,90	0,82	5,9
მათ შორის:					
სამთო ქიმიური	0,28	0,39	0,59	0,23	0,85
ძირითადი ქიმიის	1,10	—	1,00	—	4,60
ქიმიური ბოჭკოს	1,58	9,56	1,40	6,42	12,5
ლაქ-საღებავების მრეწველობა	0,23	1,86	1,19	0,63	1,44
საყოფაცხოვრებო ქიმიის	0,21	2,72	0,37	0,72	0,92

როგორც ცნობილია, წარმოების ეფექტიანობის ამაღლებისათვის აუცილებელია, რომ ხელფასის ზრდის ტემპი ჩამორჩებოდეს შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპს, თუმცა ჯერაც არ არის დადგენილი, შრომის ნაყოფიერების ზრდის ზომა, ანუ შრომის ნაყოფიერების ზრდა რამდენად უნდა უსწრებდეს წინ ხელფასის ზრდას. როგორც სათანადო მასალების ანალიზმა გვი-

² განაგარიშებშია, როგორც შრომის ნაყოფიერების ზრდის %-ის შეფასება ფონდალქურვილობის ზრდის %-თან.

ჩვენა, შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპი წინ უსწრებს ხელფასის ზრდის ტემპს როგორც საქართველოს სსრ მრეწველობაში, ისე ჩვენს საკვლევ დარგში, მაგრამ, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, განსხვავებულობა ზრდის ტემპებს შორის ზუთწლედიდან ზუთწლედამდე მცირდება. ამის ძირითად მიზეზად გვევლინება საწარმოთა მიერ წარმოების ზრდისა და შრომის ნაყოფიერების დავალებათა შეუსრულებლობა, ხელფასზე დანახარჯების სისტემატური ზრდის პირობებში.

როგორც სათანადო მასალების ანალიზმა გვიჩვენა, შრომის ნაყოფიერებისა და ხელფასის ზრდის ტემპების ოპტიმალური თანაფარდობის დადგენა და დაცვა საკმაოდ რთულია და ძნელი ამოცანაა. მისი გადაწყვეტა უპირველეს ყოვლისა უნდა წარიმართოს შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპების ყოველმხრივი დაჩქარების გზით, საწარმოებში არსებული ყველა რეზერვის ამოქმედების საფუძველზე. ამასთან ერთად უტყობებელია, რომ ხელფასის ზრდა უკავშირდებოდეს შესრულებულ სამუშაოთა და ცოცხალი შრომის დანახარჯების მოცულობის მიხედვით სტიმულირებას.

როგორც ვნახეთ, უკანასკნელ წლებში, დარგში შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპის გარკვეული ამალღება შედეგად მოჰყვა ქიმიური ბოჭკოსა და ძირითადი ქიმიის საწარმოებში განხორციელებულ და ამჟამადც მიმდინარე სარეკონსტრუქციო სამუშაოებს. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ, როცა მტკიცდება წარმოების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა, ანუ მალღდება წარმოების ტექნიკური და ტექნოლოგიური დონე, იზრდება შრომის ნაყოფიერებაც. ამასთან დაკავშირებით, ჩვენ გავითვალეთ წარმოების ტექნოლოგიური დონე აკად. ვ. ა. ტრაპეზნიკოვის მიერ შემოთავაზებული ფორმულის თანახმად. გამოირკვა, რომ ცალკეული ზუთწლედების მიხედვით საქართველოს სსრ ქიმიურ მრეწველობაში წარმოების ტექნოლოგიური დონე უდრის: მეცხრე ზუთწლედში — 160,7%; მეათეში — 90%; მეთერთნეტეში — 130,6%. მასშაბად, რაც მაღალია წარმოების ტექნოლოგიური დონე, მით მაღალია შრომის ნაყოფიერება და პირიქით. განვლილი 15 წლის განმავლობაში წარმოების ტექნოლოგიური დონე ყველაზე მეტად გაიზარდა მხოლოდ ქიმიური ბოჭკოს წარმოებაში, ყველა სხვა ქვედარგში წარმოების ტექნოლოგიური დონის ზრდის ტემპი მაღალი არ ყოფილა.

წარმოების ტექნიკური ან ტექნოლოგიური დონის ამაღლებაში დიდ როლს თამაშობს წარმოების აღჭურვა სათანადო რაოდენობისა და ხარისხის მანქანა-მოწყობილობებით. როგორც შესაბამისი მასალებს ანალიზმა გვიჩვენა, დარგის ძირითადი წარმოებრივი ფონდების სტრუქტურაში მართალია შეინიშნება მანქანა-მოწყობილობის ხვედრითი წილის ამაღლების ტენდენცია, მაგრამ ჯერ კიდევ არასაკმარისი ტემპით, ამასთან ძლიერ მცირეა ავტომატური და საზომმარეგულირებელი მანქანა-მოწყობილობების ხვედრითი წილი.

დაწყებული რეკონსტრუქციისა და მოდერნიზაციის მიუხედავად მთლიანად დარგის ტექნიკური ბაზისათვის ჯერ კიდევ ბევრი ნაკლოვანებაა დამახასიათებელი, რაც მდგომარეობს იმაში, რომ:

— ნელა ხორციელდება საწარმოო აპარატის განახლება მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის საფუძველზე. მანქანებისა და მექანიზმების ფიზიკური ცვეთა დარგში 36,8% და ბევრად ჭარბობს მრეწველობის შესაბამის მაჩვენებლებს (30,8%); ცვეთის მაღალი დონე გააჩნიათ ძირითადი ქიმიის —

41,5%; ქიმიური ბოჭკოს — 41,4% და „ლაქ-საღებავების გრეწველობაში — 38,3% საწარმოებს.

— დარგის მანქანა-მოწყობილობის ასაკობრივ სტრუქტურაში შეიმჩნევა 20 წელზე მეტი ასაკის მანქანა-მოწყობილობის ხვედრითი წილის ზრდის ტენდენცია, რაც მანქანა-მოწყობილობის მოქმედებიდან გასვლის საშუალო ასაკი დარგში 16 წელია. საზღვარგარეთისა და ზოგიერთი ჩვენი ეკონომისტის შეხედულების მიხედვით კი, მანქანა რომლის ასაკი 10 წელია, უკვე მოძველებულად უნდა ჩაითვალოს.

ქიმიური გრეწველობის ზოგიერთ წარმოებაში აშკარად შეიმჩნევა მოძველებული მანქანა-მოწყობილობის აუცილებელი შეცვლის საჭიროება. მაგალითად გავრთიანება „ქინბოჭკოში“ ძირითადი ტექნოლოგიური მოწყობილობა ექსპლოატაციაშია 15 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში და მთლიანად ამორტიზებულია. მისი შეცვლა გათვალისწინებულია მიმდინარე ხუთწლეულში. ძირითადი ქიმიის ქვედარგში, ანუ გავრთიანება „აზოტში“ ჯერ კიდევ ექსპლოატაციაშია ბევრი ისეთი წარმოება, რომლებიც მოძველებული ტექნოლოგიით მუშაობენ და შეცვლა ესაჭიროებათ, მაგალითად სუსტი აზოტმყავას საამქრო № 5, ამიაკის გვარჯილის საამქრო № 3, ამონიუმის ბისულფატის საამქრო და მრავალი სხვა, რომელთა ექსპლოატაციაც ამ ხუთწლეულების ბოლოს უნდა შეწყდეს. მოძველებული ტექნიკისა და ტექნოლოგიით მომუშავე წარმოებებში კი შეუძლებელია შრომის მაღალი ნაყოფიერების მიღწევა.

მხედველობაში მისაღებია ისიც, რომ ზოგიერთი მანქანა, რომლის ექსპლოატაცია 20 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში გრძელდება, არ არის გაცვეთილი ისე, რომ მიზანშეწონილი იყოს მისი ჩამოწევა. ეს იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, როცა მანქანა, გამოიყენება ისეთ პირობებში, სადაც ახალი უფრო ძვირადღირებული ახალი მოწყობილობის გამოყენება არ იძლევა სათანადო ეფექტს. მაშასადამე, მანქანა-მოწყობილობის ასაკობრივი სტრუქტურის ოპტიმიზაციის მიზნით რაციონალური იქნება არა 20 წლამდე ასაკის მთელი მოწყობილობის სრული შეცვლის მოთხოვნა, არამედ მათი ხვედრითი წილის თანდათანობითი შემცირება.

თანამედროვე მანქანა-მოწყობილობის პარკის კვლავწარმოების ერთ მნიშვნელოვან ამოცანად გვესახება მანქანების ფიზიკური და მორალური ცვეთის პერიოდების დაახლოება და რაც უფრო ახლოს იქნება ეს პერიოდები ერთმანეთთან, მით მეტი იქნება მათგან მიღებული ეფექტი. როგორც მოსალოდნელია მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ტემპების სისტემატური დაჩქარება კიდევ უფრო შეამცირებს მანქანა-მოწყობილობის არა მარტო მორალურ, არამედ ზოგ შემთხვევაში ფიზიკურ ცვეთასაც და შესაბამისად მანქანა-მოწყობილობის ექსპლოატაციის ეკონომიკურად მიზანშეწონილ ვადას.

— ძირითადი წარმოებრივი ფონდების განახლების ხასიათი დარგში, ჯერაც არ გამხდარა ინტენსიური. ძირითადი ფონდების მოქმედებიდან გასვლა ცვეთისა და დაძველების გამო — ძლიერ მცირეა, ხოლო მათი განახლების ინტენსივობა შემცირების ტენდენციით ხასიათდება. არასაკმარისი მოცულობით ხორციელდება საწარმოო მოწყობილობის მოდერნიზაცია.

— ძირითადი ფონდების განახლების ხასიათი განაპირობებს შრომის შინაარსის ცვლილებასაც. რაც გამოიხატება ხელის შრომის მანქანური შრო-

მით შეცვლაში. და საერთოდ შექანიზებული და ხელის შრომით დაკავებულ მუშათა თანაფარდობის შეცვლაში პირველთა სასარგებლოდ. როგორც კონკრეტული მონაცემების ანალიზმა გვიჩვენა საქართველოს სსრ მრეწველობაში 1975—1985 წლებში შექანიზებული შრომით დაკავებულ მუშათა ხვედრითი წილი 45,4%-დან 48,9%-მდე გაიზარდა, მშპ-ის როცა ქიმიურ და ნავთობქიმიურ მრეწველობაში არა თუ არ გაზარდილა, არამედ 0,1%-ით შემცირდა კადრები. მაშასადამე, შექანიზებული შრომის ხვედრითი წილი არც თუ მაღალია და რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, ზრდის ტენდენციით ხასიათდება მანქანებისა და მექანიზმების რემონტზე დასაქმებულ მუშათა ხვედრითი წილი.

ამასთან საყურადღებოა ისიც, რომ ხელის შრომით მომუშავე მუშათა რიცხოვნობის შემცირება წარმოებდა ერთის მხრივ, ძირითადი მუშების ხარჯზე, ხოლო მეორეს მხრივ, მუშათა იმ კონტიგენტის შემცირების ხარჯზე, რომლებიც მუშაობენ ხელით, არა მანქანებისა და მექანიზმების დახმარებით, მაშინ როცა ხელის შრომას, მანქანებისა და მექანიზმების დახმარებით მკვეთრად გამოხატული ზრდის ტენდენცია გაჩნდა და აღემატება მექანიზებული შრომით დაკავებულ მუშათა ზრდის ტემპს. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მეტად დიდი დისპროპორციით ხასიათდება ძირითად და დამხმარე მუშათა შრომის მექანიზაციისა და ავტომატიზაციის საშუალებებით აღჭურვა.

— წარმოების ტექნიკური დონის კოეფიციენტი გათვლილი ბ. ზაიცვის შემოთავაზებული ფორმულით, როგორც მთლიანად მრეწველობაში, ისე დარგში იზრდება, მაგრამ მეტად მცირე ტემპით. თუ 1975 წელს ეს მაჩვენებელი ტოლი იყო მრეწველობაში 0,611, ხოლო დარგში — 0,58-ისა. 1985 წელს გაიზარდა შესაბამისად მხოლოდ 0,640 და 0,618-მდე.

— მოწყობილობის რემონტისა და მიწოდებული აპარატურის ხარისხი ძლიერ დაბალია და მოთხოვნებს არ შეესაბამება, განსაკუთრებით ახალ საამქროებში.

— ახალი ობიექტების ექსპლოატაციაში გადაცემას ბევრი ნაკლოვანებები ახასიათებს, რომელთა გამოსწორებას ბევრი დრო და სახსრები სჭირდება.

— მეტად მცირეა მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის გავლენა წარმოების ინტენსიფიკაციისა და შრომის ნაყოფიერების ამაღლებაზე. უკანასკნელ პერიოდში მართალია იზრდება მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის წვლილი შრომის ნაყოფიერების ამაღლებაში. მაგრამ მეტად ნელი ტემპით და არა მუდმივად. ახალი ტექნიკისა და მოწინავე ტექნოლოგიის ღონისძიებათა დაწერგვას ახასიათებს არაკომპლექსურობა. მართალია, მრეწველობა, ამჟამად ახალი ტექნიკის დანერგვაზე შიღებული მოგების ბევრად უფრო მეტ ნაწილს, დაახლოებით 13%-მ გამოყოფს, ვიდრე 70-იანი წლების დასაწყისში, დაახლოებით 9%-ს, მაინც გამოყოფილი თანხა მეტად მცირეა და არ იძლევა შესაძლებლობას დაინერგოს მსხვილი ღონისძიებები.

— დანახარჯები ახალი ტექნიკისა და მოწინავე ტექნოლოგიის დანერგვაზე მრეწველობაში უფრო მაღალი ტემპებით იზრდება, ვიდრე ამის შედეგად პირობით გამოთავისუფლებულ მუშაკთა ტემპი, რასაც შედეგად მოსდევს პირობით გამოთავისუფლებული ერთი მუშაკის გაძვირება, ეს განსაკუთრებით ეხება ტექნიკური პროგრესის შრომადამზოგ მიმართულებებს. ასე მაგალითად, თუ IX ხუთწლედში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დანერ-

გვის ღონისძიებებზე დახარჯულ 1 მილიონ მანეთზე 101 კაცი გამოთავისუფლდა, X-ში — 86, XI—64, 1986 წ. — 52 კაცი. ახალი ტექნიკის ერთი ღონისძიების შედეგად პირობით გამოთავისუფლებულ მუშაკთა რაოდენობა IX ხუთწლედში X ხუთწლედის დონეზე დარჩა, ხოლო XI ხუთწლედთან შედარებით შემცირდა.

ქიმიურ მრეწველობაში XI ხუთწლედში მეთავე ხუთწლედთან შედარებით გაიზარდა დანერგილ ღონისძიებათა რიცხვი და ფაქტიურად დანახარჯების მოცულობა ღონისძიებათა დანერგვაზე. ამასთან პირველი უპირატესი ტემპით (91,8%), ვიდრე მეორე (59,3), რამაც განაპირობა დანერგილი ღონისძიებების მასშტაბების შემცირება — დანახარჯები საშუალოდ ერთ ღონისძიებაზე 16,6%-ით შემცირდა; ეს იმას ნიშნავს, რომ ჯერ კიდევ წვრილ-წვრილი ღონისძიებები ივეგმება და ინერგება, რაც არსებითად ვერ იცვლის წარმოების მატერიალურ-ტექნიკურ ბაზას და მამასადადმე არასაკმარისად შემოქმედებს წარმოების ტექნიკური დონის ამაღლებაზე. ამის მიუხედავად, არსებითად იზრდება ახალი ტექნიკის ეფექტიანობა, რაც იმით ვლინდება, რომ მცირდება დაბანდებათა გამოსყიდვის საშუალო დრო, როგორც წლიური ეკონომიკური ეფექტის, ისე დამატებით მოგების ხარჯზე. ამასთან გამოსყიდვის უველაზე მცირე ვადები გააჩნდათ ახალი სახის პროდუქციისთვის — 3—5 კვირა და მოქმედი მოწყობილობის მოდერნიზაციას — 1 წელი. ეს იმას ნიშნავს, რომ ახალი ტექნიკის ღონისძიებათა დანერგვა დაზღვის საწარმოებში ფრიად ეფექტიანია.

შრომის ნაყოფიერების კარდინალური და ხანგრძლივი ზრდის პრობლემის გადაწყვეტა მოითხოვს ტექნიკური პროგრესის მიმართულებებსა და ტექნიკის სახეების ისეთ შერჩევას, რომელთა დახმარებით შესაძლებელი გახდება საწარმოო ძალების ახალ ხარისხობრივ და თვისობრივ დონეზე გადაყვანა. ეს იმას ნიშნავს, რომ განვითარების თანამედროვე პირობებისათვის, წარმოების ინტენსიფიკაციისათვის რეალური პირობების შესაქმნელად საკმარისი აღარ არის წარმოებაში მხოლოდ ცალკეული სახეების მანქანების დანერგვა, საჭირო ხდება მანქანების კომპლექსებზე, მანქანების სისტემებზე გადასვლა, ასევე აუცილებელი ხდება არა მხოლოდ ძირითადი წარმოებრივი პროცესების, არამედ მთლიანად დამხმარე წარმოების კომპლექსური მექანიზაცია და ავტომატიზაცია და სხვა.

როგორც ვხედავთ, დარგის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა, ჯერ კიდევ სუსტია, არ შეესაბამება დღევანდელი მოთხოვნებს და ამის შედეგად ნიჭიერა ცოცხალი და განვითარებული შრომის გამოყენების ეფექტიანობაც.

Н. АРЕВАДЗЕ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ
 МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ
 ПРОИЗВОДСТВА КАК ФАКТОР
 ПОВЫШЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА
 В ХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ГССР

Резюме

Материальное благосостояние каждого общества связано с уровнем и темпами роста производительности труда. Актуальность этой проблемы особо чувствуется сегодня в связи с замедлением темпов роста производительности труда, как в промышленности СССР, так и республики.

Как показал анализ, производительность труда повышается там, где укрепляется материально-техническая база, т. е. повышается технологический и технический уровень производства. Техническая база отрасли характеризуется недостатками, которые выражаются в том, что медленно осуществляется обновление производственного аппарата на основе научно-технического прогресса, заметно ухудшается возрастная структура машин и оборудования, процесс обновления основных фондов еще не носит интенсивный характер, не в достаточной степени осуществляется модернизация производственного аппарата, медленно повышается технический уровень производства, т. е. в целом научно-технический прогресс оказывает слабое влияние на интенсификацию производства и повышение производительности труда.

В связи с этим материально-техническая база производства не соответствует современным требованиям и в результате низка эффективность использования живого и овеществленного труда.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკურ პრობლემათა განყოფილებამ.

Р. В. ЯКОБИДЗЕ, З. Г. ГАРАКАНИДЗЕ

ПЕРЕОСНАЩЕНИЕ СОВРЕМЕННОГО ПРОЦЕССА ПРОИЗВОДСТВА С ПРИМЕНЕНИЕМ ГИБКИХ АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ СИСТЕМ

Революционная перестройка нашего социалистического общества будет иметь успех тогда, когда революционные преобразования коснутся процесса производства материальных благ. Труд всегда был источником богатства и его рациональная организация в современных условиях научно-технической революции является наиважнейшей задачей. Острота момента заключается в том, что наша экономика должна переоснащаться не постепенно, по мере износа старых машин и оборудования, а должна сделать скачок к новым формам организации процесса производства. Именно этим проблемам был посвящен апрельский (1985 г.) Пленум ЦК КПСС, а на XXVII съезде КПСС был подтвержден курс на интенсификацию производственных процессов и резкое повышение производительности труда в результате повсеместного применения достижений научно-технической революции.

Глубокие качественные сдвиги в материально-технической базе нашего промышленного и сельскохозяйственного производства стали объективной необходимостью. Замена живого труда человека машиной, установкой, автоматом, роботом, технологией на основе автоматических систем, так называемой безлюдной технологией приводит к качественному скачку в производительности труда. «К концу столетия предстоит увеличить национальный доход почти в 2 раза при удвоении производственного потенциала и его качественном преобразовании. Производительность труда вырастет в 2,3—2,5 раза, энергоемкость национального дохода снизится в 1,4 раза, а металлоемкость — почти в 2 раза. Это будет означать крутой поворот к интенсификации производства, повышению качества и эффективности»¹. Это надо понимать как установку для ближайшей перспективы, и инвестиционную политику направлять на изменение структуры нашей экономики. Поскольку было признано, что отраслью, определяющей основные направления НТР на сегодняшний день, является машиностроение, его развитие, приоритетный характер, там должны концентрироваться значительные финансовые, материальные, научные и трудовые ресурсы, в годы XII пятилетки машиностроительный комплекс получит в 1,8 раз больше капиталовложений, чем за предшествующие пять лет.

Характерная черта новой пятилетки — упор на техническое перевооружение и реконструкцию действующего производства. Доля капитальных вложений, выделяемых на эти цели, повышается с 37% в 1985 году до 50% в 1990 году².

¹ Материалы XXVII съезда КПСС. М., 1986, с. 24.

² См.: Материалы XXVII съезда КПСС. М., 1986, с. 241.

Такая политика должна привести к более рациональному использованию производственного потенциала нашей страны, к всемерной экономии всех видов ресурсов, улучшению качества работы во всех звеньях производственного процесса. Несомненно, что интенсификация процессов производства изменяет соотношение между количеством средств производства и числом работающих, приводящих в движение данную массу средств производства, т. е. в сторону увеличения меняется техническое строение производства. Однако переоснащение действующего производства на более современной материально-технической базе должно дать не только количественно определяемые перемены в процессе производства. Процесс труда при высоком удельном весе машинного производства резко влияет на качество изготавливаемой продукции. Качество изделия уже зависит не от способностей производителя, а определяется технологическим процессом.

Конечной целью увеличения технического строения производства является рост производительности труда, в котором заинтересовано как все социалистическое общество в целом, так и каждый труженик в отдельности. Более высокая производительность труда должна продемонстрировать экономические преимущества социализма перед капитализмом, она должна обеспечить высвобождение из материального производства рабочих и создать возможности для сокращения рабочего дня. Следует отметить, что пока еще успехи в применении современной и сверхсовременной техники в капиталистических странах больше, чем у нас. Робототехника, станки с программным управлением, гибкие автоматические системы в производстве, ЭВМ четвертого и пятого поколения — все это широко применяемые компоненты производственного процесса в развитых капиталистических странах. В этой связи хотелось бы остановиться на некоторых моментах применения интенсивных методов производства при капитализме. В теории прибавочной стоимости К. Маркса доказано, что источником прибыли является прибавочная стоимость — составная часть вновь созданной стоимости. Стоимость создается только живым трудом, т. е. трудом наемного рабочего. Как влияет на норму прибыли

$\left(p' = \frac{m}{c+v} = \frac{m/v}{c/v+1} \right)$ увеличение удельного веса «с» в авансированном

капитале? Маркс доказал, что рост органического строения капитала вызывает тенденцию средней нормы прибыли к понижению.

Однако статистика о норме прибыли за 70-ые годы показывает другую тенденцию. Так, в машиностроении США норма прибыли даже росла: в 1973 году она была 10,1%, в 1977 году — 12,0%, а в 1980 году 12,5%³.

В автомобилестроении США, отрасли, которая испытывала острую конкуренцию в период кризиса 1980—1982 гг., ведущие монополистические компании добились значительного увеличения доходов (таблица 1)⁴.

³ См.: Мировая экономика и международные отношения. 1987, № 1, с. 33; 1986, № 8, с. 36.

⁴ Business Week. August 20, 1984 № 2856, с. 70

Таблица 1

Рост доходов ведущих автомобилестроительных компаний США
за 1984 г. (I полугодие)

Компании	Изменение по сравнению с I полугодием 1983 г. (%)	Фондоотдача
Крайслер	213	68,3
Форд Мотор	140	34,6
Дженерал Мотор	90	24,1

Абсолютная величина прибыли в эти годы увеличивалась еще более значительно. На новом этапе НТР сильно действовала закономерность, также открытая Марксом — произошло резкое удешевление элементов постоянного капитала «с». В конечном итоге это отражается на показателе органического строения капитала и надо сказать, что этому способствовало массовое применение гибких автоматизированных производственных систем (ГАПС).

Они состоят из одного или нескольких ЭВМ, машин контроля, станков с ЧПУ, роботов и элементов централизованного контроля. Основой ГАПС являются роботы, которыми управляет ЭВМ по заданной программе.

По оценкам фирмы «Артур Д. Литл», мировой рынок роботов будет ежегодно расти в среднем на 28%, от 175 млн. долл. в 1983 г. и 600 млн. долл. в 1987 г. до 2 млрд. в 1992 г., что соответствует ежегодному выпуску 50 тыс. роботов. Япония в 1982 г. произвела 7000 программируемых роботов, США — 1800, а Европа — 3200⁵. Следовательно, замена живого труда наемных рабочих средствами производства на основе роботизированной техники и в будущем будет иметь место.

При использовании ГАПС технологическая переналадка производства, переход на выпуск новых конкурентоспособных образцов товаров достигается не увеличением капиталовложений, т. е. элементов «с» на приобретение нового оборудования, а сменой программы для ЭВМ, которая управляет ГАПС. Выражается это в экономии на элементах постоянного капитала, а следовательно, притормаживается действие закона нормы прибыли к понижению.

Как правило, внедрением ГАПС занимаются крупные монополистические объединения. Это связано с необходимостью существенного увеличения инвестиций в момент внедрения ГАПС. Например, для освоения шлифовальных станков с числовым программным управлением (ЧПУ) компаниям требуется затрачивать 15% своего оборота, тогда как при разработке новых типов традиционного оборудования они затрачивали 4—6⁶. Однако в последующие годы на довольно длительное время (пока не появится принципиально новое поколение элементов ГАПС) издержки на дальнейшее накопление сокращаются. В

⁵ Питер Скотт. Промышленные роботы — переворот в производстве. М., 1987, с. 44.

⁶ Научно-технический прогресс и структурные сдвиги в экономике современного капитализма. М., 1987, с. 62.

3. „მაცნე“. ეკონომიკისა და სავაჭრობის სერია, 1988, № 4

Японии, например, если норма накопления в 1970 году составляла 36,4%, а в 1975 г. — 33,5%, то в 1979 г. уже лишь 31,0%⁷. Именно в начале 70-ых годов было внедрено большинство ГАПС в промышленности Японии, которые работают на базе ЭВМ четвертого поколения.

Вместе с тем следует отметить, что к началу 80-ых годов цена элементов ГАПС сравнительно снизилась.

В Японии цена роботов ведущих производителей («Мицубиси дэнки», «Фудзицу фанук» и др.) снизилась до 10 млн. иен. Если расходы на одного рабочего составляют 3 млн. иен в год, а робот непрерывно работает три смены, то затраты на его покупку могут оправдаться в течение первого же года эксплуатации⁸. В развитых капиталистических странах за период 1961—1982 гг. стоимость рабочей силы в среднем возросла на 250%, а стоимость элементов ГАПС увеличилась лишь на 40%⁹.

Кроме рассмотренного сокращения издержек на применяемое оборудование и машины, экономический эффект при использовании ГАПС достигается за счет следующих факторов: уменьшения объема незавершенного производства, сокращения общего производственного цикла, роста производительности труда, снижения расходов на заработную плату и высвобождения значительного числа работников, повышения качества и стабильности обработки, уменьшения брака и т. п.

Внедрение элементов ГАПС кроме экономических имеет и ощутимые социальные последствия. В Швеции, которая по количеству используемых роботов входит в четверку капиталистических стран (за 1982 г. — 1700 единиц), резко повысилось количество т. н. «белых воротничков» (программисты, техники, операторы). Если в конце 60-ых годов в обрабатывающей промышленности Швеции «белые воротнички» составляли 25% всех рабочих, то к началу 80-ых годов их количество выросло до 30%¹⁰. Эта категория рабочих все больше занимается творческими операциями. Их труд меньше похож на монотонные операции «придатка машины».

Таким образом, в условиях НТП наряду с удешевлением элементов постоянного капитала под воздействием роста производительности труда появляется тенденция замедления роста технического строения капитала с внедрением ГАПС. Эта тенденция выступает дополнительным фактором, противостоящим падению нормы прибыли. Подчеркивая вышеотмеченные особенности современного капитализма, на XXVII съезде КПСС М. С. Горбачев отмечал: «Верно, что и нынешний этап общего кризиса не несет с собой абсолютного застоя капитализма, не исключает возможностей роста его экономики, освоения новых научно-технических направлений. Он «допускает» удержание конкретных экономических, военных, политических, иных позиций, а на каких-то участках — даже возможность социального реванша, возвращения ранее утраченного»¹¹.

7 Добровинский Б. Н. Японская экономика 1970—1983 гг. М., 1986, с. 145.

8 См.: Мировая экономика и международные отношения. 1983, № 8, с. 115.

9 См.: Annual Review of Engineering Industries and Automation. 1982, VN, New-York, 1984, с. 27.

¹⁰ Там же, с. 28.

¹¹ Материалы XXVII съезда КПСС. М., 1986, с. 13.

Такой вывод особенно актуален для реальной оценки современного этапа развития капитализма, для вооружения марксизма-ленинизма и международного рабочего движения новыми теоретическими рекомендациями.

В условиях капитализма отношение к роботам и робототехнике со стороны рабочих далеко не восторженно. Характерной особенностью такого экономического подъема становится отсутствие роста спроса на рабочую силу, что вызывает трагическую ситуацию на стороне той части буржуазного общества, которая существует за счет продажи рабочей силы, т. е. на заработную плату. Объединенный профсоюз рабочих автомобилестроителей США сообщил, что введение 85 покрасочных роботов на 18 заводах компании «Дженерал моторс» привело к ликвидации 211 рабочих мест (почти 12 человек на одного робота)! Предсказывается, что в США к 1990 году будет ликвидировано от 100 до 200 тысяч рабочих мест; прежде всего, это касается автомобильной промышленности: так, например, около 40% рабочих мест «исчезнет» на покраске и 15—20% — на сварке. Такая тенденция не может радовать наемных рабочих, для которых труд есть средство существования. Есть и более оптимистические оценки влияния на количество занятых при применении робототехники. Так в исследовании, проведенном под руководством Д. Смитта, директора отделения индустриального развития Мичиганского университета, предполагается, что число рабочих, непосредственно замещенных роботами, к 1990 году составит 7%, однако 88% из них будут вновь трудоустроены в своих компаниях, причем 63% из них будет заниматься роботами¹².

Как видим, при общем победоносном продвижении в производстве современных производительных, эффективных машин и оборудования, появляется очень много социальных проблем. Вряд ли эти проблемы можно решить в рамках капиталистического способа производства, поскольку там общество не несет ответственности за судьбу как отдельного безработного, так и за всю армию безработных в целом.

Принципиально иная ситуация складывается в нашей стране, где в настоящее время имеется хроническая нехватка рабочих рук как в производстве, так и в сфере услуг, в торговле и т. д. Стратегия развития на ближайшую перспективу немыслима без резкого увеличения применения современных роботизированных производств.

На апрельском (1985 г.) Пленуме ЦК КПСС в речи Генерально-го секретаря М. С. Горбачева было достаточно категорично сказано о необходимости интенсификации общественного производства: «Нужны революционные сдвиги — переход к принципиально новым технологическим схемам, к технике последних поколений, дающим наивысшую эффективность. Речь идет по существу о перевооружении всех отраслей народного хозяйства на основе современных достижений науки и техники».

Машиностроение — источник основных средств производства для всех отраслей народного хозяйства, малопроизводительная, неэффективная продукция машиностроения обречена на 15—20 лет завод-потребитель на отставание, поскольку необходимо окупить используемые станки, оборудование, т. е. сроком амортизации. Следовательно, первым делом необходимо на уровень современных требований

¹² Все цифровые данные в абзаце приведены из книги: Питер Скотт. Промышленные роботы — переворот в производстве. М., 1987, с. 190—191.

вывести такие отрасли как станкостроение, электронно-вычислительная техника, энергетика, металлургия, химия. От современной техники требуется гибкость, мобильность, многоцелевое использование.

Частной проблемой машиностроения является новейшее слово в автоматизации производства — ГАПС. Современная система станков и автоматов нацелена на расчленение трудовых операций и выполнение строго определенных функций на отдельных станках, это приводит к нерациональному использованию станочного парка и низкому коэффициенту полезной деятельности. Смена выпускаемой продукции требует и смены станков, оборудования. Современная инженерная мысль направлена на то, чтобы создавать оборудование, которое не надо заменять при смене выпускаемой продукции, а производительность труда возрастала, следовательно, оборудование необходимо перепрограммировать. Универсальность таких систем — основа высокой экономической эффективности. Первым делом, это гибкость и многоцелевое использование ГАПС. Например, ГАПС при механообработке по заданной программе, которую в пределах возможности можно менять, обрабатывает разные детали, транспортирует со склада к станкам заготовки и обратно-обработанные детали, может менять режущие и измерительные инструменты, контролировать качество обработки деталей, отводить стружку, подавать смазочно-охлаждающую жидкость. Для такого процесса труда возможна если не безлюдная, то во всяком случае малолюдная технология. Колоссальным преимуществом ГАПС является ее круглосуточная работа, возможность использовать ее в массовом производстве, но наибольший эффект она может дать в мелкосерийном и единичном производстве, где со всей полнотой проявляется ее гибкость, многоплановость.

Использование ГАПС дает возможность снизить себестоимость выпускаемой продукции в 3—5 раз; повысить качество продукции и существенно изменить культуру производства, облагородить сам процесс труда, сократить производственный цикл в 2,5—3 раза, высвободить рабочих, резко сократить производственные площади. Ориентация на использование нового поколения техники существенно должна изменить отношение к экономической политике на уровне государственного предприятия: инвестиции необходимо вкладывать в активные средства производства, старые цеха и здания необходимо «начинять» принципиально новыми машинами и оборудованием.

Практическим примером такого подхода являются успехи Ивановского станкостроительного объединения имени 50-летия СССР. Его генеральный директор В. П. Кабаидзе в интервью для «Вечернего Тбилиси» сказал: «Когда-то наш провинциальный заводик наштамповывал такие станки, о которых стыдно даже вспоминать». Сегодня объединение на передовых рубежах перестройки — оно выпускает сложнейшие обрабатывающие центры, целые мини-цеха, заказы на которые поступают из Японии, ФРГ, Канады, Финляндии. Перестройку В. Кабаидзе начал еще 10—15 лет назад, заразив свой коллектив идеей, что они делают «страшно важное дело». Сегодня на предприятии всего один год проходит от подачи идеи до пуска в серию сложнейшего оборудования. Год вместо 7—10 лет, обычных в нашей стране. Создано 30 моделей принципиально новых машин — гарантов переоснастки производства, его перехода на рельсы интенсивной технологии¹³. ГАПС внедряется и на Московском автозаводе

¹³ «Вечерний Тбилиси», 13 июня 1988 г., Феномен Кабаидзе: жизнь без черников.

им. Ленинского комсомола. Это позволит за год выпустить несколько моделей автомобиля «Москвич».

Современное состояние нашей промышленности нуждается в срочной замене ручного труда. 50% работ в машиностроении — это сборка, которая вполне может совершаться манипуляторами, роботами, гибкими автоматическими линиями. Однако само машиностроение «поглощает» почти 70% продукции машиностроения, и тут возникает вопрос — не подменяется ли социальная проблема технической, труд автоматизируется в пределах I подразделения общественного производства и мало распространяется этот процесс на производство предметов личного потребления. По всей вероятности, задача планирующих органов — экономическими методами стимулировать разработку и внедрение новых форм производства в отраслях, производящих товары народного потребления.

Тут мы хотели бы сказать, что в современных условиях, когда наша страна активно включается во всемирное хозяйство, считаясь его составной частью, первостепенное значение приобретает информация, знание дел на мировом рынке. Совсем не обязательно создавать научно-исследовательские институты отдельных отраслей, которые на пустом месте будут искать, экспериментировать, «внедрять» свои разработки, можно поискать партнеров, которые этот этап уже прошли, тем более, что капиталистические фирмы охотно идут на сотрудничество, поскольку наша страна имеет авторитет надежного партнера для сотрудничества. Возникают в этом процессе проблемы валютного обеспечения, но и их можно решить. Приведем совсем свежий пример из делового сотрудничества с капиталистическими странами. Так, «Московские новости» сообщили, что в Дюссельдорфе подписан протокол с крупнейшим в ФРГ «Дойче банк», который обеспечивает кредит в 3,5 миллиарда марок для поставки в СССР машин и оборудования. Это необыкновенный кредит по своему объему, таких наша страна еще не получала, но и его направление должно привлечь внимание как потребителей: «Сделка особая — прежде всего потому, что это оборудование предназначено для производства высококачественных товаров широкого потребления, многие из которых считаются у нас дефицитными. Это модные швейные и трикотажные изделия, доброкачественная кожа для обуви, костюмы и плащи, женские колготки, а также упаковочные материалы и мясо-молочные продукты, сухие завтраки, макаронные изделия и многие виды другой продукции»¹⁴. Сообщается также, что первая продукция, полученная на новом оборудовании, поступит к советским потребителям уже в 1990 году. Можно только пожелать удачи такого рода мероприятию.

Мы хотели бы вернуться к понятию, которое мы применили, начав последнюю мысль — речь идет о «внедрении достижений научно-технического прогресса». В этом словосочетании содержится что-то навязчивое, насильно вводимое. Внедрять достижения!? Это продукт нашего хозяйственного механизма, действующего последние годы и мало изменившегося на сегодняшний день. Что значит «внедрять»? Кто субъект этого внедрения? К сожалению, пока еще не предпринятие. Внедрение новой техники — показатель плановый, вышестоящими органами он обеспечивается (финансированием и материальными ресурсами) и не вызывает энтузиазма в трудовом коллективе предприятия. Внедрять надо на всех предприятиях отрасли, следовательно

¹⁴ «Московские новости», № 24 от 12 июня 1988 года, с. 6.

но, отраслевое министерство действует по принципу — всем понемножку. А это резко противоречит той стратегии, о которой мы говорили в начале наших размышлений — должен быть сделан резкий, качественный скачок в переоснащении основными производственными фондами наших промышленных предприятий. И направление этого переоснащения должно быть спущено не сверху, а исходить из трудового коллектива, от его руководства.

Итак, мы хотели бы продолжить свои размышления о необходимости ускорения развития нашей экономики мыслью об изменении места и роли государственного предприятия в плановой экономике. Закон о государственном предприятии (объединении), действующий с 1988 года, должен обеспечить определенную самостоятельность в деятельности предприятия; выражается это в переходе от самоокупаемости в хозяйственном расчете к самофинансированию. Самофинансирование предполагает обособленность предприятия как субъекта — производителя, и его ответственность перед государством должна выражаться в результатах финансовой деятельности. Но действует этот закон пока в очень ограниченных условиях, у предприятия нет выбора партнеров ни по поставкам средств производства — материалов и оборудования (это по-прежнему расписывается планирующими органами), нет выбора в структуре приобретаемых средств производства, следовательно, говорить об обновлении производства по собственной инициативе не приходится. Государственные заказы, заменившие планы, не потеряли директивного характера и существенно ограничивают деятельность предприятий на договорной основе.

По мнению общественной организации при журнале «ЭКО» (Новосибирск) Всесоюзного клуба директоров пока Закон о государственном предприятии (объединении) их не защищает, а наоборот, директора должны защищать этот Закон от вышестоящих органов управления и власти.

Изменение хозяйственного механизма нашей страны в пользу действительно экономических методов в управлении является объективной необходимостью. Веру в перестройку можно поддержать только успехами в экономике, а экономика должна пережить революцию в обновлении материально-технической базы современного производства. Все возможности должны быть переданы в руки предприятия, стратегия обновления должна быть постоянной и долговременной, она не должна иметь характер компании. Для этого в управленческом аппарате предприятия должна быть служба, для которой переоснащение производства должно быть и стратегической и тактической работой, работой ежедневной. Один и тот же человек не может руководить и текущей работой по производству основной продукции предприятия и думать о стратегических задачах перестройки самого процесса производства, это должно быть целью специального подразделения, которое ищет варианты дальнейшего усовершенствования процесса производства; как мы говорили, это не обязательно новое строительство, возможна покупка, возможна кооперация, возможна собственная разработка, если на предприятии есть силы для этого. Для каждого предприятия варианты могут быть существенно различными, но общая закономерность для всех предприятий, желающих сделать успехи в перестройке — качественное переоснащение процесса производства.

Перестройка требует изменить некоторые стереотипы, связанные с использованием новой, а также старой техники. Десятилетиями наши экономисты с запалом критиковали капиталистическую экономи-

ку за ее неспособность использовать производственный потенциал. Это считалось признаком загнивания капиталистического способа производства. Однако их положительный опыт в деле использования достижений НТП следует обобщить, все больше проявляется факт, что предприятие должно иметь возможности для маневра, связанного с заключением договоров, государственный заказ должен быть меньше производственных возможностей государственного предприятия. Это значит, что загрузка производственных мощностей совсем не обязательно должна достигать предела, недогрузка — гарантия для возможного маневра.

Опыт Сумского машиностроительного научно-производственного объединения им. Фрунзе, АвтоВАЗа по внедрению метода хозрасчетного самофинансирования также отражен в «Законе СССР о предприятии (объединении)». Приведенные нами примеры внедрения гибких автоматизированных производственных систем в монополистических объединениях капиталистических стран, на передовых советских предприятиях дают основание утверждать, что без форсированного перехода всех наших предприятий и объединений на новые условия хозяйствования у них просто не хватит средств для осуществления переоснащения производства с применением гибких автоматизированных производственных систем.

И еще одно соображение, разработанное американским экономистом Р. Фостером в его книге «Обновление производства. Атакующие выигрывают», изданной «Прогрессом» в 1987 году: нововведения, связанные с обновлением производства, не дают однозначного положительного успеха в момент их применения, надо пройти период огорчений и разочарований, чтобы добиться положительного результата. Р. Фостер является автором идеи о том, что любое техническое нововведение дает результаты, которые можно изобразить «S»-образной кривой, в ней есть начальный период колебаний, когда не известно, что получится от новой идеи, потом период вверх идущей кривой это успех в применении, и последний период — понижающейся эффективности. Руководители должны быть психологически готовы к таким ситуациям и не воспринимать трагично первый период, а в период успеха заблаговременно необходимо быть готовым к новым нововведениям и без сожаления отказываться от той техники, которая в недалеком прошлом обеспечила вдохновляющий успех. В этом смысле нам предстоит существенно менять психологию наших руководителей предприятий. У нас смена оборудования происходит компаниями и надолго. Современная психология руководителя должна быть рассчитана на динамизм, а переоснащение производства должно быть перманентным. Так же как образование. Новые подходы к экономике, новая техника и технология требуют совершенно новой квалификации как от рабочих, так и от управленцев.

Стратегический курс на быстрое, качественное переоснащение современного производства нашей страны должно стать заботой инженеров и экономистов, но не только их — это забота каждого трудящегося.

Представлена отделом политекономики Института экономики и права АН ГССР

Р. А. САРЧИМЕЛИЯ

МОДЕЛЬ ДЕНЕЖНО-ВЕЩЕСТВЕННЫХ МЕЖОТРАСЛЕВЫХ ПОТОКОВ

В основу данной работы положена идея использования методов моделирования с условием согласования внешней стороны с внутренним процессом в межотраслевых связях; учтена возможность рассмотрения в межотраслевых балансах стоимостных, оценочных и вещественных представлений в единстве¹; составлена модель денежно-вещественных двусторонних движений межотраслевых потоков продукции; предлагается динамическая нелинейная модель внешней взаимосвязи отраслей народного хозяйства.

Пусть к периоду времени t в отрасли с i -ым номером объем выпущенной продукции $x_i(t)$, а цена его единицы C_{it} (рубль на единицу продукции). Общее число отраслей обозначим n . Связь между отраслями установим вещевыми и выраженными в ценах этих вещей двусторонними потоками продукции. Пусть $\alpha_{ij}(t)$ показывает, какая часть из единицы продукции $x_i(t)$ объема от i -ой отрасли подается в j -ую отрасль; тогда $\alpha_{ij}(t) x_i(t)$ показывает вещевой (вещественный) поток продукции в направлении от i -го к j -ому. С одной стороны i -ая отрасль остальным $n-1$ отраслям поставляет продукцию A_{it} рублей:

$$A_{it} = C_{it} \sum_{j=1, j \neq i}^n \alpha_{ij}(t) x_i(t),$$

С другой стороны, i -ая отрасль от $n-1$ отраслей получает продукцию в

$$B_{it} = \sum_{j=1, j \neq i}^n C_{jt} \alpha_{ji}(t) x_j(t)$$

рублей. Через $\delta_i(t)$ обозначим часть объема продукции $x_i(t)$, которую выделяет i -ая отрасль для потребителей так, что $\delta_i(t) x_i(t)$ конечное потребление. Тогда его денежное выражение в рублях будет

$$E_{it} = C_{it} \delta_i(t) x_i(t).$$

Допустим, что хотя бы для одного i имеем условие $C_{it+1} \neq C_{it}$, $C_{it} > 0$ и $x_i(t) > 0$, $i = \overline{1, n}$. Обозначим через

$$\alpha_i(t) = \frac{C_{it+1}}{C_{it}} \frac{x_i(t+1)}{x_i(t)}, \quad i = \overline{1, n}. \quad (1)$$

Если $C_{it+1} = C_{it}$, тогда $\alpha_i(t)$ — темп роста продукции.

¹ В. Г. Папава. Теории продуктивности капитала и модели межотраслевого баланса, Тбилиси, 1987, с. 55—81.

Перепишем (1) в следующем виде:

$$\frac{C_{it+1}}{\alpha_i(t)} x_i(t+1) = C_{it} x_i(t) - A_{it} + B_{it} - R_{it} + \gamma_i(t) \quad (2)$$

где:

$$\gamma_i(t) = A_{it} - B_{it} + R_{it}$$

является доходом i -ой отрасли. Предположим, что в C_{it} предусмотрены трудовые затраты на создание продукции, на технологические изменения и др.

Внесем в (2) значения A_{it} , B_{it} , R_{it} , умножим ее на $\alpha_i(t)$ и разделим на C_{it} , а затем введем обозначения

$$\tilde{\alpha}_{ii}(t) = \alpha_i(t) \left[1 - \delta_i(t) - \sum_{j=1, j \neq i}^n \alpha_{ij}(t) \right], \quad i = \overline{1, n},$$

$$\tilde{\alpha}_{ij}(t) = \alpha_i(t) \frac{C_{jt}}{C_{it}} \alpha_{ji}(t), \quad i, j = \overline{1, n}; \quad i \neq j,$$

$$\tilde{\gamma}_i(t) = \frac{\alpha_i(t)}{C_{it}} \gamma_i(t), \quad i = \overline{1, n}.$$

В итоге для всех i (2) запишется в следующем виде

$$\frac{C_{it+1}}{C_{it}} x_i(t+1) = \sum_{j=1}^n \tilde{\alpha}_{ij}(t) x_j(t) + \tilde{\gamma}_i(t), \quad i = \overline{1, n}. \quad (3)$$

Обозначим $\tilde{C}_i(t) = C_{it} - C_{it+1}$, которое перепишем в виде

$$\varepsilon_{it} = \frac{C_i(t)}{C_{it} x_i(t)} = \frac{1}{x_i(t)} - \frac{C_{it+1} x_i(t+1)}{C_{it} x_i(t) x_i(t+1)}, \quad i = \overline{1, n}. \quad (4)$$

Если $\tilde{C}_i(t)$ показывает приращение цены единицы продукции i -ого вида, тогда ε_{it} выражает изменение цены единицы той же продукции, приходящееся на единицу продукции, выраженной в ценах. Поставим (3) в (4) имеем:

$$\varepsilon_{it} = \frac{1}{x_i(t)} - \frac{\sum_{j=1}^n \tilde{\alpha}_{ij}(t) x_j(t) + \tilde{\gamma}_i(t)}{x_i(t) x_i(t+1)}, \quad i = \overline{1, n},$$

умножая ее на $x_i(t) x_i(t+1)$, в результате получим

$$x_i(t+1) = \sum_{j=1}^n \tilde{\alpha}_{ij}(t) x_j(t) + \varepsilon_{it} x_i(t) x_i(t+1) + \tilde{\gamma}_i(t), \quad i = \overline{1, n}. \quad (5)$$

В проведенных преобразованиях подразумеваем, что $x_i(t) \neq 0$, $C_{it} \neq 0$, $i = \overline{1, n}$. $x_i(t+1)$ из (5) выразим следующей рекуррентной зависимостью:

$$x_i(t+1) = \sum_{j=1}^n \frac{\tilde{\alpha}_{ij}(t)}{1 - \varepsilon_{it}} X_j(t) X_j(t) + \frac{\tilde{\alpha}_i(t)}{1 - \varepsilon_{it} x_i(t)}, \quad i = \overline{1, n}. \quad (6)$$

(6) имеем общее с динамической моделью межотраслевого баланса, которую представим в следующем виде

$$x_i(t) = \sum_{j=1}^n \alpha_{ij}(t) x_j(t+1) + y_i(t), \quad i = \overline{1, n}, \quad (7)$$

где $\alpha_{ij}(t)$ коэффициент прямых затрат, а $y_i(t)$ — конечное потребление. Допустим, $\det(\alpha_{ij}(t))_{n \times n} \neq 0$. (7) перепишем в виде:

$$x_i(t+1) = \sum_{j=1}^n \tilde{\alpha}_{ij}(t) x_j(t) - \sum_{j=1}^n \tilde{\alpha}_{ij}(t) y_j(t), \quad i = \overline{1, n}. \quad (8)$$

При сравнении (6) и (8) увидим сходство модели денежно-вещественных потоков с динамической моделью межотраслевого баланса (7). Между (5) и (7) представлениями нет противоречий, наоборот, они друг друга дополняют. (7) показывает, какими должны быть внутренние межотраслевые связи, определяемые технологией производства; (5) представляет собой внешнюю сторону межотраслевого баланса, исходящую из возможностей отраслей и выраженную в движении денежных и вещественных потоков.

Исходя из экономического содержания показателей, входящих в $\tilde{\alpha}_{ij}(t)$, $\tilde{\gamma}_i(t)$, ε_{it} , можно считать, что они для определенного периода времени $t=0$, е постоянные относительно t .

В этом случае запишем (5) в следующем виде:

$$x_i(t+1) = \sum_{j=1}^n \tilde{\alpha}_{ij} x_j(t) + \varepsilon_i x_i(t) x_i(t+1) + \tilde{\gamma}_i, \quad i = \overline{1, n}, \quad (5^1)$$

Допустим: дана x_{jt} , $j = \overline{1, n}$; $t = \overline{0, e}$ хронологическая последовательность, где x_{jt} обозначает конкретное значение $x_j(t)$. Тогда для фиксированного i напишем систему уравнений с $n+1$ неизвестным:

$$\frac{\Delta x_{it+1}}{x_{it+1}} = \sum_{j=1}^n \tilde{\alpha}_{ij} \frac{\Delta x_{jt}}{x_{it+1}} + \varepsilon_i (\Delta x_{it+1} + \Delta x_{it}), \quad t = \overline{0, 1, \dots, e-2}, \quad (5^{11})$$

где $\Delta x_{it} = x_{it+1} - x_{it}$. Когда $e = n+1$, тогда (5¹¹) определенная система. Когда $e > n+1$, тогда используем метод наименьших квадратов. Когда $e < n+1$, тогда из (5¹¹) ищем множество $\tilde{\alpha}_{ij}$, $j = \overline{1, n}$ и ε_i так, чтобы ε_i было максимальным. Для определения же $\tilde{\gamma}_i$ используем (5¹) для вычисления $x_i(t+1)$ в прогнозируемые периоды времени — (6).

Инструментом анализа межотраслевого баланса справедливо считать блочный баланс материальных и финансовых потоков, которые отражают главные стороны денежных отношений в процессе воспро-

изводства общественного продукта². Вместе с этим представляет интерес планирование комплекса взаимосвязанных производств, представленного простыми системами уравнений межотраслевого нелинейного баланса³, который имеет некоторое сходство в данной работе с предложенной конкретной квадратической зависимостью.

За критические и деловые замечания в процессе составления данной модели автор приносит благодарность В. П. Папава.

წარმოადგანა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სოციალური ინსტიტუტის ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელირების სექტორმა

² В. Гегенава, В. Чурадзе. Республиканский блочный баланс материальных и финансовых потоков, сборник трудов. Проблемы экономики Грузии, том IV, вып. 3, Тбилиси, 1970, с. 74—83.

³ К. А. Багриновский, В. П. Бусыгин. Математика плановых решений, М., 1980 с. 116—128.

Ю. Ш. АНАНИШВИЛИ

ПРЕДЕЛЬНЫЕ ВЕЛИЧИНЫ В ДИНАМИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ МЕЖОТРАСЛЕВОГО БАЛАНСА

Объект, который изучается межотраслевыми моделями — сложный, динамичный и многогранный. При его исследовании обилие элементов и многообразие связей между ними порождают немало вопросов, получить ответы на которые на уровне народного хозяйства страны или республики, где концентрируется весь сложный комплекс экономических объектов разных уровней с прямыми и косвенными многочисленными взаимосвязями, без использования межотраслевых моделей не так-то просто, а иногда почти невозможно. В настоящее время часть таких вопросов достаточно подробно изучена разными авторами на разных типах моделей. Ниже мы ограничимся рассмотрением некоторых, еще недостаточно освещенных в экономической литературе вопросов типа: «что будет, если...?», имеющих, на наш взгляд, важное значение для экономического анализа народнохозяйственного плана. В первую очередь это касается таких вопросов, как «что будет, если, скажем, в году τ в отрасли j объем продукции, произведенной для конечного потребления, изменится на малую величину?» или «что будет, если, скажем, в году τ в отрасли j выбытие основных производственных фондов произойдет не в том объеме, какой предполагался раньше?» и т. д.

Исчерпывающие ответы на эти и на некоторые другие вопросы можно получить с помощью предельных величин, которые рассчитываются на основе структурных и нормативных параметров динамических межотраслевых моделей. Множество таких величин довольно многообразно, однако рассмотрены здесь, в основном, будут следующие

$$\frac{\partial X_t}{\partial Y_\tau}, \frac{\partial V_t}{\partial Y_\tau}, \frac{\partial X_t}{\partial W_\tau}, \frac{\partial V_t}{\partial W_\tau},$$

- где X_t — вектор объема производства в году t ;
- V_t — вектор ввода в действие основных производственных фондов в году t ;
- Y_τ — вектор чистого конечного продукта в году τ ;
- W_τ — вектор выбытия основных производственных фондов в году τ .

В дальнейшем, в отдельных случаях наряду с векторно-матричной записью предельных характеристик будем пользоваться и их скалярными выражениями

$$\frac{\partial x_i(t)}{\partial y_j(\tau)}, \frac{\partial v_i(t)}{\partial y_j(\tau)}, \frac{\partial x_i(t)}{\partial w_j(\tau)}, \frac{\partial v_i(t)}{\partial w_j(\tau)},$$

поэтому предварительно отметим, что $\frac{\partial X_t}{\partial Y_\tau}, \frac{\partial V_t}{\partial Y_\tau}, \frac{\partial X_t}{\partial W_\tau}$ и $\frac{\partial V_t}{\partial W_\tau}$ пред-

ставляют собой квадратные матрицы. Так, например, матрица $\frac{\partial X_t}{\partial Y_\tau}$ имеет вид:

$$\frac{\partial X_t}{\partial Y_\tau} = \begin{pmatrix} \frac{\partial x_1(t)}{\partial y_1(\tau)} & \frac{\partial x_1(t)}{\partial y_2(\tau)} & \dots & \frac{\partial x_1(t)}{\partial y_n(\tau)} \\ \frac{\partial x_2(t)}{\partial y_1(\tau)} & \frac{\partial x_2(t)}{\partial y_2(\tau)} & \dots & \frac{\partial x_2(t)}{\partial y_n(\tau)} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \frac{\partial x_n(t)}{\partial y_1(\tau)} & \frac{\partial x_n(t)}{\partial y_2(\tau)} & \dots & \frac{\partial x_n(t)}{\partial y_n(\tau)} \end{pmatrix}.$$

Каждая из величин $\frac{\partial x_i(t)}{\partial y_j(\tau)}$ показывает, насколько изменится объем производства в отрасли i в году t при увеличении чистого конечного продукта отрасли j в году τ на малую величину. Аналогично интерпретируются элементы остальных матриц. В частности, $\frac{\partial v_i(t)}{\partial y_j(\tau)}$ характеризует влияние предельной единицы j -го вида чистого конечного продукта года τ на ввод в действие основных производственных фондов в отрасли i в году t , а коэффициенты $\frac{\partial x_i(t)}{\partial \omega_j(\tau)}$, $\frac{\partial v_i(t)}{\partial \omega_j(\tau)}$ — предельной единицы выбывших в отрасли j в году τ основных производственных фондов соответственно на объемы производства и ввода в действие основных производственных фондов в отрасли i в году t .

Для изучения этих коэффициентов и раскрытия механизма их получения рассмотрим простейший вариант динамической модели межотраслевого баланса¹

$$\begin{aligned} (I - A_t) X_t - B_t \Psi_t V_t &= Y_t, \\ F_t X_t - \sum_{\tau=1}^{t-1} V_\tau - \Lambda_t V_t &= \Phi_t - \sum_{\tau=1}^t W_\tau, \end{aligned} \quad (1)$$

$t=1, 2, \dots, T,$

где A_t — матрица коэффициентов прямых затрат в году t ;

B_t — матрица коэффициентов технологической структуры капитальных вложений в году t ;

Ψ_t — матрица коэффициентов, устанавливающих зависимость между капитальными вложениями и вводом в действие основных производственных фондов в году t (эти коэффициенты вводятся в модель для учета того факта, что ввод в действие основных производственных фондов в году t является результатом капитальных вложений не только года t , но и других, предыдущих лет);

F_t — матрица коэффициентов фондоемкости в году t (предполагается, что эти коэффициенты рассчитываются по среднегодовым фондам);

¹ (1) представляет собой немного измененный вариант известной модели НИЭИ при Госплане СССР. См. напр.: Динамические межотраслевые модели. М., НИЭИ при Госплане СССР, 1976.

Λ_t — матрица коэффициентов перевода полного ввода в действие основных производственных фондов в среднегодовой ввод;

I — единичная диагональная матрица;

Φ_1 — вектор основных производственных фондов, имеющих на начало планового периода;

W_t — вектор выбывших в году t основных производственных фондов².

Смысл остальных обозначений был раскрыт выше.

Динамическая модель межотраслевого баланса (1) имеет ярко выраженную блочную структуру. Особенность этой структуры позволяет решить систему соотношений модели как рекуррентным (при котором для определения неизвестных года t предварительно нужно определить неизвестные года $t-1$ и т. д.), так и нерекуррентным способом, который уже не требует жесткой последовательности расчетов. В настоящее время в практических расчетах в основном используется рекуррентный способ решения системы (1), так как он сравнительно легко реализуемый³. Однако этот способ обладает существенным недостатком: при его использовании количественно трудно оценить зависимость между показателями разных лет, т. е. в какой-то мере теряются динамические свойства модели, и объединяется она в содержательном смысле. В отличие от этого нерекуррентный способ решения системы (1) содержит больше аналитических возможностей, раскрывает многие интересные свойства модели и поэтому в дальнейшем будем пользоваться именно им.

Введем обозначения

$$D_t = (I - A_t - B_t \Psi_t \Lambda_t^{-1} F_t)^{-1}; \quad P_t = D_t B_t \Psi_t \Lambda_t^{-1};$$

$$G_\tau = \Lambda_\tau^{-1} F_\tau D_\tau; \quad S_\tau = \Lambda_\tau^{-1} F_\tau D_\tau B_\tau \Psi_\tau \Lambda_\tau^{-1} + \Lambda_\tau^{-1} - I. \quad (2)$$

Тогда решая систему (1) получим

$$X_t = \sum_{\tau=1}^t C_{t\tau} Y_\tau + \sum_{\tau=1}^t E_{t\tau} W_\tau + E_{t1} \Phi_1, \quad (3)$$

$$V_t = \sum_{\tau=1}^t L_{t\tau} Y_\tau + \sum_{\tau=1}^t M_{t\tau} W_\tau + M_{t1} \Phi_1, \quad (4)$$

² Элементы этого вектора включают выбытие как «старых», так и введенных в действие в плановом периоде основных производственных фондов. Как правило, в большинстве динамических межотраслевых моделей объем выбытия учитывается с помощью специальных коэффициентов, которые позволяют рассматривать выбытие как функцию объема основных производственных фондов. Безусловно, такой подход является верным и его нужно использовать всегда, когда на основе модели проводятся конкретные планово-экономические расчеты. Однако в нашем случае конкретное значение выбытия основных производственных фондов не представляет интереса, и поэтому для наглядности отдельных выводов и для удобства дальнейшего изложения более целесообразным является выделение в модели выбытия основных фондов в виде самостоятельного вектора W_t .

³ Из-за этого в экономической литературе модели типа (1), называются рекуррентными.

где квадратные матрицы $C_{t\tau}$, $E_{t\tau}$, $L_{t\tau}$, $M_{t\tau}$ вычисляются по формулам⁴

$$\begin{aligned} C_{tt} &= D_t, \quad C_{tt-1} = -P_t G_{t-1}, \quad C_{tt-2} = P_t S_{t-1} G_{t-2}, \dots, \\ C_{t1} &= (-1)^{t-1} P_t S_{t-1} \dots S_2 G_1; \end{aligned} \quad (5)$$

$$\begin{aligned} E_{tt} &= -P_t, \quad E_{tt-1} = P_t S_{t-1}, \quad E_{tt-2} = -P_t S_{t-1} S_{t-2}, \dots, \\ E_{t1} &= (-1)^t P_t S_{t-1} \dots S_1; \end{aligned} \quad (6)$$

$$\begin{aligned} L_{tt} &= G_t, \quad L_{tt-1} = -(S_t + I) G_{t-1}, \quad L_{tt-2} = (S_t + I) S_{t-1} G_{t-2}, \\ &\dots, \quad L_{t1} = (-1)^{t-1} (S_t + I) S_{t-1} \dots S_2 G_1; \end{aligned} \quad (7)$$

$$\begin{aligned} M_{tt} &= -(S_t + I), \quad M_{tt-1} = (S_t + I) S_{t-1}, \quad M_{tt-2} = -(S_t + I) S_{t-1} S_{t-2}, \dots, \\ M_{t1} &= (-1)^t (S_t + I) S_{t-1} \dots S_1. \end{aligned} \quad (8)$$

Из (3) — (4) вытекает, что при $t \geq \tau$

$$\frac{\partial X_t}{\partial Y_\tau} = C_{t\tau}; \quad \frac{\partial V_t}{\partial Y_\tau} = L_{t\tau}; \quad \frac{\partial X_t}{\partial W_\tau} = E_{t\tau}; \quad \frac{\partial V_t}{\partial W_\tau} = M_{t\tau} \quad (9)$$

Поэтому изучение предельных характеристик $\frac{\partial X_t}{\partial Y_\tau}$, $\frac{\partial V_t}{\partial Y_\tau}$, $\frac{\partial X_t}{\partial W_\tau}$, $\frac{\partial V_t}{\partial W_\tau}$

по существу сводится к изучению матриц $C_{t\tau}$, $E_{t\tau}$, $L_{t\tau}$, $M_{t\tau}$. В экономической литературе из этих матриц на сегодняшний день изучены лишь C_{tt} и L_{tt} ⁵. Остальные характеристики до сих пор не рассматривались, хотя нужно отметить, что они имеют немаловажное значение для анализа динамических свойств народнохозяйственного плана.

Исследуем характеристики (9) для сильно агрегированной модели, т. е. для случая, когда все отрасли народного хозяйства объединены в одном агрегате. В этом случае (1) представляет собой макро модель расширенного воспроизводства, и входящие в нее показатели являются скалярными величинами. В результате этого скалярными становятся также показатели, приведенные в (5) — (8).

Рассмотрим плановый период продолжительностью в пять лет. В качестве числовых значений параметров A_t , B_t , Ψ_t , F_t , Λ_t возьмем их средние значения⁶.

$$A=0,47; \quad B=1; \quad F=0,93; \quad \Psi=1,15; \quad \Lambda=0,35,$$

которые наблюдаются в Грузинской ССР за последние годы. При этом для выявления общих закономерностей динамики развития народного хозяйства будем считать, что они являются неизменными во всем рассматриваемом периоде.

⁴ Доказательство этих формул из-за громоздкости необходимых преобразований здесь не приводится.

⁵ Гершензон М. А. Анализ упрощенных динамических моделей межотраслевого баланса. Новосибирск, 1975; Ершов Э. Б., Кузнецова Е. В. Проблема и методы количественного анализа траекторий динамических межотраслевых моделей. — В кн.: Статистический анализ экономических временных рядов и прогнозирование. М., 1973.

⁶ Рассчитаны на основе статистического ежегодника: Народное хозяйство Грузинской ССР в 1984 году. Тбилиси, 1985, с. 17, 20, 22, 142—143, 146—157.

В таблице 1 приведены предельные величины (9), рассчитанные на основе этих данных. Анализ результатов данной таблицы дает основание сделать следующие выводы.

Таблица 1

Предельные величины для макроэкономической динамической модели с коэффициентами среднегодовой фондоемкости

Предельные величины годы	$\frac{\partial X_t}{\partial Y_\tau}$	$\frac{\partial X_t}{\partial W_\tau}$	$\frac{\partial V_t}{\partial Y_\tau}$	$\frac{\partial V_t}{\partial W_\tau}$
t=τ	-0,39593	-1,30090	-1,05203	-0,59954
t=τ+1	-1,36859	-2,08084	-0,63073	-0,95899
t=τ+2	-2,18911	-3,32839	-1,00888	-1,53393
t=τ+3	-3,50157	-5,32389	-1,61375	-2,45359
t=τ+4	-5,60090	-8,51577	-2,58125	-3,92461
В с е г о	-13,0561	-20,54979	-6,88664	-9,11066

1. Увеличение в году τ объема чистого конечного продукта и выбытия основных производственных фондов при прочих равных условиях приведет к уменьшению общественного продукта и ввода в действие основных производственных фондов во все последующие годы, включая также год τ (все элементы таблицы являются отрицательными). Причем влияние предельной единицы чистого конечного продукта Y_τ и выбывших основных производственных фондов W_τ на X_t и V_t тем значительнее, чем больше отдален t от τ в рассматриваемом периоде.

Чтобы объяснить механизм этого явления, вначале рассмотрим зависимость между Y_t , X_t и V_t , т. е. между показателями года t . Как видно из конкретных данных A , F , λ и Ψ , в народном хозяйстве Грузинской ССР (как, впрочем, и в СССР) в каждом году для получения дополнительной единицы продукции требуются материальные затраты (предметы труда и капитальные затраты) в объеме: $A + \Psi\lambda^{-1}F = 0,47 + 1,15 \cdot 2,85714 \cdot 0,93 = 3,5257 > 1$. В этих условиях в году t увеличение чистого конечного продукта возможно лишь в том случае, если соотношение между потреблением и накоплением изменится в пользу потребления, т. е. уменьшится объем капитальных вложений, и за счет этого соответственно увеличится чистый конечный продукт. Со своей стороны, уменьшение капитальных вложений приведет к уменьшению как объема производства, так и ввода в действие основных фондов. Об этом свидетельствует отрицательность $\frac{\partial X_t}{\partial V_t}$ и $\frac{\partial V_t}{\partial Y_t}$

7 Величину $A + \Psi\lambda^{-1}F$ в качестве материальных затрат следует рассматривать лишь тогда, когда все основные производственные фонды, имеющиеся в наличии, используются полностью, и для производства дополнительной продукции требуется создание новых фондов. В противном случае, т. е. если в резерве имеется какая-то часть неиспользованных фондов, тогда материальные затраты на единицу продукции будут определяться как $A + Z$, где Z — амортизационные начисления на единицу продукции. Здесь же отметим, что все результаты, полученные в настоящей работе, являются справедливыми именно для случая, когда для заданного плана все основные фонды полностью используются.

Продолжим рассуждение. Уменьшение в году t ввода в действие основных фондов приведет к тому, что в начале следующего года в народном хозяйстве в наличии будут основные производственные фонды в меньшем объеме, чем это требуется для производства заданного конечного продукта — Y_{t+1} . Но поскольку в народном хозяйстве, согласно вышеприведенным данным, затраты на получение дополнительной единицы продукции превышает результаты, возникает уже противоречие между накоплением и потреблением $t+1$ года, которое нужно решать в пользу потребления, т. е. создание заданного объема чистого конечного продукта нужно обеспечить за счет сокращения капитальных вложений, что приведет в году $t+1$ к уменьшению общественного продукта и вводу в действие основных фондов. Итак, в начале следующего $t+2$ года в народном хозяйстве в наличии будут основные производственные фонды уже в значительно меньшем объеме, чем это требуется для производства заданного чистого конечного продукта Y_{t+2} и т. д.

Объясним теперь механизм влияния изменения W_t на X_t и V_t .

Как и для случая чистого конечного продукта, вначале рассмотрим зависимость между этими характеристиками при $\tau=t$.

Пусть в году t выбытие основных производственных фондов увеличилось сверх запланированного на единицу. Чтобы восполнить эту потерю и обеспечить заданный объем чистого конечного продукта соответствующими основными производственными фондами, необходимы дополнительные капитальные вложения и средства производства. Однако, из-за того, что затраты на единицу дополнительной продукции в народном хозяйстве не окупаются за один год, в этих условиях невозможно увеличение капитальных вложений. Наоборот, выполнение намеченного плана чистого конечного продукта можно осуществить лишь за счет перераспределения капитальных вложений в пользу чистого конечного продукта. Таким образом, увеличение выбытия основных производственных фондов в году t приведет к вынужденному сокращению капитальных вложений в этом же году, что со своей стороны, вызывает уменьшение общественного продукта и ввод в действие основных производственных фондов в году t .

Ход дальнейших рассуждений полностью совпадает с вышеописанным случаем для чистого конечного продукта, и поэтому на этом останавливаться больше не будем.

2. При прочих равных условиях увеличение в году τ чистого конечного продукта (выбытия основных производственных фондов) на малую величину вызывает в каждом году рассматриваемого периода (за исключением года τ) более сильное уменьшение общественного продукта, чем объема ввода в действие основных производственных фондов.

Этот факт нельзя обобщить на все случаи, так как во многом обусловлен конкретными значениями коэффициентов F и Δ . Рассмотрим зависимость, которая существует между предельными величинами

$$\text{ми } \frac{\partial X_t}{\partial Y_t} \text{ и } \frac{\partial V_t}{\partial Y_t}, \text{ а также между } \frac{\partial X_t}{\partial W_t} \text{ и } \frac{\partial V_t}{\partial W_t}.$$

Если в (5) — (8) предположить, что все коэффициенты являются постоянными для всех t , как это было принято в наших расчетах, то получим⁸

$$\frac{\partial X_\tau}{\partial Y_\tau} = F^{-1} \Lambda \frac{\partial V_\tau}{\partial Y_\tau} \quad (10)$$

$$\frac{\partial X_{\tau+\eta}}{\partial Y_\tau} = F^{-1} \left(\frac{\partial V_\tau}{\partial Y_\tau} + \frac{\partial V_{\tau+1}}{\partial Y_\tau} + \dots + \Lambda \frac{\partial V_{\tau+\eta}}{\partial Y_\tau} \right) \eta=1,2,\dots$$

$$\frac{\partial X_\tau}{\partial W_\tau} = F^{-1} \left(\Lambda \frac{\partial V_\tau}{\partial W_\tau} - I \right) \quad (11)$$

$$\frac{\partial X_{\tau+\eta}}{\partial W_\tau} = F^{-1} \left(\frac{\partial V_\tau}{\partial W_\tau} + \frac{\partial V_{\tau+1}}{\partial W_\tau} + \dots + \Lambda \frac{\partial V_{\tau+\eta}}{\partial W_\tau} - I \right) \eta=1,2,\dots$$

Эти формулы наглядно иллюстрируют соотношения между изменением объемов производства и ввода в действие основных фондов, которые вызваны малыми приростами либо чистого конечного продукта, либо выбытия основных фондов. В частности, из них видно, что изменение общественного продукта, скажем в году t ($t > \tau$), обусловлено изменениями ввода в действие основных фондов не только в t -ом, но и в предыдущих $t-1, \dots, \tau$ годах. Кроме того, эти соотношения показывают, что при определенных значениях F и Λ для отдельных t могут иметь место

$$\left| \frac{\partial X_t}{\partial Y_\tau} \right| < \left| \frac{\partial V_t}{\partial Y_\tau} \right| \quad \text{и} \quad \left| \frac{\partial X_t}{\partial W_\tau} \right| < \left| \frac{\partial V_t}{\partial W_\tau} \right|.$$

3. В рассматриваемом периоде при прочих равных условиях на величину общественного продукта и ввода в действие основных фондов более сильное влияние оказывает малое увеличение выбытия основных фондов, чем малое увеличение чистого конечного продукта.

Для выяснения этого вывода снова обратимся к выражениям (5) — (8). Легко убедимся, что

$$\frac{\partial X_\tau}{\partial W_\tau} = \frac{\partial X_\tau}{\partial Y_\tau} B \Psi \Lambda^{-1}; \quad (12)$$

$$\frac{\partial X_{\tau+\eta}}{\partial W_\tau} = \frac{\partial X_{\tau+\eta}}{\partial Y_\tau} (B \Psi \Lambda^{-1} + D^{-1} F^{-1} - D^{-1} F^{-1} \Lambda) \eta=1, 2, \dots$$

$$\frac{\partial V_\tau}{\partial W_\tau} = \frac{\partial V_\tau}{\partial Y_\tau} B \Psi \Lambda^{-1} + \Lambda^{-1}, \quad (13)$$

$$\frac{\partial V_{\tau+\eta}}{\partial W_\tau} = \frac{\partial V_{\tau+\eta}}{\partial Y_\tau} (B \Psi \Lambda^{-1} + D^{-1} F^{-1} - D^{-1} F^{-1} \Lambda) \eta=1, 2, \dots$$

Как видно из этих формул, предельные величины $\frac{\partial X_t}{\partial W_\tau}$ и $\frac{\partial X_t}{\partial Y_\tau}$, а также

$\frac{\partial V_t}{\partial W_\tau}$ и $\frac{\partial V_t}{\partial Y_\tau}$ (за исключением $\frac{\partial X_\tau}{\partial W_\tau}$, $\frac{\partial X_\tau}{\partial Y_\tau}$ и $\frac{\partial V_\tau}{\partial W_\tau}$, $\frac{\partial V_\tau}{\partial Y_\tau}$) друг от

⁸ В справедливости формул (10) — (11) можно убедиться, если в них подставить значения $\frac{\partial X_t}{\partial Y_\tau}$, $\frac{\partial X_t}{\partial W_\tau}$, $\frac{\partial V_t}{\partial Y_\tau}$, $\frac{\partial V_t}{\partial W_\tau}$ из (5) — (8) и проводить элементарные преобразования.

друга отличаются множителем $(B\Phi\Lambda^{-1} + D^{-1}F^{-1} - D^{-1}F^{-1}\Lambda)$. Очевидно, что если этот множитель больше единицы (в нашем случае он равен 1,52043), то тогда более сильное влияние может оказать на объемы производства и ввода в действие основных фондов малое увеличение выбытия, чем малое увеличение конечного продукта. В противном случае имеет место обратное, т. е. при $(B\Phi\Lambda^{-1} + D^{-1}F^{-1} - D^{-1}F^{-1}\Lambda) < 1$ X_t и V_t более чувствительными становятся в отношении Y_t , чем W_t .

В последней строке таблицы 1 приведены итоговые показатели соответствующих столбцов. Каждый элемент этой строки представляет собой предельную характеристику и показывает, насколько уменьшится объем производства или объем ввода в действие основных производственных фондов во всем рассматриваемом периоде, если в первом же году этого периода либо конечный продукт, либо выбытие основных фондов увеличится на единицу. Как видно из таблицы 1, если в начале планового периода дополнительно (сверх запланированного) из строя выйдут основные производственные фонды стоимостью в 1 рубль, тогда народное хозяйство за пятилетку недополучит общественного продукта стоимостью около 20 рублей. А если в первом же году конечное потребление увеличится на 1 рубль, то при прочих равных условиях это приведет к уменьшению общественного продукта за пятилетку на 13 рублей; за этот же период не будет введено в действие основных производственных фондов стоимостью около 9 рублей.

В рассмотренной выше динамической межотраслевой модели балансы основных производственных фондов и коэффициенты фондоемкости учитывают фонды в среднегодовом исчислении. В экономической литературе за последнее время утвердилось мнение о том, что динамические модели, использующие коэффициенты фондоемкости, рассчитанные по фондам на конец года, являются сравнительно более устойчивыми, чем модели, основанные на коэффициентах среднегодовой фондоемкости⁹. В некоторых случаях это утверждение принимается как закономерное и предлагается изъять коэффициенты Λ_t из уравнения баланса основных производственных фондов¹⁰.

Проведенные нами расчеты показали, что в общем случае данное утверждение нельзя считать справедливым.

Существуют модели, которые становятся значительно неустойчивыми, если не учитывать в них коэффициентов матрицы Λ . Для подтверждения этого факта снова рассмотрим вышеприведенную агрегированную модель и в нее положим: $\Lambda=1$. В этом случае необходимо изменить также коэффициент фондоемкости F , который рассчитан по среднегодовым фондам. Обозначим новое значение этого коэффициента через \bar{F} .

Установим зависимость между F и \bar{F} . По определению $F = \frac{\Phi + \Lambda V}{X}$;

$$\bar{F} = \frac{\Phi + V}{X}$$

⁹ Отметим, что устойчивость модели в основном определяется значениями рассмотренных выше предельных величин. Чем меньше эти величины, тем устойчивее модель.

¹⁰ Использование народнохозяйственных моделей в планировании. М., 1975, с. 89—90; Дорощенко В. А. Динамическая межотраслевая модель региональной экономики. М., 1980.

Пусть β обозначает коэффициент обновления основных производственных фондов:

$$\beta = \frac{V}{\Phi + V}$$

Тогда $V = \beta(\Phi + V)$ и \bar{F} примет вид $\bar{F} = + (1 - \Lambda)\beta F_t$, откуда следует

$$\bar{F} = \frac{F}{1 - (1 - \Lambda)\beta} \tag{14}$$

Таким образом, чтобы пересчитать коэффициент среднегодовой фондоемкости в коэффициент донфонемкости, исчисленный по фондам на конец года, необходимо иметь данные о коэффициентах обновления основных производственных фондов. В Грузинской ССР коэффициент β в среднем колеблется около 0,067¹¹, поэтому из (14) получим $\bar{F} = 0,9723$.

В таблице 2 приведены предельные характеристики, рассчитанные при $\Lambda = 1$, $\bar{F} = 0,9723$ и при тех же предположениях, в каких были рассчитаны данные таблицы 1.

Сравнивая результаты таблиц 1 и 2, заметим, что предельные характеристики, полученные при $\Lambda = 1$, значительно превосходят аналогичные показатели, полученные при $\Lambda = 0,35$. Так, например, увеличение объема чистого конечного продукта в первом году планового

Таблица 2

Предельные величины для макроэкономической динамической модели с коэффициентами фондоемкости, рассчитываемыми на основе фондов, по состоянию на конец года

	$\frac{\partial X_t}{\partial Y_\tau}$	$\frac{\partial X_t}{\partial W_\tau}$	$\frac{\partial V_t}{\partial Y_\tau}$	$\frac{\partial V_t}{\partial W_\tau}$
$t = \tau$	- 1,70026	- 1,95530	- 1,65316	- 0,90114
$t = \tau + 1$	- 3,23243	- 3,71729	- 1,48972	- 1,71318
$t = \tau + 2$	- 6,14529	- 7,06708	- 2,83217	- 3,25700
$t = \tau + 3$	- 11,68304	- 13,43548	- 5,38435	- 6,19200
$t = \tau + 4$	- 22,21106	- 25,5327	- 10,23638	- 11,77184
В с е г о	- 44,97208	- 51,71785	- 21,59579	- 23,83519

периода на единицу при $\Lambda = 1$ уменьшает объем общественного продукта за пятилетку в 3,445 раза больше, чем при $\Lambda = 0,35$. Следовательно, модель (1) при $\Lambda = 0,35$ более устойчива к изменениям экзогенных характеристик, чем при $\Lambda = 1$. Такой же вывод был получен при изучении 4-отраслевой модели. Проведенные расчеты показали, что в этом случае исследуемые здесь предельные величины при коэффициентах фондоемкости по фондам на конец года в среднем в 10 и более раз превышают аналогичные величины при среднегодовых коэффициентах фондоемкости.

Представлена отделом воспроизводства и экономической эффективности капитальных вложений Института экономики и права АН ГССР

¹¹ Народное хозяйство Грузинской ССР в 1984 году. Статистический ежегодник. Тбилиси, 1985, с. 22, 143, 145.

შალვა გურაძე, გულიკო ჯვირიაშვილი

აღზომობრივი ბიუჯეტების შესრულების აღრიცხვისა და კონტროლის გარდაქმნის აქტუალური საკითხები

საბჭოთა საზოგადოების ეკონომიკურ ამოცანას შეადგენს საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტურობის ყოველმხრივი ამაღლება. ეს ამოცანა უნდა გადაწყდეს სოციალისტური ეკონომიკის დაგეგმვისა და მართვის, სახალხო მეურნეობრივი აღრიცხვის შემდგომი სრულყოფის საფუძველზე.

სსრ კავშირის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების 1986-1990 წლებისა და 2000 წლამდე პერიოდის ძირითად მიმართულებებში მითითებულია, რომ „სრულყოფით საფინანსო სისტემა... გავზარდოთ აღრიცხვის, სტატისტიკისა და კონტროლის როლი რესურსების რაციონალური და ეკონომიკური გამოყენების უზრუნველყოფაში, უყაირათობასა და შენახვისათვის ბრძოლის გაძლიერებაში გავაუმჯობესოთ საკონტროლო-სარევიზიო მუშაობა. განვანორციელოთ საუწყებო კონტროლის სისტემის სრულყოფის ღონისძიებანი, გავადიდოთ მისი ეფექტიანობა“.

სოციალისტურ საზოგადოებაში აღრიცხვისა და კონტროლის მნიშვნელობა უდიდესი სიხადით არის გამოხატული ვ. ი. ლენინის ნაშრომში „სახელმწიფო და რევოლუცია“. მასში ნათქვამია: „აღრიცხვა და კონტროლი — აი მთავარი, რაც საჭიროა კომუნისტური საზოგადოების პირველი ფაზის „მოწესრიგებისათვის“, სწორი ფუნქციონირებისათვის“¹.

ვ. ი. ლენინი საბჭოთა სახელმწიფოს ეკონომიკის განმტკიცებისათვის ბრძოლაში უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა აღრიცხვისა და კონტროლის საქმის მოგვარებას. მას სოციალისტური საზოგადოების არსებობის აუცილებელ პირობად, ძირითად ეკონომიკური ფაქტორებთან ერთად, მიაჩნდა მატერიალური და ფულადი რესურსების ზუსტი აღრიცხვა. „არც ერთი ნაწარმი; არც ერთი გირვანქა პური არ უნდა დარჩეს აღურიცხველი, ვინაიდან სოციალიზმი — ეს, უწინარეს ყოვლისა, აღრიცხვაა“².

სოციალისტური საზოგადოების თანამედროვე ეტაპზე განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მოწესრიგებულ აღრიცხვას მეურნეობის მართვადი პროცესების სწორი ფუნქციონირების საქმეში. აღრიცხვა არა მარტო მეურნეობის ფუნქციათა მართვისა და კონტროლის საშუალებაა, არამედ, როგორც ამოსავალ მონაცემთა ერთობლიობა, მომავლის პროგნოზირების საფუძველიცაა.

მეცნიერულ ტექნიკურ პროგრესის დაჩქარებისა და ეკონომიკის ინტენსიფიკაციის კურსის თანამედროვე პირობებში სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის ერთგვარმა აღმავლობამ, მეცნიერების მიღწევებმა, საზოგადოებრივი

1 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. XXV, გვ. 590.
2 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. XXV, გვ. 334.

ფონდების სისტემატურმა ზრდამ მოითხოვა დაგეგმვის, აღრიცხვისა და კონტროლის სრულყოფა. ბუხპალატრული აღრიცხვის მაქსიმალური ცენტრალიზაციისა და მექანიზაციის მეშვეობით მისი აყვანა ისეთ დონეზე, რომელიც სახეებით უზრუნველყოფს ქვეყნის საფინანსო მეურნეობის მაღალ ორგანიზაციას, ეროვნული შემოსავლის რაციონალურ და ეფექტიან გამოყენებას, საზოგადოებრივი წარმოების ყველა უბანზე ზედმეტი დანახარჯებისა და დანაკარგების აღმოფხვრას.

ბუხპალატრული აღრიცხვა კონტროლის ყველაზე ქმედითი ფორმაა. აღრიცხვამ უნდა უზრუნველყოს არა მარტო ის, რომ წარმოადგინოს ცნობები საწარმოო პროცესის თუ ბიუჯეტური ხარჯთსახების შესრულების ნორმალური მსვლელობის გადახრის ფაქტის შესახებ ანდა იძლეოდეს სიგნალებს უნაყოფო ხარჯების, დანაკარგების, უყარათობისა და სოციალისტური საკუთრების დატაცების შესახებ. არამედ ისიც, რომ ხელი შეუწყოს ამ გადახრების გამოწვევი მიზეზებისა და მათზე მოქმედი ფაქტორების გამოვლინებას, მიუთითოს ამ მიზეზებისა და ფაქტორების წარმოების ადგილი და დრო, გამოამყდევნოს ის პირები, ვისაც ბრალი მიუძღვით დავებულ ნაკლოვანებებსა და შეცდომებში.

ცენტრალიზებულ ბუხპალატრიაში სააღრიცხვო-ეკონომიკური ინფორმაციის დამუშავების ხარისხის გაუმჯობესება და მისი ეფექტურობის ამაღლება დამოკიდებულია აღრიცხვის მექანიზაციის დონეზე. აღრიცხვის პროგრესული ფორმებისა და მეთოდების შემოღებაზე, უფრო მეტად კი მთლიანად საბიუჯეტო აღრიცხვის რაციონალურ ორგანიზაციაზე და იმ ნაკლოვანებათა გამოსწორებაზე, რაც მას კიდევ ახასიათებს. საბიუჯეტო აღრიცხვა ჯერ კიდევ საგრძნობლად ჩამორჩება სახალხო მეურნეობის ძირითადი დარგების, კერძოდ მრეწველობის ბუხპალატრულ აღრიცხვას ანგარიშსწარმოების მოწინავე ფორმების გამოყენებაში, სააღრიცხვო სამუშაოების მექანიზაციაში, აღრიცხვის მეთოდოლოგიის გაუმჯობესებაში და სხვა.

როცა ლაპარაკია საბიუჯეტო აღრიცხვის ნაკლოვან მხარეებზე, პირველ ყოვლისა, უნდა შევეხოთ საბიუჯეტო აღრიცხვის ორგანიზაციასა და სტრუქტურას, აგრეთვე საბიუჯეტო კლასიფიკაციის ხარვეზებს.

სახელმწიფო ბიუჯეტის შესრულების აღრიცხვისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს საბიუჯეტო კლასიფიკაციას, რომელიც ბიუჯეტის ჩამოყალიბების ფორმას წარმოადგენს და განსაზღვრავს მისი აღრიცხვის სტრუქტურას.

საბიუჯეტო კლასიფიკაციის საშუალებით დგინდება მტკიცე ნომენკლატურა და ხორციელდება ერთსახოვანი შემოსავლებისა და ხარჯების დაჯგუფება, როგორც ბიუჯეტში, ისე საბიუჯეტო დოკუმენტაციაში: ხარჯთსახაში, შემოსავალ-გასავლის ბალანსში, შემოსავლისა და გასავლის განგარიშებაში. ვერა და ამისა, საბიუჯეტო კლასიფიკაცია ბიუჯეტის შემოსავლებისა და ხარჯების ანალიზის წარმოების, წლების ბიუჯეტების მონაცემთა ურთიერთშედარების, საანგარიშგებო წელს ბიუჯეტის მოსალოდნელი შესრულების განსაზღვრის, ბიუჯეტის მონაცემთა ურთიერთშედარებისა და საანგარიშგებო წელს ბიუჯეტის შემოსავლების თანათარღობის გამორკვევის შესაძლებლობას იძლევა.

საბიუჯეტო კლასიფიკაციის მეშვეობით ხორციელდება კონტროლი ბიუჯეტისა და ხარჯთსახების შესრულებაზე, როგორც ხელისუფლებისა და სახელმწიფო მმართველობის (ბიუჯეტების შესრულების შესახებ მათ მიერ

ანგარიშგების განხილვისა და დამტკიცების დროს), ისე საფინანსო ორგანოების მხრივ (დაფინანსების, ხარჯთნუსხებისა და ბიუჯეტის შესრულების შესახებ ანგარიშგებათა შემოწმების ან რევიზიის მოწყობის დროს). საბიუჯეტო კლასიფიკაციის მოკლე განმარტებიდან ჩანს, რომ მის საფუძველზე დგება ანგარიშთა გეგმები, რომელმაც უნდა უზრუნველყოს სახელმწიფო ბიუჯეტის პროცესთან დაკავშირებული სამეურნეო ოპერაციების თანმიმდევრული აღრიცხვა და ანგარიშგების მონაცემები.

ჩვენს ქვეყანაში აღრიცხვა-ანგარიშგების ერთიანობის პრინციპი მოითხოვს ანგარიშთა ერთიანობასაც. ამის შესაბამისად, სსრ კავშირის ფინანსთა სამინისტრომ დაამტკიცა ბუხჰალტრული აღრიცხვის ანგარიშთა ერთიანი გეგმები სახელმწიფო ბიუჯეტისა და საბიუჯეტო დაწესებულება — ორგანიზაციების საფინანსო-მეურნეობრივი საქმიანობის აღსარიცხავად.

სახელმწიფო ბიუჯეტის შესრულების მიმდინარე აღრიცხვის ანგარიშთა გეგმები, როგორც წესი, ერთიმეორესთან უშუალო კავშირშია და სახელმწიფო ბიუჯეტის შესრულების აღრიცხვის ერთ მთლიან ანგარიშთა გეგმას ქმნის.

სახელმწიფო ბიუჯეტის შესრულებაში მონაწილე ცალკეული სისტემის ორგანოების ანგარიშთა გეგმა მტკიცე მეცნიერულ საფუძველზეა აგებული და ასახავს მის საფინანსო-მეურნეობრივ საქმიანობას. ბიუჯეტისა და ხარჯთნუსხების შესრულების ანგარიშთა გეგმების აგების ძირითადი ეკონომიკური პრინციპი შეესაბამება ბიუჯეტის შესრულების ყველა რეალურად მოქმედი პროცესის ასახვას ანგარიშწარმოების „ჟურნალ-მთავრული“ ფორმის პირობებში.

ბუხჰალტრული აღრიცხვის ჟურნალ-მთავრულ, მემორიალ-ორდერულ და ჟურნალ-ორდერულ ფორმებთან შედარებით ანგარიშწარმოების პერფორმანსული ფორმა ყველაზე რაციონალურია. აღრიცხვის ამ ფორმის უპირატესობა მეტად დიდია. იგი მკვეთრად ამალეებს აღრიცხვის მუშაკთა შრომის მწარმოებლურობას, ამცირებს სააღრიცხვო სამუშაოთა შრომატევადობას, ამოკლებს ანგარიშგების შედგენის ვადებს, იძლევა ქალაქის ეკონომიას და სხვ.

1951 წლიდან ჩვენს ქვეყანაში იწყება მაღალი მწარმოებლურობის საანგარიშო მანქანების — ელექტრონულ-გამომთვლელი დანადგარების წარმოება. ამჟამად ჩვენი ქვეყნის მთელ რიგ საწარმოებში ახორციელებენ აღრიცხვის ყველა სახის სამუშაოთა კომპლექსურ მექანიზაციას. ეს პროცესი მოითხოვს აღრიცხვის ახალ ტექნოლოგიას. ისე როგორც ანგარიშწარმოების ხელით შრომის პირობებში, აღრიცხვის ჟურნალ-მთავრული, მემორიალ-ორდერულ თუ ჟურნალ-ორდერული ფორმები დაიხვეწა და განვითარდა, აღრიცხვის მექანიზაციის პირობებშიც შეიქმნა ანგარიშწარმოების თავისებური ფორმები, რომლებიც თანდათანობით ვრცელდება სახალხო მეურნეობის ყველა დარგში.

სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგის მთელ რიგ საწარმოებში საანგარიშო-პერფორმაციული მანქანების საშუალებით დაინერგა ბუხჰალტრული აღრიცხვის მექანიზებული ფორმა, რომელიც პერფორმანსული ფორმის სახელწოდებით არის ცნობილი. ამ ფორმით ანგარიშწარმოების ტექნოლოგიურ პროცესები, აღრიცხვის რეგისტრები თავიანთი სტრუქტურით, გარეგნული სახით და ფორმით პრინციპულად განსხვავდებიან აღრიცხვის ჟურნალ-მთავრული, მემორიალ-ორდერული და ჟურნალ-ორდერული ფორმებით დაწესებული რეგისტრებისაგან.

სააღრიცხვო მონაცემების დამუშავების თანამედროვე ორგანიზაცია უზრუნველყოფს ოპერატიული, ბუხალტრული და სტატისტიკური აღრიცხვის მონაცემების კონცენტრაციას მათი დამუშავების ცენტრალიზაციისა და მექანიზაციის ბაზაზე. აღრიცხვის ასეთი სისტემა წარმოადგენს სახალხო მეურნეობრივი აღრიცხვის ინფორმაციის ინტეგრალური დამუშავების ორგანიზაციულ-ტექნიკურ ფორმას.

სახალხო მეურნეობის ძირითადი დარგების ბუხალტრული აღრიცხვის მოწინავე პრაქტიკა მოწმობს, რომ არსებობს მმართველობის აპარატის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სამუშაო უბანი — ანგარიშწარმოების გამარტივებისა და გაიაფების შესაძლებლობა. ასეთ ღონისძიებას წარმოადგენს აღრიცხვის რაციონალური მექანიზაცია, რომელსაც აღრიცხვის ცენტრალიზაციის საფუძველზე უნდა მოეწყოს. მაგრამ, ცენტრალიზებულ ბუხალტერიაში უნდა დაინერგოს არა მხოლოდ სააღრიცხვო სამუშაოთა ერთი რომელიმე შრომატევადი უბნის მექანიზაცია, არამედ კომპლექსურად უნდა მოიცვას გაერთიანებული ანგარიშწარმოების ყველა უბანი (ე. ი. უნდა გატარდეს შრომისა და ხელფასის, მატერიალურ ფასეულობათა, წარმოების დანახარჯების, პროდუქციის რეალიზაციის და ყველა სხვა სააღრიცხვო სამუშაოთა კომპლექსური მექანიზაცია).

სააღრიცხვო-ეკონომიკური მუშაობის მართო ერთი უბნი, ვთქვათ, შრომისა და ხელფასის ან მხოლოდ ხელფასის აღრიცხვის მექანიზაცია, რაც დამახასიათებელია გამოთვლითი დანადგარების მოქმედების ზონებში განლაგებული ბიუჯეტური დაწესებულებებისა და სოფლის მეურნეობის საწარმოებისათვის. ყოველთვის ვერ უზრუნველყოფს მმართველობის საერთო ხარჯებში სააღრიცხვო-ეკონომიკურ სამუშაოთა წარმოების ხარჯების შემცირებას. ამას ადასტურებს რესპუბლიკის სახალხო განათლების სისტემის ცენტრალიზებულ ბუხალტერიებში ორგანიზებული ხელფასის აღრიცხვის მექანიზაციის პრაქტიკა. როგორც ცნობილია, ცენტრალიზებულ აღრიცხვას დეცენტრალიზებულთან შედარებით საგრძნობი უპირატესობა აქვს. გაერთიანებული ბუხალტერიების მუშაობის პრაქტიკა ცხადყოფს, რომ აღრიცხვის ცენტრალიზაციის პირობებში მნიშვნელოვნად მალდება აღრიცხვა-ანგარიშგების ხარისხი, ძლიერდება კონტროლი წარმოების ხარჯებზე, მცირდება მატერიალური და ფულადი საშუალებების უყარათოდ გამოყენების შემთხვევები. ამასთან, ცენტრალიზაცია ქმნის აღრიცხვის მექანიზაციისა და ანგარიშწარმოების მოწინავე ფორმების გამოყენების მეტ შესაძლებლობას, მაგრამ, სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ფართო მექანიზაციის საშუალებანი მხოლოდ ცალკეულ ცენტრალიზებულ ბუხალტერიაში თუ ინერგება და მას ჯერ კიდევ მასობრივი გავრცელების ხასიათი არა აქვს.

აღრიცხვის ცენტრალიზაცია წარმოადგენს არა მარტო ანგარიშწარმოების მაღალი ორგანიზაციის საშუალებას, არამედ საწარმო-ორგანიზაციათა ადმინისტრაციულ-სამმართველო ხარჯების შემცირების საშუალებასაც. აღრიცხვის ცენტრალიზაცია უზრუნველყოფს აღრიცხვის მუშაკების გამოთავისუფლებას და, ამასთან დაკავშირებით, ამ კატეგორიის მუშაკების ხელფასის ფონდში ეკონომიას შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების საფუძველზე.

აღრიცხვის ცენტრალიზაცია ხელს უწყობს აღრიცხვის ერთიანი ტიპური ფორმების დანერგვას, ანგარიშწარმოების პროგრესული მეთოდების, ფორმებისა და რაციონალური რეგისტრირების გამოყენებას. ანგარიშწარმოების

ცენტრალიზაციის გარეშე პერფორაციული საანგარიშო მანქანებისა და, მიუხედავად, ელექტრონული გამომთვლელი მანქანების გამოყენება უმნიშვნელო ეკონომიკურ ეფექტს იძლევა. ამჟამად სამეურნეო ორგანიზაციების ცენტრალიზებულ ბუჯალტერიას ემსახურება მაღალი წარმადობის საანგარიშო მანქანებით აღჭურვილი გამოთვლითი დანადგარი ან აღრიცხვის მექანიზაციის სხვა ორგანიზაცია, რომლებსაც დასამუშავებელი სააღრიცხვო-ეკონომიკური ინფორმაციის ისეთი რაოდენობა სჭირდება, რაც უზრუნველყოფს პერფორაციული და ელექტრონული გამომთვლელი მანქანების სრულ დატვირთვას. დასამუშავებელი ინფორმაციის ასეთი სიუხვე მხოლოდ აღრიცხვის ცენტრალიზაციის პირობებში იქმნება. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ცალკეული დარგების საანგარიშო გამომთვლელი მანქანების პარკებს ჯერ კიდევ არარაციონალურად იყენებენ. აღრიცხვის მექანიზაციის შესახებ არსებული საანგარიშგებო მასალების ანალიზით ირკვევა, რომ გამოთვლითი მანქანა-დანადგარების უმრავლესობა ერთ ცვლაზე მუშაობს, მათი მომსახურების ღირებულება ჯერ კიდევ მაღალია. ასეთ ვითარებაში ცენტრალიზებული ბუჯალტერიები გაურბიან აღრიცხვის მექანიზაციის დანერგვას ჯგუფური გამოთვლითი დანადგარების მეშვეობით ხელშეკრულებათა საფუძველზე რაც, რასაკვირველია, გავლენას ახდენს აღრიცხვის მექანიზაციის დონეზე, მაგრამ აღრიცხვის მექანიზაციის საშუალებების უფრო ეფექტიან გამოყენებას ხელს უშლის აგრეთვე წვრილი ცენტრალიზებული ბუჯალტერიების არსებობა, აღრიცხვის მექანიზაციის დონის ასამაღლებლად მიზანშეწონილია აგრეთვე წვრილი ცენტრალიზებული ბუჯალტერიების გამსხვილება და სხვა ეფექტური ღონისძიებების გატარება გამოთვლითი ტექნიკის სრული დატვირთვისა და რაციონალური გამოყენებისათვის.

გასულ წლებთან შედარებით საქართველოს სსრ გამოთვლით ცენტრებში დახარჯულ ყოველ 100 ათას საათში ეკონომიკური სააღრიცხვო სამუშაოების სტრუქტურა-მოცულობა საგრძნობლად გაუმჯობესდა. ამჟამად ყოველი 100 ათასი საათიდან ყველაზე მეტი დრო იხარჯება შრომისა და ხელფასის აღრიცხვის მექანიზაციაზე. სააღრიცხვო ინფორმაციის მექანიზებული დამუშავების სრულყოფისა და ეკონომიკური ეფექტიანობის ამაღლების სადღეისო, გადაუდებელი ამოცანაა კომპლექსური მექანიზაციისა და ავტომატიზაციის დანერგვა. ავტომატიზაციამ უნდა მოიცვას სააღრიცხვო-საგეგმო ინფორმაციის დამუშავების მთელი პროცესი, რასაც წარმატებით უზრუნველყოფს ორგანიზაციული მართვის ავტომატიზებული სისტემა, რომელიც მიზნად ისახავს:

1. ეგმ-ის სწრაფი მოქმედების ზრდას;
2. ინფორმაციის შენახვის შესაძლებლობის გაფართოებას ეგმ-ში;
3. ინფორმაციის დამუშავების ტექნოლოგიის გამარტივებას;
4. მანქანური კონტროლისა და მიღებული შედეგის უტყუარობის საიმედოობის გაზრდას და სხვ.

საწყისი ინფორმაციის (მონაცემების) შეტანა ეგმ-ში და დამუშავებული ინფორმაციის მიღება მანქანიდან უაღრესად მნიშვნელოვანი, შრომატევადი და მეტად რთული ტექნოლოგიური პროცესებია, რომლებიც ამჟამად ხორციელდება შემდეგი ხუთი ჯგუფის მოწყობილობით:

1. პერფორატორების შემტან-გამომტანი მოწყობილობა;
2. ანბანურ-ციფრული და ციფრული მბეჭდავი მოწყობილობა;

- 3. ტექსტის საბეჭდი მანქანა;
- 4. გრაფიკული შემტან-გამომტანი მოწყობილობა.

ამჟამად ინფორმაციის მანქანაში შეყვანისათვის ჯერ კიდევ გამოიყენება პერფორატორები და პერფორენტები. მაგალითად, პერფორატორში, რომელსაც 80 დანაყოფი აქვს, ერთი ან ორი ხვრეტის გაკეთებით შეიძლება ციფრის ან ასოს, ან გარკვეული სპეციალური სიმბოლოს გამოხატვა. პერფორატორებზე ასეთი ხვრეტების საშუალებით შეიძლება მანქანაში ინფორმაციის 80 ერთეულის, ანუ ბაიტის შეტანა როგორც მას უწოდებენ გამოთვლით ტექნიკაში.

ე. ი. ინფორმაციის ელემენტალურ ერთეულს გამომთვლელ მანქანაში წარმოადგენს ბაიტი, როგორც აღვნიშნეთ, ეს შეიძლება იყოს რიცხვი, ასო, სიმბოლო, ნიშანი და სხვა, რომელიც მანქანაში შეიტანება პერფორირებულ პერფორატორების ინფორმაციის შემტან მოწყობილობებში ჩაწყობით.

ასეთივე ოპერაციები სრულდება, ასეთივე ტექნოლოგიური პროცესებით, ინფორმაციის მოსათავსებლად პერფორენტებზე. პერფორენტებზე ხვრეტების გაკეთება და ინფორმაციის მანქანაში შეტანა პერფორატორების მომზადებისა და გამოყენების ანალოგიურია.

ინფორმაციის ყველაზე გავრცელებული გამომტანი მოწყობილობა ამჟამად არის ანბანურ-ციფრული ავტომატური საბეჭდი მოწყობილობა. ამ მოწყობილობის სისწრაფე, ისევე როგორც შემტანი მოწყობილობისა (პერფორატორებისა და პერფორენტების მომზადების თვალსაზრისით), ჯერჯერობით მაინც დაბალია, ვიდრე მანქანის ოპერატიული და გარემოწყობილობის სისწრაფე და საერთოდ ეგმ-ს შესაძლებლობანი ინფორმაციის დამუშავების სისწრაფეში.

მართვის ავტომატიზებული სისტემის პრაქტიკაში ფართო გავრცელება მიიღო ე. წ. ტერმინალურმა მოწყობილობამ, რომელიც ტელეარხების მეშვეობით ამყარებს ორმხრივ კავშირს ელექტრონულ-გამომთვლელ მანქანასა და ეკონომისტების, ბუხჰალტრების და სხვა მუშაკების სამუშაო ადგილებს შორის. ასეთი მოწყობილობის არსებობის პირობებში სათანადო უზნის მუშაკებს ეგმ-ს უშუალო გამოყენების შესაძლებლობას აძლევს: სახელდობრ, „მათ შეუძლიათ კოდირების გარეშე შეიყვანონ დასამუშავებელი ინფორმაცია მანქანაში თავიანთი კლავიშის პულტის საშუალებით და მიიღონ პასუხი ეგმ-დან ტელეეკრანზე. მანქანა არა მარტო ეკრანზე ასახავს პასუხს, არამედ დოკუმენტშიც უკეთებს მას ფიქსირებას. ერთი თანამედროვე ეგმ-ს, რომელიც ე. წ. „დროის დანაწილებით“ რეჟიმზე მუშაობს, შეიძლება ჰქონდეს რამდენიმე ასეთი ორმხრივი კავშირის მოწყობილობა.

მეორე თაობის „მინსკის ტიპის“ ელექტრონული გამომთვლელი მანქანების გამოყენება მართვის ავტომატიზებული სისტემის პირობებში ამაღლებს ინფორმაციის ავტომატიზებული დამუშავების დონეს ასკოტას კლასის კლავიშის და პერფორირაციულ გამომთვლელ მანქანასთან შედარებით, ამასთან, ეგმ უზრუნველყოფს, სინთეზური და ანალიზური უწყისების გამოშვებასთან ერთად, მათ მაგნიტურ ლენტებზე ჩაწერას შემდგომი გამოყენებისათვის ხელის შრომის გარეშე, აჩქარებს გამოთვლითი სამუშაოების შესრულებას. ერთგვაროვან სააღრიცხვო სამუშაოთა კომპლექსური მექანიზაციის საფუძველზე ახორციელებს სინთეზურ და ანალიზურ აღრიცხვას და ბალანსებისა და სათანადო საანგარიშგებო ფორმების შედგენას. მაგრამ სხვადასხვა სისტემისა და

უწყების ბიუჯეტური დაწესებულება — ორგანიზაციის მექანიზაცია და ავტომატიზაცია სააღრიცხვო-ფინანსური ინფორმაციის დიდი სიორთულის მოცულობისა და შრომატევადობის გამო, საჭიროებს კონსტრუქტიულად უფრო სრულყოფილი, ინტეგრალური სქემის მქონე მესამე თაობის ელექტრონულ-გამომთვლელ მანქანებს. სხვადასხვა დანიშნულებისა და ფუნქციების მქონე ბიუჯეტურ დაწესებულებათა ხარჯთნუსხების შესრულების ცენტრალიზებულ აღრიცხვა-ანგარიშვების ამოცანათა გადაწყვეტა მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა მესამე თაობის ამ ტიპის ელექტრონული გამომთვლელი მანქანების გამოყენების პირობებში. ეს მანქანები წარმოადგენენ ინტეგრალური სქემით დაპროექტებულ დიდი წარმადობის ტიპურ უნივერსალურ, ელექტრონული გამომთვლელი მანქანების კომპლექსს. „ეს“ ტიპის ეგმ გამოყენების პირობებში ნებისმიერი მართვის ავტომატიზებული სისტემა ფუნქციონირების თვალსაზრისით სამ ძირითად მოქმედებას უნდა ასრულებდეს.

1. დაქვემდებარებული ობიექტების შესაბამისი ინფორმაციის შეგროვება და გადაცემა;

2. ინფორმაციული ნაკადების გადამუშავება;

3. დაქვემდებარებული ობიექტებისათვის საჭირო მმართველობითი ზესამოქმედო ინფორმაციის შემუშავება და მიწოდება.

ერთმანეთისაგან განსხვავდება ორი სახის მართვის ავტომატიზებული სისტემა — ტექნოლოგიური და ორგანიზაციული. აქედან, ცხადია, რომ პირველი ახორციელებს ტექნოლოგიური პროცესის მართვას, მეორე კი ეკონომიკურ-სოციალურ, საგეგმო სააღრიცხვო და სხვა მართვით ამოცანების გადაწყვეტას. ამჟამად, ორგანიზაციული მართვის სისტემები იქმნება უკვე მეორე და მესამე თაობის ელექტრონული გამომთვლელი მანქანების ბაზაზე, რომლებიც უაღრესად დიდი წარმადობისაა და სხვა დამახასიათებელი თვისებების გამო, სოციალურ-ეკონომიკური მრავალფეროვანი ამოცანების გადასაწყვეტად საჭირო ინფორმაციის შეგროვების, გადაცემისა და გადამუშავების ყველა პირობას ქმნიან. ორგანიზაციული მართვის ავტომატიზებული სისტემის ფუნქციონირებაში გარკვეული როლი ენიჭება ინფორმაციის შეგროვებისა და გადაცემის „ელექტრონულ სისტემას“.

ყველა დონის. მასშტაბისა და დანიშნულების (წარმოების, დარგობრივი, უწყებრივი და სხვ.) მართვის ავტომატიზებული სისტემაგარეგნულად იგივე ნიშნებით ხასიათდება, რომლებიც განსაზღვრავენ მონაცემთა დამუშავების ელექტრონული სისტემის არსს. ისევე, როგორც მონაცემთა დამუშავების ელექტრონულ სისტემაში, მართვის ავტომატიზებულ სისტემაშიც ყალიბდება ნორმატიულ-საცნობარო და სტატისტიკური ბაზა. მთელი ინფორმაცია მართვის ორგანოსა და წარმოებას შორის გაივლის ელექტრონულ გამომთვლელ მანქანაში. ამასთანავე მართვის ავტომატიზებულ სისტემებს აქვს საკუთარი სპეციფიკური ნიშნები, რაც იმაში გამოიხატება, რომ ელექტრონული მანქანა ერთეულად არა მხოლოდ მონაცემების შენახვისა და დამუშავების დროს, არამედ გადაწყვეტილების მიღების დროსაც. ამრიგად, მართვის ავტომატიზებულ სისტემაში მთელი პროცესი, ინფორმაციის შეგროვებიდან გადაწყვეტილების მიღებამდე, სრულდება ელექტრონული გამომთვლელი მანქანების და სხვა ტექნიკური საშუალებების დახმარებით“...³.

³ М о д и н А. А. Автоматизированные системы управления, М., 1973, с. 7.

ამჟამად საბჭოთა კავშირში მუშავდება სახალხო მეურნეობის აღრიცხვის, დაგეგმვის და მართვის, ინფორმაციის შეგროვებისა და დამუშავების საერთო სახელმწიფოებრივი ავტომატიზებული სისტემა, რომელსაც საფუძვლად დაედება ელექტრონულ-გამომთვლელი მანქანური ტექნიკა და კავშირგაბმულობის საშუალებები. საერთო სახელმწიფოებრივმა ავტომატიზებულმა სისტემამ უნდა უზრუნველყოს საკავშირო, რესპუბლიკური და უწყებათა მმართველობის აპარატი (ხელმძღვანელობა) აუცილებელი ინფორმაციით, აღრიცხვის, დაგეგმვის, მმართველობის ამოცანების გადასაწყვეტად.

უკანასკნელ წლებში ინტენსიური მუშაობა გაიშალა ორგანიზაციული მართვის სპეციალიზებული ავტომატიზებული სისტემების შესაქმნელად. ამ პროგრესულ ღონისძიებას საფუძვლად ედება მათემატიკური მეთოდების დანერგვა, მეორე-მესამე თაობის ელექტრონულ-გამომთვლელი და სხვა საანგარიშო ტექნიკის გამოყენება, ასევე პირველადი სააღრიცხვო კავშირგაბმულობისა და დისტანციური გადაცემის საშუალებები. მართვის ავტომატიზებული სისტემები უზრუნველყოფენ ორგანიზაციული მართვის ყველა შრომატევადი ფუნქციის ავტომატიზაციას.

ორგანიზაციული მართვის ავტომატიზებული სისტემის ერთ-ერთ ძირითად ქვესისტემას წარმოადგენს „ბუხჰალტრული აღრიცხვა“ ცენტრალიზებული ბუხჰალტერიის სახით. მართვის ავტომატიზებული სისტემის ფართო პროგრამის განხორციელება მოითხოვს არსებული ელექტრონულ გამომთვლელი მანქანების რაციონალურ გამოყენებას, მანქანების მათემატიკური პროგრამირების გაუმჯობესებას და ა. შ. მაგრამ კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს, რომ ელექტრონულ-გამომთვლელი და სხვა გამოთვლითი ეფექტური ტექნიკური საშუალებები სააღრიცხვო ინფორმაციის დამუშავების პროცესის ყველა სტადიაზე არაა გამოყენებული, ჯერ კიდევ მნიშვნელოვანია იმ ოპერაციათა რიცხვი, რომელიც ხელით სრულდება.

ნაკლოვანებები, რომლებიც შეიმჩნევა უკვე მოქმედი მართვის ავტომატიზებული სისტემის ზემოაღნიშნული ქვესისტემის მუშაობაში. იმითაც აიხსნება, რომ მათ დანერგვას წინ არ უსწრებს აღრიცხვისა და სხვა ეკონომიკური სამსახურის ინფორმაციის დამუშავების ცენტრალიზაცია და კომპლექსური მექანიზაცია.

პირველად შექმნილი მართვის ავტომატიზებული სისტემის დაპროექტებისა და ექსპლოატაციის პრაქტიკული გამოცდილება მთელი სიცხადით მეტყველებს აგრეთვე ეკონომიკური ინფორმაციის სისტემაში ბუხჰალტრული და ოპერატიული აღრიცხვის ადგილის, დანიშნულებისა და როლის ღრმა შესწავლის აუცილებლობაზე.

ავტომატიზებული სისტემების დაგეგმვისა და აღრიცხვის ქვესისტემების საქმიანობის გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ ეგმ გამოყენებით შესაძლებელია ხდება საგეგმო და სააღრიცხვო-საკონტროლო ინფორმაციის პირველადი მონაცემების შეკრება-გადაცემის და შემდგომი დამუშავება-გამოშვების მექანიზაცია და ავტომატიზაცია. აღნიშნული ქვესისტემების მუშაობის ორგანიზაცია უზრუნველყოფს მართვის ავტომატიზებული სისტემისადმი დაქვემდებარებულ ყველა დაწესებულება-ორგანიზაციისა თუ საწარმოს სააღრიცხვო, საგეგმო და საანგარიშსწორებო მაჩვენებლების დიდი ნაწილის კომპლექსური მექანიზაციისა და ნაწილობრივ ავტომატიზაციის პირველი, მეორე და მესამე თაობის ელექტრონული გამომთვლელი მანქანებით.

მართვის ავტომატიზებულ სისტემებსა თუ მის ცალკეულ ქვესისტემებში მოქმედი ელექტრონული გამომთვლელი მანქანების მუშაობის უპირატესობასა და მაღალ დატვირთვაზე მიუთითებს აგრეთვე ჩვენს რესპუბლიკაში მოქმედი და ასამოქმედებელი მართვის ავტომატიზებული სისტემების ელექტრონული გამომთვლელი მანქანების მუშაობის შედეგები, საიდანაც ჩანს, რომ ელექტრონულ-გამომთვლელ მანქანებს უფრო ეფექტურად იყენებენ ასამოქმედებელი მართვის ავტომატიზებული სისტემების ტექნიკურ-ეკონომიკური ინფორმაციის დამამუშავებელ გამოთვლით ცენტრებში. მათ შორის: აგროსამრეწველო კომიტეტის, საქ. სსრ მშენებლობის სამინისტროს, საქ. სსრ მსუბუქი მრეწველობის სამინისტროს, ცენტრალური სტატისტიკური სამმართველოს, სახელმწიფო ბანკის რესპუბლიკური კანტორის, საავიაციო ქარხნის, ამიერკავკასიის რკინიგზის სამმართველოს, ქუთაისის საავტომობილო ქარხნის, საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს და სხვათა გამოთვლითი ცენტრები.

ზემოაღნიშნული გამოთვლითი ცენტრების ეგმ-ის საშუალო სადღეღამისო დატვირთვა ყოველთვის აღემატება ნორმატიულს.

გამოთვლითი ტექნიკის გამოყენების თანამედროვე ეტაპისათვის დამახასიათებელი უნდა იყოს მათი მუშაობა კომპლექსური ექსპლოატაციის საწყისებზე, რაც რამდენიმე ელექტრონული გამომთვლელი მანქანის კომპლექსური გაერთიანების საფუძველზე უნდა განხორციელდეს დისტანციური კავშირების მოწყობილობით მათი აღჭურვის ბაზაზე. მართვის ავტომატიზებული სისტემების თანამედროვე მოთხოვნათა პირობებში ელექტრონული გამოთვლელი მანქანების კოლექტიური გამოყენება აამაღლებს მათ საშუალო სადღეღამისო დატვირთვას.

გამოთვლითი ტექნიკის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე გამოთვლითი ცენტრებისა თუ სხვა ორგანიზაციული ფორმის გამოთვლითი დანადგარების ოპერატიულ მუშაკებს დიდ დახმარებას გაუწევდა მოწინავეთა მოცდილებას განზოგადება, სამამულო თუ საზღვარგარეთული გამოთვლითი ტექნიკის ეფექტური გამოყენების სააღრიცხვო-ეკონომიკური ინფორმაციის მანქანური დამუშავების ტექნოლოგიური პროცესების გაცნობა. „ახლა, როდესაც სსრ კავშირში იქმნება ერთიანი, საერთო-სახელმწიფოებრივი სისტემა აღრიცხვის, დაგეგმვისა და მართვის ინფორმაციის დასამუშავებლად, უაზრო იქნებოდა უარგვეყო მდიდარი გამოცდილება მრავალი პრინციპული ტექნიკური გადაწყვეტილებით, რომელიც საზღვარგარეთულ გამოთვლით ქსელში გამოიყენება“⁴.

აშშ-ში, ინგლისში, გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში, საფრანგეთსა და სხვა კაპიტალისტურ ქვეყნებში ბოლო დროს ფართოდ გავრცელდა სპეციალიზებული კომერციული კოლექტიური გამოყენების გამოთვლითი ცენტრები, რომლებიც აღჭურვილი არიან მესამე და მეოთხე თაობის ეგმ-თან ერთად. ე. წ. „მინი“ ელექტრონული გამოთვლელი მანქანებით. ისინი ასრულებენ უმთავრესად სააღრიცხვო-ეკონომიკურ სამუშაოებს. მათ შორის, კლიენტთა უმრავლესობისათვის ახორციელებენ შრომისა და ხელფასის გამოთვლასა და აღრიცხვას, პროდუქციის რეალიზაციის აღრიცხვასა და მიღებული

⁴ Бердина Г., Голосов О., Чернин Е. Вычислительные системы для обработки учебной информации, М., 1877, с. 7.

შედეგების ანალიზს; ამუშავებენ გასანაღებლად წარმოდგენილ და განაღ-
დებულ ანგარიშებს. აწარმოებენ ფინანსურ და საანგარიშსწორებო ოპერაცი-
ებს, ასრულებენ აგრეთვე ფირმათა სამეურნეო-ფინანსური საქმიანობის სა-
ანალიზო და სხვა რთულ ეკონომიკურ ამოცანებს.

გამომთვლელი მანქანების ეფექტურობის ასამაღლებლად საზღვარგარეთ
ბევრი გამოთვლითი ცენტრი მიმართავს მანქანების იჯარით გაცემას. რაც ვა-
მომთვლელი მანქანების სრული დატვირთვისათვის რაციონალურ საშუალე-
ბას წარმოადგენს. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ელექტრონული გამომთვლელი
მანქანებით სააღრიცხვო-ეკონომიკური ინფორმაციის დამუშავების ღირებუ-
ლება აშშ-ში წუთში შეადგენს 1 დოლარს, სსრ კავშირის უმსხვილეს გამო-
თვლით ცენტრებში კი საშუალოდ 50 კაპიკს არ აღემატება.

ეს იმაზე მეტყველებს, რომ დიდი წარმატებებია მიღწეული ჩვენი სახალ-
ხო მეურნეობის ძირითადი დარგების აღრიცხვის მექანიზაციაში⁵.

წარმოების სპეციალიზაციისა და დასამუშავებელი ინფორმაციის მოცუ-
ლობის მიხედვით, კაპიტალისტური ქვეყნების სპეციალური ფორმები. აღრი-
ცვის მექანიზაციის ტექნოლოგიის სხვადასხვა მეთოდებს იყენებენ, მაგრამ
დამახასიათებელი მაინც ისაა, რომ ელექტრონული გამომთვლელი მანქანები
წარმოადგენენ ინტეგრალური აღრიცხვის ორგანიზაციის, მისი ფორმისა და
შინაარსის განსაზღვრულ ფაქტორს. ამჟამად აღრიცხვის მექანიზაციის
სრულყოფა მიმდინარეობს გამომთვლელ-მანქანურ საშუალებათა ტექნიკური
პარამეტრების შეთავსებით, აღრიცხვის ფორმებთან ერთი მხრივ და მექანი-
ზაციის მოთხოვნათა შესაბამისად — მეორე მხრივ.

მეორე და მესამე თაობის მცირე და დიდი ელექტრონული გამომთვლე-
ლი მანქანების გამოშვების შემდეგ, სამოციან და შემდგომ წლებში, საზღვარ-
გარეთული სააღრიცხვო ფორმების პრაქტიკაში ფართოდ გავრცელდა ისეთი
სისტემები, რომლებიც აღრიცხვის ყველა ეტაპის კომპლექსურ მექანიზაცია-
სა და ავტომატიზაციას ითვალისწინებდა.

აშშ-ში მოქმედი თითქმის ყველა გამოთვლითი დანადგარი აწარმოებს
ხელფასის დარიცხვის, მასალების აღრიცხვის, რეალიზაციის აღრიცხვისა და
ანალიზის, პროდუქციის გასაღების ხარჯების აღრიცხვისა და ანალიზის და
ბუხჰალტრულ აღრიცხვა-ანგარიშგებასა და ანალიზთან დაკავშირებული სხვა
ოპერაციების მექანიზებულ აღრიცხვას, რაც ეგმ-ით შესრულებულ სამუშა-
ოთა ტექნოლოგიურ პროცესებში მონაცემთა დამუშავების იდეალურ სი-
სწორესა და საიმედობას ვერ უზრუნველყოფს, მაგრამ აღრიცხვისა და ანგა-
რიშგების კომპლექსური მექანიზაციის საჭირო დონეს ტექნიკური პროგრესის
მოთხოვნათა შესაბამისად ინტეგრაციის საწყისებზე აკმაყოფილებს.

იმისგან დამოუკიდებლად, იცვლება თუ არა ეგმ-ის ზეგავლენით (აღრიც-
ხვის) ორგანიზაციული სტრუქტურა, უდავოდ რჩება ის ფაქტი, რომ ბუხჰალ-
ტრული აღრიცხვა მნიშვნელოვან ცვლილებებს განიცდის. აქედან ცხადია,
რომ „გამომთვლითი ტექნიკის გამოყენება, პირდაპირ თუ არაპირდაპირ, გავ-
ლენას ახდენს აღრიცხვის, კონტროლისა და რევიზიის ორგანიზაციაზე“⁶.

5 შ. ბურდული, სააღრიცხვო-ეკონომიკური ინფორმაციის დამუშავების ორგანიზა-
ცია..., თბ., 1977, გვ. 48-50.

6 Н а р и б а е в Ю. Н. Организация бухгалтерского учета в США, М., 1979,
с. 117-118.

სოციალისტური მეურნეობის მართვაში კონტროლის გამოყენებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. კონტროლის საშუალებით სახელმწიფო და ადგილობრივი მმართველობის ორგანოები სისტემატურად ადევნებენ თვალყურს დაქვემდებარებული საწარმოებისა და ორგანიზაციების საქმიანობას მათ მუშაობაში არსებული ნაკლოვანებების გამოვლინებისა და აღმოფხვრის, აგრეთვე შიგარეზერვების უკეთ გამოყენების მიზნით.

საწარმოო დავალებათა შესრულების, მუშა-მოსამსახურეთა შორის ანაზღაურების სისწორის და სხვ. კონტროლის გზით სახელმწიფო ახორციელებს მეურნეობრივ-ორგანიზატორულ ფუნქციას.

კონტროლი დიდ როლს ასრულებს სახელმწიფო აპარატისა და ადგილობრივი მმართველობის ორგანოების მუშაობის გაუმჯობესებაში. ამ ამოცანის შესასრულებლად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ფინანსურ კონტროლს. სსრ კავშირის ფინანსთა სამინისტრო და მისი ადგილობრივი ორგანოები ახორციელებენ კონტროლს საწარმოებისა და ორგანიზაციების მიერ ბიუჯეტის წინაშე ვალდებულებათა დროულად შესრულებაზე; კერძოდ, ბრუნვის გადასახადის, ძირითადი ფონდების გადასახდელების, ფიქსირებული რენტის, მოგების თავისუფალი ნაშთის შესატანების და ბიუჯეტში სხვა გადასახდელების სრულად და თავისდროულად ჩარიცხვაზე, აგრეთვე ბიუჯეტებით გათვალისწინებული ხარჯების მიზნობრივი დანიშნულებით გამოყენებაზე.

მნიშვნელოვან საკონტროლო მუშაობას ახორციელებენ სსრ კავშირის, მოკავშირე და ავტონომიური რესპუბლიკების ფინანსთა სამინისტროების საკონტროლო-სარევიზიო სამმართველოები და მათი ორგანოები ადგილებზე. მათ ეკისრებათ კონტროლი სახელმწიფო ბიუჯეტის შესრულებაზე, ბიუჯეტური სახსრების სწორად და მიზნობრივ გამოყენებაზე, აგრეთვე საკავშირო, რესპუბლიკური და ადგილობრივი დაქვემდებარების დაწესებულებების, საწარმოებისა და ორგანიზაციების მიერ საფინანსო დისციპლინის დაცვაზე.

კონტროლი სააღრიცხვო პროცესის დამამთავრებელი სტადიაა. ამიტომ შესამოწმებელი ობიექტის რეალური მდგომარეობის დადგენა და მისი მართვის შემდგომი სრულყოფისათვის სწორი გადაწყვეტილების მიღება შიგამეურნეობრივი კონტროლის მეშვეობით ხორციელდება. შიგამეურნეობრივი კონტროლის ეფექტიანობაზეა დამოკიდებული მიღებული გადაწყვეტილებების ქმედითობა და მათი შესრულება დროულად.

კონტროლი საერთოდ, და შიგამეურნეობრივი კონტროლი კერძოდ, მართვის ის ფუნქციაა, რომლის საშუალებით ხდება სხვა დანარჩენი ფუნქციების რეგულირება. ამიტომ რა ფორმითაც არ უნდა მოქმედებდეს იგი, ყოველთვის იძლევა რეკომენდაციებს წარმოების ეკონომიკური მართვის ვასაუმჯობესებლად. კონტროლის პროცესში შეგროვებული ოპერატიული ინფორმაცია გადაწყვეტილებათა შესრულების გადახრების შესახებ გამოიყენება მართვის რეგულირების ფუნქციის განსახორციელებლად.

საკონტროლო ოპერატიულ ინფორმაციას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მეურნეობის ეკონომიკური მართვაში, საერთოდ მართვისა და კერძოდ ეკონომიკური მართვის ობიექტებს შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ინსტრუქციების, დირექტივების, ბრძანება-განკარგულებების, მართვითი მითითებებისა და ცალკეულ შემსრულებლებზე (განყოფილებაზე, საამქრო-

ზე, რგოლზე, ჯგუფზე, ცალკეულ პირებზე) გაცემულ საგეგმო დავალებათა შესრულებას. ამიტომ მართვის პროცესში წინასწარი და შემდგომი კონტროლის ძირითად ფუნქციებს სწორედ ამ მართვადი ობიექტების დავალებათა შესრულების შემოწმება წარმოადგენს, რაც შიგამეურნეობრივი კონტროლის საფუძველზე ხორციელდება შესამოწმებელი ობიექტების ეკონომიკური სამყაროების მეშვეობით.

ფინანსების დაგეგმვას და ყოველგვარ ფინანსურ გაანგარიშებას საფუძვლად უდევს საწარმოს მეურნეობრივ-წარმოებრივი საქმიანობა, ამიტომ საგეგმო. საწარმოო, მომარაგების, გასაღებისა და სხვა სათანადო განყოფილებისა და ეკონომიკური სამსახურის მუშაობა გარკვეული ზომით დამოკიდებულია წარმოების ფინანსებთან, ეს კი მათ მუშაობაში საფინანსო განყოფილებების უშუალო მონაწილეობასა და ურთიერთმეთანხმებულობას მოითხოვს შიგა და გარეკავშირებისა და უკუკავშირების დამყარების საშუალებით გამოთვლითი ტექნიკის ფართო გამოყენების ბაზაზე.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სამეურნეო მექანიზმის სრულყოფის მოთხოვნათა შესაბამისად, სამეურნეო ანგარიშობის განვითარებისა და ეკონომიკური სტიმულირების გაძლიერების ახალ პირობებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მოგებას, რენტაბელობას, პროდუქციის რეალიზაციას, ე. ი. იმ მაჩვენებლებს, რომლებიც საწარმოს ფინანსური სამსახურის ყურადღების ცენტრშია და ყოველდღიურ კონტროლს ექვემდებარება.

თავის მხრივ სააღრიცხვო-საკონტროლო ჯგუფებისა და ფინანსური სამსახურის საკონტროლო მუშაობის მთელი რიგი საკითხები ეკონომიკური მნიშვნელობით პირდაპირ დაკავშირებულია საგეგმო განყოფილების (სამსახურის. ჯგუფების) საქმიანობასთან.

საგეგმო განყოფილება მონაწილეობს ძირითადი და საბრუნავი ფონდების მატერიალური და შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენების ღონისძიებათა დამუშავებაში. ახორციელებს კონტროლს საამქროების მიერ თვიურ, კვარტალურ და წლიურ დავალებათა შესრულებაზე ეკონომიკურ-ტექნიკური მაჩვენებლების მიხედვით. ასეთი კონტროლი ხელს უწყობს მუშაობის რიტმულობას, პროდუქციის რეალიზაციის გეგმის შესრულებას და უზრუნველყოფს საწარმოს რენტაბელურ მუშაობას.

საგეგმო განყოფილება უზრუნველყოფს მეურნეობრივი საქმიანობის ეკონომიკური ანალიზის სამუშაოთა ორგანიზაციას, და რაც მთავარია, იგი ახორციელებს კონტროლს მმართველობის სათანადო განყოფილებებისა და სამსახურების მიერ შედგენილ სხვადასხვა ფინანსურ-ეკონომიკურ და ტექნიკური მაჩვენებლების გეგმიურ გაანგარიშებათა სისწორეზე.

სააღრიცხვო-საკონტროლო ინფორმაციის დამუშავების ტექნოლოგიური პროცესების მონაცემების ეგმ-ში ერთჯერადი შეყვანისა და მრავალჯერადი გამოყენების პრინციპების დაცვა ხორციელდება სათანადო პროგრამით, რომელიც ითვალისწინებს შემდეგ ქვეპროგრამებს:

მიმდინარე ინფორმაციის დამუშავებისა და აღრიცხვის რეგისტრებისა და მაგნიტურ მატარებლებში დაშვებული შეცდომების გამასწორებელი ქვეპროგრამა;

საჭირო მაშინოგრამების (მანქანური რეგისტრების — ტაბულაგრამების)

ფორნირებისა და გამოშვების, აგრეთვე ყოველდღიური მანქანური მონაცემებისა და გამოსავალი ცნობების უზრუნველყოფის ქვეპროგრამა⁷.

ეკონომიკური მართვის სისტემა კონტროლის ისეთ რაციონალურ ორგანიზაციას მოითხოვს, რომელიც უზრუნველყოფს საწარმოო და სამეულნო-საფინანსო გეგმების შესრულების რაციონალურ ორგანიზაციას, დირექტივების, ბრძანება-განკარგულებების გადახე და მაღალხარისხიანად შესრულებას და საჭირო კორექტივების დროულად შეტანას საგეგმო დავალებათა შესრულების პროცესში წარმოქმნილ ცვლილებათა შესაბამისად.

საწარმოთა მუშაობის, მათ მიერ გეგმების შესრულებაზე კონტროლის და ყოველმხრივი შემოწმების ერთ-ერთი ეფექტური საშუალებაა მათი სამეულნო საქმიანობის ეკონომიკური ანალიზი. ეკონომიკის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე მისი მთავარი ამოცანა იმაშია, რომ ხელი შეუწყოს მუშაობის ახალ სისტემაზე გადაყვანილ სოციალისტური საწარმოებისა და საბჭოთა და საზოგადოებრივი მეურნეობების საგეგმო დავალებების წარმატებით შესრულებას.

ანალიზს დიდი მნიშვნელობა აქვს დაგეგმვის სრულყოფის საქმეში. ის თავს უყრის იმ შემოწმებულ მაჩვენებლებს, რომელიც აუცილებელია მომავალი წლიური და პერსპექტიული გეგმების შესადგენად. ამასთან, მისი ერთ-ერთი ამოცანაა გეგმის რეალობის დადგენა მასში ასახული ყველა მაჩვენებლის შემოწმების საფუძველზე. ანალიზს ექვემდებარება აგრეთვე გასული პერიოდის მასალა. გასული პერიოდის საქმიანობის შესწავლისა და გამოკვლევის საფუძველზე ხდება საწარმოს შემდგომი გაუმჯობესების ღონისძიებების დასახვა. აქედან ჩანს, რომ ანალიზი საწარმოთა სამეურნეო საქმიანობის შემოწმების აქტიურ საშუალებას წარმოადგენს.

Ш. И. БУРДУЛИ, Г. П. КВИРИКАШВИЛИ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПЕРЕСТРОЙКИ УЧЕТА И КОНТРОЛЯ ИСПОЛНЕНИЯ МЕСТНОГО БЮДЖЕТА

Резюме

На основе главных направлений экономического и социального развития на 1986—1990 годы и на период до 2000 года в статье рассмотрены вопросы дальнейшего совершенствования обработки бюджетной и учетно-аналитической информации в условиях ускорения научно-технического прогресса и широкого применения вычислительной техники.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის აღრიცხვებისა და ფინანსების პრობლემათა კვლევა

⁷ გ. ჩოგოვაძე, მართვის ავტომატიზებული სისტემების აგების საფუძველი, თბ., 1981, გვ. 157-158.

Г. В. БЕДИАНАШВИЛИ, Е. Д. НОВИКОВ

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ЦЕЛЕВЫЕ КОМПЛЕКСНЫЕ ПРОГРАММЫ

Выявление и решение региональных проблем имеет решающее значение для ускорения развития регионов по направлению реализации конечных целей социально-экономического развития, повышения эффективности использования накопленного ресурсного потенциала.

При этом правильное сочетание региональных, отраслевых и народнохозяйственных интересов в процессах анализа и управления непосредственным решением этих проблем является важнейшим условием наиболее полного использования всех факторов общественного прогресса в целом и в территориальном разрезе¹.

Под проблемой обычно понимают значительный разрыв между желаемым состоянием «проблемных» характеристик социально-экономической системы и их достигаемым по сложившимся тенденциям функционирования и развития уровнем.

Рассматривая проблемы социально-экономической системы региона, можно выделить их два вида — сугубо региональные и «открытые».

Первые отражают те проблемные ситуации, которые ни по значимости, ни по необходимым разрешающим их системам и ресурсам не выходят за пределы рассматриваемой региональной системы, а вторая группа региональных проблем включает те проблемные ситуации, в решении которых заинтересованы или к которым имеют отношение другие системы (отрасли, другие регионы, системы более высокого уровня иерархии).

Очевидно, что предварительный анализ сугубо региональных проблем не требует привлечения дополнительной информации о внешних системах, тогда как «открытые» проблемные ситуации предполагают необходимый учет степени заинтересованности в их решении всех имеющих отношение к этим проблемам систем.

Желаемое будущее состояние социально-экономического развития региона отражается в функциональной структуре целей². По аналогичной форме представляются и функциональные цели других относительно обособленных систем³. Указанные функциональные систе-

¹ Региональные проблемы и отдельные аспекты их анализа освещаются в различных работах, см.: например: Шнипер Р. И. Региональные предплановые исследования. Новосибирск, 1979; Региональное программное планирование. Вопросы теории и практики. Новосибирск, 1981; Методические рекомендации по разработке региональных целевых программ развития рекреационных комплексов. Львов, 1982; Бедианашвили Г. В. Цели социально-экономического развития и некоторые вопросы анализа региональных проблем. Сообщения АН ГССР, 107, № 2, 1982 и др.

² Бедианашвили Г. В. Целевой аспект долгосрочного социально-экономического развития региона. Сообщения АН ГССР, 113, № 1, 1984.

³ Цели и ресурсы в перспективном планировании. М., 1985.

мы целей и могут послужить основой для анализа региональных проблем.

Рассмотрим три вида систем: регионы, отрасли и систему более высокого уровня иерархии. Допустим, заданы для них функциональные системы целей, для регионов — I_r^j ($j=1,2,\dots,\bar{r}$ где \bar{r} — количество регионов), отраслей — I_s^j ($j=1,2,\dots,\bar{s}$, где \bar{s} — количество отраслей, и системы верхнего уровня — I_c .

Степень влияния решения данной региональной r -ой проблемы на реализацию i -й цели количественно можно определить в следующем виде:

$$V_i^p = \frac{\bar{\Pi}_i^p - \hat{\Pi}_i^p}{\Pi_i^p - \Pi_i^p},$$

где $\bar{\Pi}_i^p$ — степень реализации i -й цели при условии, что r -я проблема будет решена; $\hat{\Pi}_i^p$ — степень реализации i -й цели при условии, что данная r -я проблема не будет решена в рассматриваемом временном периоде регионального развития; $\hat{\Pi}_i^p$ — целевой норматив i -й цели, с реализацией которой связано решение r -й проблемы; Π_i^p — достигнутая величина реализации i -й цели.

Величина V_i^p примет знак (+) или (—) в зависимости от того, способствует или препятствует реализации i -й цели решение r -й региональной проблемы. А оценку воздействия решения проблемных ситуаций на целевые требования целей можно производить упрощенно при помощи Z_i^p принимающей значение «+1», если решение проблемы способствует их реализации, и «-1», если препятствует.

После этого количественную характеристику значимости r -й проблемы с точки зрения реализации целей социально-экономического развития j -го региона (B_r^j) можно определить следующим образом:

$$B_r^j = \sum_{i \in I_r^j} \alpha_i^p (V_i^p + Z_i^p),$$

здесь α_i^p — оценка значимости реализации i -й цели, с реализацией которой связано решение r -й проблемы.

Аналогично можно определить значимость решения r -й региональной проблемы для j -й отраслевой системы (B_s^j) и системы верхнего уровня (B_c):

$$(B_s^j = \sum_{i \in I_s^j} \alpha_i^p (V_i^p + Z_i^p) \text{ и } B_c = \sum_{i \in I_c} \alpha_i^p (V_i^p + Z_i^p).$$

Указанные величины могут послужить для интегральной оценки значимости решения r -й региональной проблемы (B^p):

$$B^p = \sum_{j=1}^{\bar{r}} B_r^j + \sum_{j=1}^{\bar{s}} B_s^j + B_c.$$

Как известно, количество региональных проблем может быть достаточно большим. Поэтому из перечня этих проблем необходимо выбрать те, решение которых предстоит в предстоящем плановом пе-

риюде развития региональной системы. В этом отношении могут послужить и другие количественные характеристики проблем, такие, как напряженность, настоятельность и острота их решения⁴. С некоторой модификацией определим их для проблем регионального развития.

Напряженность решения r -ой региональной проблемы (N_p) может быть выражена следующим образом:

$$N_p = \sum_{i \in I_p} \frac{\bar{\Pi}_i^p - \Pi_i^p}{\Pi_i^p} \lambda_i^p \alpha_i^p,$$

где λ_i^p — экспертно оцениваемый показатель вклада решения r -й региональной проблемы в реализации i -й цели; I_p — множество целей социально-экономического развития региона, реализации которых способствует решение r -й региональной проблемы.

Настоятельность решения региональной проблемы будет определяться величиной

$$T_p = \sum_{i \in I_p} \frac{\alpha_i^p}{t_i^p},$$

где t_i^p — время, на которое можно откладывать удовлетворение i -й потребности на уровне, обеспечивающем разрешение r -й региональной проблемы.

Острота решения проблемы (O_p) определяется выражением:

$$O_p = N_p \cdot T_p.$$

Приведенные выше показатели характеризуют «интегрально» стороны напряженности, настоятельности и остроты решения региональной проблемы. Эти же характеристики применимы и для отдельных целей региональной системы, реализации которых в наибольшей степени способствуют анализируемые проблемы.

При анализе региональных проблем, определении приведенных количественных показателей, их структуризации необходимо выделить в проблемной ситуации все существенные стороны ее разрешения во взаимосвязи с функциональными целями социально-экономического развития. Очевидно, что при этом анализируемая региональная проблема с указанными целями будет связана отношениями трех видов: 1) решение проблемы ускоряет (способствует) реализации целей; 2) замедляет (препятствует) реализации 3) не влияет на реализацию целей. Эти отношения проявятся неодинаково в разрезе выше выделенных трех видов систем (регионов, отраслей и системы более высокого уровня иерархии). Возможные «внешние» связи «открытых» региональных проблем обуславливают наличие у этой проблемы специфического свойства комплексности с точки зрения наличия разнородных систем, имеющих некоторое отношение к данной проблеме. Степень комплексности в этом понимании в упрощенном виде можно, например, охарактеризовать количеством целостных систем, связанных с проблемой. С другой стороны, проблема может являться комплексной и с точки зрения охвата разных аспектов социально-экономического развития. В таком понимании комплексными могут быть и сугубо региональные проблемы. Комплексность во

⁴ О сущности этих показателей см.: Салтыков Б. Г., Тамбовцев В. Л. О выборе проблем для программной разработки. В сб.: Программно-целевые методы в планировании. М., 1977.

втором понимании можно также оценить количеством затрагиваемых проблемой сфер социально-экономического развития. Обозначим условно количественную оценку степени комплексности p -й региональной проблемы в первом и во втором понимании соответственно через K_1^p и K_2^p .

Разрешение региональной проблемы связано или предполагает увязку с функционированием определенной целереализующей системы⁵. В нее в разной степени будут включены имеющие отношения к указанной региональной проблеме региональные и (или) отраслевые системы, а также система более высокого уровня иерархии.

Целереализующие системы, связанные с решением региональной проблемы, можно разделить на две группы. Первая — это те целереализующие системы, которые расположены на территории региона и подвергаются плановому воздействию внутри региона (имеется в виду как прямое, так и косвенное воздействие). Целереализующие системы второй группы расположены вне территории региона, хотя и обеспечивают разрешение этой проблемы.

На основе предварительного анализа региональных проблем можно с каждым из них соотнести уже существующие или проектируемые целереализующие системы, функционирование которых будет обеспечивать решение соответствующей проблемной ситуации. С точки зрения пространственных и временных аспектов этих целереализующих систем ограниченность (локализуемость) региональных проблем будет неодинаковой. Для решения одних проблем может быть достаточно функционирование ограниченного круга звеньев региональных систем, включая внешние, а для других может оказаться необходимым взаимосвязанное действие всех территориальных звеньев. Аналогично и временной фактор — одни проблемы решаются в рамках ограниченного временного горизонта, а другие — в течение длительного, сравнительно неограниченного периода времени. Степень временной локализуемости региональной проблемы (L_t^p) можно, например, определить как обратную величину количества лет, необходимых для полного разрешения соответствующей проблемной ситуации

(t_p), т. е. $L_t^p = \frac{1}{t_p}$, а степень пространственной локализуемости (L_r^p) — как обратную величину количества региональных систем, связанных с решением указанной p -й проблемы (\bar{r}_p) т. е. $L_r^p = \frac{1}{\bar{r}_p}$.

Другой важнейшей характеристикой региональной проблемы является ее ресурсная сторона, которая указывает на объем необходимых ресурсов для полного решения проблемной ситуации. В процессе предварительного анализа региональных проблем можно приблизительно, ориентировочно определить количественно соответствующие объемы важнейших видов ресурсов (R_v^p , где $v = 1, 2, \dots, \bar{v}$, а \bar{v} — количество видов ресурсов). Очевидно, что по источникам этих ресурсов можно определить приблизительно долю поступающих из ресурсного потенциала различных систем в их общем объеме.

⁵ В проблематике программно-целевого планирования и управления целереализующая система в общем виде понимается как совокупность отраслей, мероприятий и видов деятельности, способных производить соответствующие целям блага и услуги.

Однако, в процессе определения указанного ресурсного аспекта разрешения проблемной ситуации уже предполагается некоторая существующая или проектируемая пелереализующая система, т. е. способ решения соответствующей региональной проблемы. Нужно выделить два основных способа решения проблем — непрограммный и программный. Здесь следует заметить, что множество региональных проблем на региональном уровне управления связаны с хозяйственным механизмом, несовершенством отношений между отраслевыми и региональными системами, а также с системами более высокого уровня иерархии. Поэтому, решая вопрос о программном или непрограммном способах разрешения проблемной ситуации, по нашему мнению, в первую очередь следует рассмотреть возможности и направления дальнейшего совершенствования всего механизма регионального развития, его отдельных звеньев, и далее проанализировать, как это может сказаться на состоянии и возможности решения прежней региональной проблемы. Во многих случаях усовершенствование самой системы планового управления социально-экономическим развитием региона или соответствующей проблемной сферой может устранить или существенно сократить количество проблем, требующих для своего решения применения программного подхода. К примеру можно привести проводимые в Грузинской ССР эксперименты по совершенствованию согласования отраслевых и территориальных принципов планового управления социально-экономическим развитием, решением отдельных узловых проблем. Так, на уровне отдельных городов созданы подчиненные исполкомам Советов народных депутатов экспериментальные хозрасчетные органы территориально-межотраслевого управления, которые позволяют «программные» проблемы решать при помощи «обыкновенных» входящих в их компетенцию методов (мобилизация ресурсов для ускоренного развития производственной и социальной инфраструктуры города, производство предметов народного потребления и др.). А для решения проблемы защиты Черноморского побережья республики от размыва было создано специальное научно-производственное объединение «Грузберегозащита». Оно было сформировано ЦК Компартии Грузии и Советом Министров Грузинской ССР на базе функционирующих в разных ведомствах мелких и разрозненных подразделений. Указанная проблемная система управления осуществляет весь цикл работ — исследование процесса возникновения проблемы, разработка мероприятий для ее решения, их финансирование и контроль за их проведением.

Кроме программного и непрограммного способов можно выделить и третий смешанный тип — в промежутке времени полного решения проблемной ситуации может наряду с обыкновенными методами в некоторых особых интервалах развития возникнуть необходимость применения и программного метода. Такими интервалами могут являться периоды особых качественных сдвигов или отдельных экстремальных ситуаций.

После выбора региональных проблем, которые предстоит решить в рассматриваемом плановом периоде, ставится вопрос о выделении из них программно решаемых, т. е. требующих для своего решения целевой комплексной программы.

В первую очередь нужно заметить, что целевая комплексная программа — это утверждаемый в центральных органах управления плановый документ, основу которого составляет сбалансированный по ресурсам, исполнителям и срокам реализации комплекс адресных мероприятий по созданию специальной целереализующей системы,

имеющей четко заданные конечные (целевые) результаты и функционирование которой разрешит возникшую проблему.

Не касаясь всех признаков классификации целевых комплексных программ и технологии их разработки⁶, рассмотрим их некоторые важнейшие, с точки зрения регионального уровня, типы.

По содержанию конечного результата региональные программы могут быть социальными, социально-экономическими, научно-техническими, производственно-технологическими, идеологическими и т. п.

Очевидно, что по конечному результату целевая комплексная программа может решать проблему из одной сферы регионального развития, а по необходимым мероприятиям и элементам соответствующей целереализующей системы включать комплекс разнородных по содержанию компонентов. Так, например, «Программа сокращения применения ручного труда» по своей главной цели является социально-экономической, хотя и при ее разработке и реализации необходимы как научно-технические, так и производственно-технологические, социально-психологические и идейно-воспитательные исследования и мероприятия. Кроме этого, для комплексных (открытых) проблем региональные программы, охватывающие несколько региональных систем одного или разного уровня по конечным целям реализации для различных регионов, могут также иметь не одинаковое содержательное значение, что можно проследить посредством функциональных структур целей каждого из них.

В зависимости от территориальной локализации можно выделить региональные программы, вписывающиеся в рамки республиканской, областной, городской и районной систем. Они могут охватывать и отдельные части указанных территориальных образований. В этом случае региональная программа будет иметь межтерриториальный характер.

По степени локализации функции управления реализацией региональной целевой комплексной программы последние могут быть общесоюзного, республиканского или внутриреспубликанского регионального масштабов.

По охвату цикла технологии удовлетворения соответствующей разрешению проблемной ситуации потребностей выделяются такие типы региональных программ, как инвестиционные и организационно-управленческие.

Инвестиционные программы выделяются сравнительно большим объемом инвестиции, связанным с созданием новых территориально-производственных комплексов, преобразованием и дальнейшим развитием уже существующих. А организационно-управленческие целевые комплексные программы направлены на обеспечение слаженного функционирования хозяйственного механизма уже имеющихся в наличии отдельных элементов региональной системы, преобразование их в единый управляемый комплекс. Очевидно, что и в этом слу-

⁶ Подробнее об этом см. работы: Комплексное народнохозяйственное планирование. М., 1974; Новиков Е. Д., Самохин Ю. М. Комплексные народнохозяйственные программы. М., 1976; Методические положения по разработке комплексных народнохозяйственных программ. М.: 1981; Проблемы разработки и реализации комплексных программ. М., 1984; Методологические положения разработки крупных территориальных программ. Новосибирск, 1986.

чае могут потребоваться дополнительные капитальные вложения по реконструкции затрагиваемых программой объектов. Однако степень разработанности решаемой проблемы здесь существенно выше, чем для инвестиционных программ, и поэтому основное содержание соответствующего комплекса мероприятий программы связано с решением организационно-управленческих (хозяйственных, социальных, научно-технических и т. п.) задач преобразования соответствующей целеореализующей системы и увязкой их показателей с показателями планов развития затрагиваемых отраслей и сфер региона.

Следует различать региональные целевые комплексные программы и по степени директивности.

Для проблем, имеющих обобщенную, преимущественно качественную характеристику, высокую неопределенность сроков решения, а также нечеткость периода возникновения самой проблемной ситуации следует применять ориентирующие региональные целевые комплексные программы. Назначение этих программ — обнаружить (зафиксировать) назревшую проблему, необходимость решения которой возникнет (или может возникнуть) по предварительным прогнозам, как правило, заранее не имеющим выраженных количественных конечных показателей решения проблемы. Эти количественные показатели определяются непосредственно после уточнения глубины, масштабов и структуризации потенциальной проблемной ситуации. Сами мероприятия в основном направлены на стимулирование деятельности министерств, ведомств и отдельных территориальных звеньев в желательном направлении в рамках проблемной сферы. Наибольшую часть указанных мероприятий затрагивают научно-исследовательские, социально-политические, социально-психологические и организационные сферы деятельности.

подавляющее большинство проблем решаются и могут решаться в перспективе при помощи координационных региональных целевых комплексных программ. Назначение этих программ — решить региональную проблему без существенной перестройки сложившейся организационной структуры управления народным хозяйством. Диапазон сочетания координационных форм мероприятий широк: от простой координации разрабатываемых отраслевых и территориальных планов для решения программной проблемы со стороны центральных органов планирования до координации деятельности по производству программной продукции со стороны специально создаваемых подразделений и органов программного планирования и управления. Однако и в последнем случае специально создаваемые органы не централизуют все аспекты управления, а контролируют лишь выполнение ключевых (узловых) показателей по программе, притом предприятия и учреждения, действующие в программе, остаются в прежнем, непосредственном подчинении своих министерств и ведомств. Отличительная особенность координационных региональных программ та, что их показатели в планах экономического и социального развития проходят отдельной приоритетной строкой по каждой программе в разрезе отраслей и территорий. Эти формы реализации приоритета выполнения программных показателей определяются по каждой программе и закрепляются специальными правовыми положениями, директивными решениями и соответствующими элементами хозяйственного механизма — финансирование работ, формы кредитования, образование поссрительных фондов, установление льготных условий и т. п.

Для ускоренного решения проблем, не имевших ранее аналогов, т. е. при отсутствии в народном хозяйстве страны или региона подразделений, обеспечивающих разрешение проблемной ситуации, должны разрабатываться централизованные региональные целевые комплексные программы. Назначение такой программы — ускоренное решение новой, важной проблемы, не имеющей аналогов в предыдущей истории развития социально-экономической системы. С целью разработки централизованной программы создаются специальные научные, проектные, плановые и другие подразделения, подчиняющиеся единому органу (Комитету, Комиссии и т. п.), определяются организационная структура управления разработкой, соответствующие правовые положения и экономические формы. Учреждения и подразделения, которые являются компетентными в задачах разработки программы, передаются в подчинение органу управления разработкой программы. При реализации централизованной программы, аналогично, все необходимые предприятия и подразделения, производящие программную продукцию, передаются в подчинение специально созданному единому органу выполнения региональной программы. Здесь также проектируются и создаются оргструктуры управления, устанавливаются правовые положения и экономические формы. Включение в план экономического и социального развития показателей централизованной программы осуществляется через специально выделенные разделы и формы.

Приведенное разграничение типов региональных программ влияет на соответствующую степень детализации программных мероприятий, установление административно-правовых и экономических форм управления разработкой и реализацией региональных целевых комплексных программ, определение входящих в народнохозяйственные планы программных параметров.

Рассмотренные три вида региональных программ имеют общие и отличительные черты. Общими для них являются следующие:

- комплексный анализ возникших проблем;
- разработка взаимосвязанного комплекса целей программы;
- разработка взаимосвязанного (технологически, по очередности выполнения и обеспеченности ресурсами) комплекса мероприятий;
- обязательное включение показателей и мероприятий региональных программ в соответствующие планы экономического и социального развития;
- обеспечение приоритетности программных мероприятий по отношению к непрограммным мероприятиям плана.

Отличия между ними выражаются в следующем:

- ориентирующие региональные программы не имеют конкретного заданного срока завершения (разрешения проблемы), тогда как для координационных и централизованных программ эти сроки фиксированы (лишь некоторая часть мероприятий ориентирующих программ может иметь определенные периоды начала и завершения). Очевидно, что по мере накопления знаний и появления большей определенности ориентирующие региональные программы могут переходить в группу координационных или централизованных программ;
- централизованные и координационные региональные программы связаны с определенной перестройкой существующего организационно-хозяйственного механизма, выделением дополнительных ресурсов. Это влечет изменение динамики структуры всей региональной системы. Поэтому количество указанных программ должно быть ограни-

ченным, с учетом положительных и отрицательных аспектов их разработки и реализации;

— если централизованные программы, ввиду отсутствия опыта решения соответствующей проблемы, требуют детальной проработки программных мероприятий, то координационные целевые комплексные программы, при имеющемся опыте решения аналогичных проблем, предполагают обеспечить лишь необходимое соответствие показателей этих программ структуре показателей планов экономического и социального развития;

— указанные типы программ должны иметь различные адаптационные свойства; так, адаптационные характеристики ориентирующих региональных программ обусловлены, в основном, неопределенностью времени возникновения этой программной проблемы и нечеткостью ее конкретных характеристик. Для централизованных программ должны предусматриваться возможности появления в будущем новых более эффективных видов ресурсов для обеспечения реализации программных целей. А координационные программы должны уже адаптироваться в зависимости и с учетом изменений в хозяйственном механизме регионального развития.

Прежде чем решить вопрос о реализации программного подхода для разрешения региональной проблемной ситуации, как уже отмечалось выше, необходимо провести тщательный анализ каждой проблемы регионального развития. Выделение указанной аналитической стадии обусловлено той необходимостью, что сложность региональной системы, высокая неопределенность долгосрочной перспективы ее развития не позволяет без предварительной проработки определить отдельные приоритетные звенья и сферы, способы ликвидации тех или иных проблемных ситуаций. Кроме этого, программный способ решения проблемы связан с концентрацией внимания и условий организационно-хозяйственных и управленческих органов, отдельных крупных предприятий и учреждений, это предполагает осуществление дополнительных ресурсных затрат, а ресурсы в каждом предстоящем плановом периоде, как известно, ограничены. Поэтому аналитическая стадия должна обосновать способ решения региональных проблем, что должно происходить в единой системе согласования целевого и ресурсного аспектов социально-экономического развития региона на долгосрочный период.

Общая последовательность анализа проблемы и обоснования ее программного решения имеет следующий вид:

1. Формулируется региональная проблема. Источником ее возникновения могут быть как реально наблюдаемые процессы, так предполагаемая в будущем возможность создания ситуации несоответствия между желаемыми уровнями потребностей и возможностями их удовлетворения на основе сложившихся тенденций развития и функционирования региональной системы.

2. Составление текстового материала «Описание проблемной ситуации», который должен включать в себя: общее описание ретроспективного развития проблемной системы в регионе, описание перспектив ее развития, исходя из сложившихся тенденций (генетический прогноз), необходимые общественные потребности в продукции и услугах данной системы региона в настоящее время и в перспективе (нормативный прогноз). Первичная структуризация исходной потребности на этом этапе носит укрупненный характер и выполняется путем построения комплекса функциональных целей.

3. Определение количественных характеристик региональной проблемы — значимость, напряженность, настоятельность, острота, комплексность, локализуемость ($B_r^j, B_s^j, V_c, N_p, T_p, O_p, K_1^P, K_2^P, L_t^P, L_r^P$). Кроме этих количественных оценок проблем, необходимо исследовать их новизну, принципиальную реализуемость в предстоящем плановом периоде развития региона, наличие методов и средств эффективного разрешения соответствующих проблемных ситуаций в желаемые сроки в рамках сложившейся организационно-управленческой системы и технологии распределения ресурсов.

4. Определяется примерный состав разрешающих каждую проблему целереализуемых систем и перспективы их развития, дается оценка необходимых ресурсов (R_v^P) и социально-экономического эффекта соответствующих предполагаемых региональных программ (V_i^P). Одновременно подготавливается описание элементов целереализующих систем, их внешние связи, направления развития с выделением количественных и качественных характеристик.

5. Разрабатываются и подготавливаются «Предложения по программному решению проблемы», которые по каждой региональной проблеме включают характеристику проблемной ситуации с соответствующими количественными и качественными показателями, структуру функциональных целей, общую оценку необходимых важнейших видов ресурсов и социально-экономического эффекта реализации региональной целевой комплексной программы. Эти материалы и будут являться основанием для вывода о целесообразности (либо нецелесообразности) программного решения проблем.

Представлена лабораторией системных исследований и методологии разработки целевых комплексных программ развития региона Института экономики и права АН Грузинской ССР

Г. Г. ЧАРАЕВ

ОПТИМАЛЬНОЕ ВЫДЕЛЕНИЕ СТРУКТУР В ЗАДАЧАХ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНО-ПАРАЛЛЕЛЬНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ РАБОТ

Задан отрезок времени T_1, T_2 и выполнения множества последовательных операций некоторым парком механизмов, требующих однородной комплектации.

На основе сетевого графика операций строим взвешенный, без контуров (ациклический), возможно, многосвязный граф $G=(X, P, \Gamma)$, где X — множество вершин, соответствующих работам; P — множество весов; Γ — множество дуг.

Вес каждой вершины $j = 1, \dots, m$: t_j — длительность (время выполняемой j -й операции; g_j — количество используемых механизмов, τ_{1j} и τ_{2j} — ранний и поздний сроки окончания выполнения j -й операции.

Значения $\tau_{1j} = \tau_{1j}^*$ или $\tau_{2j} = \tau_{2j}^*$ могут быть известны заранее и указаны. В противном случае исходно можно положить $\tau_{1j} = 0$ и $\tau_{2j} = T_2$, а затем рассчитать по предложенным алгоритмам.

Граф G отображает однородную структуру, методы исследования которой рассмотрены в I II. Для решения задачи выбора минимальной комплектации парка механизмов для выполнения всех операций за отрезок времени T_1, T_2 воспользуемся методами параллельного программирования I 21, развитыми в соответствии с условиями задачи.

Пусть графу G соответствует матрица следования $S = [\alpha_{\mu\nu}]$, где $\alpha_{\mu\nu} = 1$, если существует дуга, исходящая из вершины ν и входящая в вершину μ . Для нахождения ранних сроков окончания операций последовательно просматриваем строки матрицы S . Если j -я строка ($j = 1, 2, \dots, m$) не содержит единичных элементов, то полагаем $\tau_{1j} = \max \{T_1 + t_j, \tau_{1j}^*\}$. В противном случае выбираем те элементы из множества $\{\tau_{11}, \dots, \tau_{1, j-1}\}$, которые соответствуют номерам единичных элементов j -ой строки. Они образуют множество $\{\tau_{1j\nu}\}$, $\nu = 1, \dots, k_j$. Полагаем, что $\tau_{1j} = \max \{\max \tau_{1j\nu} + t_j, \tau_{1j}^*\}$.

Для нахождения поздних сроков окончания операций просматриваем справа налево столбцы матрицы S . Если j -й столбец ($j = 1, 2, \dots, m$) не содержит единичных элементов, полагаем $\tau_{2j} = \min \{T_2, \tau_{2j}^*\}$. В противном случае выбираем те элементы из множества $\{\tau_{2, j+1}, \dots, \tau_{2m}\}$, которые соответствуют номерам единичных элементов j -го столбца. Они образуют множество $\{\tau_{2j\nu}\}$. Полагаем $\tau_{2j} = \min \{\min \tau_{2j\nu}, \tau_{2j}^*\}$.

Пусть τ_j — произвольное значение момента времени окончания выполнения j -й операции. Пусть A и B — множества минорант и мажорант графа G . Тогда заданная графом G частичная упорядоченность операций, а

также область определения значений τ_j могут быть описаны системой неравенств

$$\begin{aligned} \tau_j - t_i &\geq T_1, \text{ если } j \in A; \\ \tau_j - t_j &\geq \tau_j, \text{ если существует связь } i \rightarrow j, \\ t &\in X \setminus B, j \in X \setminus A; \\ T_2 &\geq \tau_j, \text{ если } j \in B. \end{aligned} \tag{1}$$

Соотношения (1) задают многоугольник D в m -мерном пространстве τ_1, \dots, τ_m . Выберем произвольную точку в многоугольнике, т. е. зафиксируем допустимое расписание выполнения операций.

$$\text{Функцию } F(\tau_1, \dots, \tau_m, t) = \sum_{j=1}^m f(\tau_j, t),$$

где $f(\tau_j, t) = \begin{cases} r_j & \text{при } t \in [\tau_j - t_j, \tau_j], \\ 0 & \text{— в противном случае,} \end{cases}$ назовём плотностью загрузки для значений τ_1, \dots, τ_m . Если выбрать точку $(\tau_1, \dots, \tau_m) \in D$, то значение F в каждый момент времени t совпадает с общим количеством параллельно работающих механизмов.

$$\text{Функцию } \Phi(\tau_1, \dots, \tau_m, \Theta_1, \Theta_2) = \int_{\Theta_1}^{\Theta_2} F(\tau_1, \dots, \tau_m, t) dt \quad \text{назовём загрузкой}$$

отрезка $[\Theta_1, \Theta_2] \subset [T_1, T_2]$. Функция Φ определяет объём операции на отрезке времени $[\Theta_1, \Theta_2]$.

Функцию $I(\Theta_1, \Theta_2) = \min_{(\tau_1, \dots, \tau_m) \in D} \Phi(\tau_1, \dots, \tau_m, \Theta_1, \Theta_2)$ назовём минимальной загрузкой отрезка $[\Theta_1, \Theta_2]$. Функция I определяет минимально возможный объём операций на отрезке $[\Theta_1, \Theta_2]$. Из теории распараллеливания [2] известно: для того, чтобы „ n “ механизмов было достаточно для выполнения заданного комплекса операций, необходимо для любого $[\Theta_1, \Theta_2] \subset [T_1, T_2]$ выполнение соотношения

$$I(\Theta_1, \Theta_2) \leq n(\Theta_2 - \Theta_1) \tag{2}$$

Определим функцию

$$\xi(x) = \begin{cases} x, & \text{при } x \geq 0 \\ 0, & \text{при } x < 0 \end{cases}$$

и построим процедуры нахождения $I(\Theta_1, \Theta_2)$.

Значение $r_j \xi(\tau_{1j} - \Theta_1)$ характеризует условный объём операции j на отрезке $[\Theta_1, \Theta_2]$ при $\tau_{1j} \leq \Theta_2$ и при максимально возможном смещении времени выполнения этой работы влево (к началу координат). Значение $r_j \xi(\Theta_2 - \tau_{2j} + t_j)$ характеризует аналогичный объём операций при $\Theta_2 \leq \tau_{2j} - t_j$ и при максимальном смещении времени выполнения j -й операции вправо.

Рассмотрим алгоритм нахождения значения $I(\Theta_1, \Theta_2)$

1. Предполагаем, что для каждой операции j известны значения τ_{1j} и τ_{2j} . Полагаем равным нулю значения переменной J .

2. Организуем последовательный анализ операций.

3. Полагаем $I := I + r_j \min \{ \xi(r_{1j} - \Theta_1), \xi(\Theta_2 - \tau_{2j} + t_j), t_j, \Theta_2 - \Theta_1 \}$.

После перебора всех операций $I = I(\Theta_1, \Theta_2)$

Конец алгоритма.

Для определения минимального количества «п» исполнителей, необходимого для выполнения заданного комплекса операций за время $T_2 - T_1$:

1. Полагаем $n = 0$.

2. Организуем перебор всех отрезков $[\Theta_1, \Theta_2] \subset [T_1, T_2]$

в порядке:

$[T_1, T_1 + 1]$,

$[T_1, T_1 + 2]; [T_1 + 1, T_1 + 2];$

$[T_1, T_1 + 3]; [T_1 + 1, T_1 + 3]; [T_1 + 2, T_1 + 3];$

.....

$[T_1, T_2]; [T_1 + 1, T_2]; \dots [T_2 - 1, T_2]$.

Всего таких отрезков $\frac{(T_2 - T_1)(T_2 - T_1 + 1)}{2} - 1$

3. Для очередного анализируемого отрезка времени $[\Theta_1, \Theta_2]$ находим значение

$$n^1 = \frac{I(\Theta_1, \Theta_2)}{\Theta_2 - \Theta_1}$$

4. Если $n^1 > n$, выполняем операцию $n := n^1$.

После перебора всех отрезков окажется найденным значение n , равное максимальному из таких значений по всем отрезкам $[\Theta_1, \Theta_2] \subset [T_1, T_2]$, но минимальному для данного комплекса операций и данных T_1 и T_2 , удовлетворяющих условию (2).

ЛИТЕРАТУРА

1. Г. Г. Чараев. Техническая диагностика дискретных устройств интегральной электроники, М., 1974.
2. А. Б. Барский. Планирование параллельных вычислительных процессов, М., 1980.

Представлена академиком АН ГССР В. В. Чавчанидзе

ს ა მ ა რ თ ა ლ ი

ბიოგრაფიული

სამოქალაქო დავა, როგორც უთანხმოება მხარეებს შორის

იურიდიულ ლიტერატურაში ხანგრძლივი დროის განმავლობაში სამოქალაქო დავის, როგორც დამოუკიდებელი სამართლებრივი კატეგორიის, შესწავლა არ ხდებოდა. ასეთი მდგომარეობა კი სრულიად არ შეესაბამებოდა იმ დიდ მნიშვნელობას, რასაც კანონმდებლობა ანიჭებს სამოქალაქო დავებს.

მ. გურვიჩმა ერთ-ერთმა პირველმა მიაქცია ყურადღება იმის აუცილებლობას, რომ აიხსნას თუ რა იგულისხმება ტერმინში „დავა სამოქალაქო უფლებებისათვის“. იგი 1950 წელს გამოცემულ ნაშრომში აღნიშნავდა, რომ „დავა ამ სიტყვის პროცესუალური გაგებით ნიშნავს შეფერხებას, წინააღმდეგობის გაწევას უფლების განხორციელებაში“¹. მ. გურვიჩის შემდეგ თანდათანობით გამოიკვეთა ავტორთა პოზიციები აღნიშნული პრობლემისადმი.

იურიდიულ ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებები სამოქალაქო დავის ცნების პრობლემასთან დაკავშირებით შეიძლება სამ ძირითად ჯგუფად დაყოს:

1. მეცნიერთა ერთი ნაწილის შეხედულებით სამოქალაქო დავა წარმოადგენს ურთიერთობის მონაწილეთა უთანხმოებას თავიანთ უფლებებსა და მოვალეობებთან დაკავშირებით. მათი აზრით, ესაა კონფლიქტი, ურთიერთდაპირისპირება მოდავე მხარეებს შორის. თეორიაში ეს შეხედულება აღიარებულია, როგორც სამოქალაქო დავის პროცესუალური ანუ სუბიექტური კონცეფცია².

2. ავტორთა მეორე ჯგუფი თვლის, რომ სამოქალაქო დავაში იგულისხმება უფლების, სამართალურთიერთობის განსაზღვრული მდგომარეობა, რაც დგება მისი დარღვევის შედეგად. ესაა სამოქალაქო დავის მატერიალური ანუ ობიექტური კონცეფცია³.

3. მეცნიერთა ნაწილი კი თვლის, რომ არსებობს სამოქალაქო დავის ორგვარი გაგება, რომ მასზე შეიძლება ვიმსჯელოთ მატერიალური და პროცესუალური გაგებით⁴. ჩვენი აზრით, ავტორთა ამ შეხედულებას შეიძლება სამოქალაქო დავის დუალისტური კონცეფცია ვუწოდოთ.

ვფიქრობთ, ძირითადად სწორია სამოქალაქო დავის პროცესუალური ანუ სუბიექტური კონცეფცია და ვიზიარებთ მოსაზრებას, რომ სამოქალაქო დავა წარმოადგენს უთანხმოებას სუბიექტებს (მხარეებს) შორის თავიანთ უფლებებსა და მოვალეობებთან დაკავშირებით.

¹ Гурвич М., Лекции по советскому гражданскому процессу, М., 1950, с. 68.

² Зайцев И., Сущность хозяйственных споров, Саратов, 1974; Чечот Д., Судебная защита субъективных прав и интересов, Сов. гос. и праго, 1967, № 8.

³ მ. გურვიჩი, დასახელებული ნაშრომი, აგრეთვე, Норма права и судебное решение, I, 1961.

⁴ Елисейкин П., Основания спора о праве гражданском, сб., Вопросы теории и практики гражданского процесса, Саратов, 1984; მისივე, Процессуальное понятие о праве и его критика, сб., Судопроизводство, Ярославль, 1981.

შევეცდებით ეს მოსაზრება განვამტკიცოთ ზოგიერთი არგუმენტით.

კანონმდებლობის სხვადასხვა დარგის კონკრეტული მუხლების ანალიზი ნათლად მოწმობს იმას, რომ საბჭოთა სამართალში ტერმინი „დავა“ იხმარება სწორედ სუბიექტებს შორის უთანხმოების აღსანიშნავად. ამასთან ხშირ შემთხვევაში კანონმდებელი ტერმინებს „უთანხმოებას“ და „დავას“ სინონიმებად იყენებს. ასე მაგალითად, შრომითი დავების განხილვის დებულების მე-12 პუნქტში აღნიშნულია, რომ „შრომითი დავა განიხილება შრომითი დავების კომისიაში. თუ კი მუშაკმა ვერ შეძლო უთანხმოების მოწესრიგება აღმინისტრაციასთან უშუალო მოლაპარაკების დროს“. საქართველოს სსრ შრომის კანონთა კოდექსის მე-200 მუხლში აღნიშნულია, რომ თუ შრომითი დავის კომისიაში დავის განხილვისას ვერ შეთანხმდნენ პროფკავშირების კომიტეტისა და აღმინისტრაციის წარმომადგენლები, მუშას ან მოსამსახურეს უფლება აქვს მიმართოს პროფკავშირულ კომიტეტს დავის გადაჭრისათვის.

დავის ცნებაში ანლოგიური აზრია ჩაქსოვილი საოჯახო სამართალშიც. საქართველოს სსრ საქორწინო და საოჯახო სამართლის კოდექსის 38-ე მუხლში აღნიშნულია, რომ იმ მეუღლეთა ურთიერთ უთანხმოებით განქორწინება, რომელთაც არა ჰყავთ არასრულწლოვანი შვილი, ხდება მმაჩის ორგანოში, ხოლო თუ მეუღლეებს შორის არის დავა. განქორწინების საქმეს განიხილავს სასამართლო. 59-ე მუხლში კი ნათქვამია, რომ „შვილების აღზრდის ყველა საკითხს მშობლები ურთიერთ უთანხმოებით წყვეტენ, შეუთანხმებლობის შემთხვევაში სადავო საკითხს გადაწყვეტს მეურვეობისა და მზრუნველობის ორგანო მშობლების მონაწილეობით.

საქართველოს სსრ სამოქალაქო სამართლის კოდექსის 113-ე მუხლში აღნიშნულია, რომ „საერთო წილადი საკუთრების მფლობელობა, სარგებლობა და განკარგვა ხორციელდება ყველა მონაწილის თანხმობით. უთანხმოების შემთხვევაში მფლობელობის, სარგებლობისა და განკარგვის წესი განისაზღვრება სასამართლოს მიერ“.

შეიძლება სხვა ანლოგიური მაგალითების მოყვანა, საიდანაც ნათლად ჩანს, რომ კანონმდებლობაში გატარებულია აზრი, რომლის მიხედვითაც დავა წარმოადგენს უთანხმოებას მხარეებს შორის. ამასთან ეს დებულება საჭიროებს განსაზღვრულ განმარტებას, კერძოდ: სამოქალაქო დავას შეიძლება ადგილი ჰქონდეს არა მარტო მაშინ, როდესაც მოპასუხე აშკარად უარყოფს მოსარჩელეს მიერ წაყენებულ მოთხოვნებს, არამედ მაშინაც, როდესაც მოპასუხე სიტყვიერად კი აღიარებს ამ მოთხოვნების საფუძვლიანობას და მართებულობას, მაგრამ ფაქტობრივად თავს არიდებს მათ დაკმაყოფილებას. დავას ადგილი აქვს მაშინაც, როდესაც მოპასუხე საერთოდ არ აქცევს ყურადღებას და უგულვებელყოფს მოსარჩელეს მოთხოვნებს. ყველა ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს მოპასუხის განსაზღვრული სახის ქცევასთან (მოქმედებასთან ან უმოქმედობასთან), რითაც ხელი ეშვება მოსარჩელეს უფლებების რეალიზაციის და ამით უპირისპირდება მის ინტერესებს.

აღსანიშნავია, რომ თვით სამოქალაქო პროცესუალურ კანონმდებლობაში „დავა“ გაგებულია, როგორც მხარეთა შორის დაპირისპირება, უთანხმოება. საპროცესო კოდექსის 255-ე მუხლით „სასამართლო ვალდებულია განუხილველად დატოვოს განცხადება განსაკუთრებული წარმოების საქმეებზე თუ დაინტერესებულ პირებს შორის წარმოიშვა დავა უფლებაზე“. ასეთ შემთხვევაში აშკარაა, რომ საქმე ეხება სწორედ დაინტერესებული პირების სუბიექტურ

დამოკიდებულებას მათი უფლებებისადმი, მხარეთა შორის უთანხმოებას, დავას და არა თვით უფლების სადავო მდგომარეობას. ასეთივე სუბიექტური მნიშვნელობით იხმარება ტერმინი „დავა“ საპროცესო კოდექსის 97-ე მუხლშიც.

ლიტერატურაში ავტორთა ნაწილი სამართალურთიერთობის სუბიექტებს შორის წარმოშობილ დავას კონფლიქტს უწოდებს. ასე, მაგალითად, ი. ზაიცევი აღნიშნავს, რომ სამეურნეო დავის თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ იგი აშუალებს სამოქალაქო ბრუნვის მონაწილეთა არანორმალურად განვითარებულ ურთიერთობებს, მათ ინდივიდურ კონფლიქტს⁵. ვ. ბუტნევი კი პირდაპირ მიუთითებს, რომ „უფლებსათვის დავა მოწმობს კონფლიქტური სიტუაციის არსებობას“⁶.

ამრიგად, სამოქალაქო დავა მიანიშნებს კონფლიქტური სიტუაციის არსებობაზე, რაც წარმოიშვება მოპასუხის მიერ მოსარჩელეს კუთვნილი უფლებების დარღვევისა და მისი აღდგენისაგან თავისი შეკავების გამო. ამასთან ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ დავა უფლებსათვის რეალური სინამდვილის მოვლენად რომ ჩამოყალიბდეს, როგორც კონფლიქტი, საჭიროა უთანხმოება, დაპირისპირება მხარეთა შორის გამოვლინდეს გარეგნულად მოქმედების ან უმოქმედების სახით.

სამოქალაქო დავა თავისი ბუნებით იურიდიული ხასიათის დავაა. იგი დაკავშირებულია სამართლით განმტკიცებული უფლებებისა და მოვალეობების რეალიზაციასთან და ჩვეულებრივ გამომდინარეობს უფლებებისა თუ კანონიერი ინტერესების დარღვევის ფაქტიდან. ამ უკანასკნელს იურიდიული ფაქტის მნიშვნელობა გააჩნია. იგი წარმოშობს უთანხმოებას მხარეებს შორის მასთან დაკავშირებული ყველა ურთიერთობითა და შედეგით.

ყოველივე აღნიშნულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ სამოქალაქო დავა წარმოადგენს სამართლებრივ დავას მხარებს შორის თავიანთ უფლება-მოვალეობებთან დაკავშირებით, რომელიც გარეგნულად მათ შორის უთანხმოებით გამოიხატება.

Г. А. ГОЛОШВИЛИ

ГРАЖДАНСКИЙ СПОР — КАК РАЗНОГЛАСИЕ МЕЖДУ СТОРОНАМИ

В статье рассмотрены концепции гражданского спора. На основе их анализа автор делает вывод о правомерности процессуальной (субъективной) концепции гражданского спора. Анализируя конкретные статьи ряда отраслей законодательства, автор заключает, что под гражданским спором в законодательстве подразумевается разногласие между сторонами, тем самым закреплено субъективное понятие спора о праве гражданском. В работе дается определение понятия гражданского спора.

წარმოადგენს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სამოქალაქო სამართლისა და პროცესის განყოფილებამ.

⁵ Заицев И., Хозяйственный спор как охранительное правоотношение, сб., Проблемы защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство, Ярославль, 1981, с. 57.

⁶ იქვე, გვ. 48. Бутнев В., Спор о праве — организационное охранительное правоотношение, с. 48.

6. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1988, № 4

Я. В. ПУТКАРАДЗЕ

УЧЕБНИК С СЕРЬЕЗНЫМИ ИЗЪЯНАМИ

«Начинать юридический всеобуч следует со школы, продолжать его в техникумах и вузах, на предприятиях и в учреждениях».

Из доклада Генерального секретаря ЦК КПСС М. С. Горбачева на XIX Всесоюзной партийной конференции.

«В воспитании уважения к советскому закону... важное место должно принадлежать средней... школе».

Из резолюции XIX Всесоюзной конференции КПСС «О правовой реформе».

«ЖЕЛАЕМ ВАМ ХОРОШЕГО УСВОЕНИЯ ПРАВОВЫХ ЗНАНИЙ» — с таким добрым пожеланием обращаются к школьникам (к учащимся VIII класса) уважаемые П. П. Гуреев, Г. П. Давыдов и Э. Б. Мельникова — авторы учебника «Основы Советского государства и права» (под редакцией Г. П. Давыдова, М., «Просвещение», 1987 г.).

Как созвучны эти напутственные слова твердой установке XIX Всесоюзной партийной конференции — значительно развивать юридический всеобуч, начав его организацию со средней общеобразовательной школы! Ведь в соответствии с резолюцией XXVII съезда КПСС по Политическому докладу Центрального Комитета партии «правовое воспитание советских людей, особенно молодежи, должно стать одним из действенных средств развития их социально-политической активности, непримиримости к недостаткам и правонарушениям, заботливого отношения к интересам общества и государства» (Материалы XXVII съезда КПСС, М., 1986, с. 110). Излишне говорить о громадном значении стабильного школьного курса основ Советского государства и права в осуществлении юридического всеобуча, в совершенствовании правового воспитания молодежи.

Рецензируемый учебник подготовлен опытным авторским коллективом и утвержден двумя союзно-республиканскими министерствами СССР. Одно из них — Министерство юстиции призвано служить гарантом достоверности и доброкачественности изложенного в учебнике правового материала. Учебник выдержал несколько изданий (редактор прежних изданий в качестве учебного пособия — П. П. Гуреев). Многие его достоинства очевидны и бесспорны.

Тем не менее, приходится говорить о досадных погрешностях, допущенных в обсуждаемом учебнике. Они выявились при редактиро-

вании нового грузинского его перевода, сделанного с последнего (1987 года) русского издания. Некоторые из имеющихся в учебнике упущений особенно непростительны. Порой они создают неверное, искаженное представление об отдельных изложенных в нем вопросах. Поскольку ошибки в ряде случаев ощутимо препятствуют должному усвоению соответствующих правовых положений, пришлось грузинский перевод снабдить необходимыми пояснениями; с авторами же учебника и с теми, кто будет пользоваться его русским изданием, видимо, целесообразно поделиться нижеследующими конкретными замечаниями. Следует оговориться, что отдельные ошибки допущены, по всей вероятности, не по вине авторов (по-видимому, вкрались опечатки) и сами по себе не так уж значительны, но все же указаны в рецензии в целях их устранения, ибо в учебнике нетерпимы какие бы ни были неточности и упущения.

Начнем с такого важного органа обеспечения социалистической законности и правопорядка, каким является советская прокуратура. При краткой характеристике этого правоохранительного органа Советского государства авторами учебника допущены две серьезные ошибки.

В учебнике сказано, что прокуратура осуществляет высший надзор за точным и единообразным исполнением законов «всеми государственными органами...» (с. 186). Это не соответствует требованиям нашего законодательства, противоречит Конституции СССР (ст. 164) и общесоюзному Закону о прокуратуре СССР (ст. 1). В силу указанных актов, «высший надзор за точным и единообразным исполнением законов всеми министерствами, государственными комитетами и ведомствами, предприятиями, учреждениями и организациями, исполнительными и распорядительными органами местных Советов народных депутатов, колхозами, кооперативными и иными общественными организациями, должностными лицами, а также гражданами возлагается на Генерального прокурора СССР и подчиненных ему прокуроров». Как видим, здесь, в этом исчерпывающем перечне объектов прокурорского надзора, вовсе не говорится «о всех государственных органах». В законе не упоминаются целая система органов государственной власти (Верховный Совет СССР, Верховные Советы союзных республик и т. д.) и такие органы государственного управления, как Совет Министров СССР, Советы Министров союзных и автономных республик. Следовательно, прокурорский надзор, вопреки заявлению авторов учебника, не осуществляется в отношении органов государственной власти и правительств Союза ССР, союзных и автономных республик. Эти органы не входят в конституционный перечень объектов прокурорского надзора.

По учебнику (см. на той же странице), «срок полномочий Генерального прокурора СССР семь лет, а всех нижестоящих прокуроров — пять лет». Это также не соответствует действительности: срок полномочий Генерального прокурора СССР составляет не семь, а пять лет (см.: Конституция СССР, ст. 167; Закон о прокуратуре СССР, ст. 8). На семилетний срок Генеральный прокурор назначался до принятия ныне действующей Конституции СССР. В целях усовершенствования прокурорского надзора Конституция СССР 1977 года установила единый срок полномочий Генерального прокурора СССР и всех нижестоящих прокуроров.

Не менее серьезное искажение содержится в изложении вопроса об ответственности за соучастие в преступлении. По словам авторов,

«в случаях, специально указанных в законе, соучастием в преступлении является и заранее не обещанное укрывательство» (с. 167). Это положение ошибочно, оно противоречит нашему действующему уголовному законодательству. Заранее не обещанное укрывательство, правда, влечет уголовную ответственность в специально предусмотренных законом случаях (см.: ст. ст. 88², 189 Уголовного кодекса РСФСР; ст. ст. 90¹, 205 Уголовного кодекса Грузинской ССР), но оно не является соучастием, а рассматривается как отдельное, самостоятельное преступление. Например, тот, кто заранее, до убийства обещал убийце, что сокроет его преступление и, таким образом, содействовал совершению злодеяния, считается соучастником убийства. А тот, кто не обещая заранее, скрыл умышленное убийство после его совершения, не является соучастником этого преступления. Первый укрыватель понесет наказание за соучастие в убийстве, а второй будет отвечать только за сокрытие. Заранее не обещанное укрывательство считалось соучастием раньше, до принятия в 1958 году Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. Но из этого общего правила имелись исключения, а именно: по уголовным кодексам Украинской ССР и Грузинской ССР заранее не обещанное укрывательство и тогда не рассматривалось как соучастие; оно выделялось в самостоятельное преступление, как это теперь вообще принято в советском уголовном праве.

В учебнике неправильно назван всемирно-исторический съезд Советов, закрепивший в законодательном порядке победу Великой Октябрьской социалистической революции и учредивший Советское государство. Авторы пишут, что «победа народа была законодательно закреплена II Всероссийским съездом Советов рабочих, крестьянских и солдатских депутатов» (с. 9). Но в действительности это был съезд Советов не рабочих, крестьянских и солдатских, а рабочих и солдатских депутатов. Дело в том, что тогда Советы крестьянских депутатов существовали отдельно, пока еще не были объединены с Советами рабочих и солдатских депутатов. Их объединение окончательно было оформлено на III Всероссийском съезде Советов в январе 1918 года.

Несколько критических замечаний вызывают рассуждения об уголовной ответственности за нарушение правил пожарной безопасности (§ 30, часть 5, с. 176).

Во-первых, авторами рассматривается случай «умышленного уничтожения или повреждения личного имущества граждан, совершенного путем поджога или в результате неосторожного обращения с огнем». Тут явное несоответствие: нелегко умышленное уничтожение (повреждение) чего-нибудь в результате неосторожного обращения с чем-нибудь. Так что уничтожение или повреждение имущества в результате неосторожного обращения с огнем не будет умышленным преступлением. Оно будет считаться преступлением, совершенным по неосторожности. Несуразность, вероятно, получилась вследствие механического соединения в учебнике двух статей Уголовного кодекса РСФСР — ст. 149, ч. II («умышленное уничтожение или повреждение личного имущества граждан, совершенное путем поджога») и ст. 150 («уничтожение или повреждение личного имущества граждан в результате неосторожного обращения с огнем»).

Во-вторых, по учебнику необходимым условием наступления уголовной ответственности за умышленное уничтожение или повреждение государственного либо общественного имущества или личного иму-

щества граждан, совершенное путем поджога, является наличие человеческих жертв либо иных тяжких последствий («уголовная ответственность наступает в случаях ... умышленного уничтожения ... имущества, совершенного путем поджога, повлекшего человеческие жертвы...»). По закону же (см. Уголовный кодекс РСФСР, ст. ст. 98, 149 и Уголовный кодекс Грузинской ССР, ст. ст. 100, 157), уголовная ответственность наступает и без наличия упомянутых последствий («умышленное уничтожение ... имущества, совершенное путем поджога или иным ... способом, или повлекшее человеческие жертвы ... наказывается ...»).

В-третьих, столь запутанный авторами вопрос об уголовной ответственности в случае умышленного уничтожения либо повреждения государственного или общественного имущества и личного имущества граждан, совершенного путем поджога, вообще не подлежит обсуждению в этой части учебника. Дело в том, что в данном случае поджог является способом совершения преступления, средством достижения преступной цели и преступник несет ответственность не за нарушение противопожарных правил, а за умышленное уничтожение либо повреждение государственного или общественного имущества и личного имущества граждан (см. вышеуказанные статьи уголовных кодексов РСФСР и Грузинской ССР).

Вместо рассуждений об умышленном уничтожении или повреждении имущества, совершенном путем поджога, в рассматриваемой части учебника следовало бы учесть прямо предусмотренный законом случай уголовной ответственности за нарушение противопожарных правил при производстве строительных работ (см. ст. 215 Уголовного кодекса РСФСР, ст. 244 Уголовного кодекса Грузинской ССР).

Здесь очень уместна была бы специальная (246-я) статья Уголовного кодекса Грузинской ССР — «нарушение правил пожарной охраны».

Кстати сказать, и в иных случаях, да и вообще чувствуется потребность в более широком и смелом использовании в учебнике, наряду с материалами РСФСР, соответствующих правовых данных других союзных республик. Это разнообразило бы учебный материал, сделало бы его более содержательным и привлекательным, позволило бы интереснее отразить и показать многонациональный характер нашей государственной и правовой жизни. К этому помимо всего прочего обязывает то обстоятельство, что учебник предназначен не только для школ РСФСР, но и других союзных республик.

Включение такого рода материала особенно необходимо при различном законодательном решении того или иного вопроса. К примеру, в учебнике (с. 164) сказано, что «умышленное уничтожение, разрушение или порча памятников истории и культуры является правонарушением» (см. ст. 230 Уголовного кодекса РСФСР). Вместе с тем в Грузинской ССР, в отличие от РСФСР, законом прямо признается правонарушением (наказуемым деянием) уничтожение, разрушение или порча памятников истории и культуры в результате неосторожного применения взрывчатых веществ или иного источника повышенной опасности (см. ст. 254 Уголовного кодекса Грузинской ССР).

При изложении отраслей советского права (трудового, сельскохозяйственного, гражданского, семейного, административного, уголовного права) грузинский сравнительный юридический материал приводится всего один раз, да и то ошибочно. Касаясь вопроса о специальной форме заключения отдельных договоров, авторы отмечают, что

по Гражданскому кодексу РСФСР она установлена, в частности, для дарения на сумму свыше 500 руб., а по Гражданскому кодексу Грузинской ССР эта сумма, по их мнению, составляет 300 руб. (см. сноска поставлена не на месте). В действительности же приводимая сумма дарения по Гражданскому кодексу Грузинской ССР (ст. 269) составляет не 300, а 500 руб. и таким образом в этом отношении нет никакой разницы между соответствующими правовыми нормами двух союзных республик.

В учебнике нуждаются в уточнении высказывания о необходимой обороне, при которой исключается уголовная ответственность.

Прежде всего следует разъяснить то положение, что вред при отражении нападения может быть причинен посягающему во время нападения «или непосредственно вслед за ним» (с. 168). Правомерным является оборона, совпадающая во времени с нападением. Вред может быть причинен посягающему до окончания посягательства. С прекращением нападения прекращается и право на причинение вреда, кончается состояние необходимой обороны. Причинение вреда посягавшему непосредственно вслед за нападением будет считаться необходимой обороной только в виде исключения лишь тогда, когда по обстоятельствам дела обороняющийся не сознавал, что посягательство окончено (для него не был ясен момент окончания нападения). В противном случае, т. е. когда субъект знает, что нападение завершено или прекращено и, несмотря на это, все же причиняет вред посягавшему, такое его действие будет рассматриваться, как самочинная расправа — акт отмщения, как умышленное преступление (по этому вопросу см.: Юридический энциклопедический словарь, М., 1984, с. 193, 1987, с. 246; Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР, М., 1971, с. 32—36, 1985, с. 27—28).

В уточнении нуждается также утверждение, что «закон ... разрешает обороняться и от готовящегося нападения, так как во многих случаях, как говорил великий русский полководец А. В. Суворов, «промедление смерти подобно» (с. 169). Здесь допущена юридическая неточность, а приведенное авторами известное изречение (как и соответствующая выписка из воинских артикулов Петра I на 170 странице учебника) хотя и сглаживает, но по существу, естественно, не устраняет ее. Слово «готовящееся» не выражает действительного положения дел. Как отмечается в специальной литературе (см. выше), действия, совершенные в целях предупреждения нападения в будущем (именно такая ситуация подразумевается в обсуждаемом выражении — «обороняться ... от готовящегося нападения»), не образуют необходимой обороны. Такое деяние, если оно предусмотрено уголовным законом, является преступлением. Состояние необходимой обороны возникает только тогда, когда нападение уже началось или угрожает непосредственно начаться (а не «готовится»!). Выражение «начаться» предполагает, что наступила реальная и непосредственная угроза причинения вреда, т. е. осуществление посягательства совершенно очевидно и неминуемо.

Приступая к изложению вопроса о необходимой обороне и задержании преступника, авторы особо выделяют ту мысль, что «право и долг гражданина — активно обороняться, смело отражать преступное нападение» (с. 168). В таком контексте «долг» в сочетании с «правом» («право и долг»), воспринимается как правовая (юридическая) обязанность со всеми вытекающими отсюда последствиями. Но ведь известно (см. вышеуказанную литературу), что так обстоит де-

до только в отношении определенной категории лиц (например, работников милиции, сторожей, народных дружинников), для которых необходимая оборона составляет правовую обязанность и ее невыполнение считается служебным или иным нарушением, а в некоторых случаях — и преступлением (бездействие власти, неоказание помощи). В обсуждаемой же цитате имеется в виду совсем другая обстановка, когда для большинства граждан необходимая оборона является правом или моральным долгом и отказ от нее не влечет правовых последствий. С учетом этого, в изложенной авторами ситуации «активно обороняться, смело отражать преступное нападение» должно быть представлено, как право и моральный долг гражданина.

В учебнике правильно заострено внимание на ценности точных, четких правовых формулировок, на требовательном отношении В. И. Ленина к юридическим определениям (с. 17). Но в первую очередь именно сами авторы обязаны были неукоснительно следовать этому очень важному для них требованию.

По учебнику, избирательный ценз представляет собой условие предоставления гражданину «избирательных прав, установленных» конституцией или избирательным законодательством (с. 99, сноски). Это определение неправильно. Дело в том, что в нем говорится об установлении соответствующим законом избирательных прав, а не условия их предоставления. Между тем, именно это упущенное авторами из виду обстоятельство (то, что законом устанавливается условие предоставления избирательных прав) является существенным признаком определяемого понятия. Словом, правильное определение будет таково: избирательный ценз — это условие предоставления гражданину избирательных прав, установленное конституцией или избирательным законодательством (см. Юридический энциклопедический словарь, М., 1987, с. 516).

Авторы пишут, что «в исключительной собственности — в собственности одного лишь государства находятся земля, ее недра, воды, леса, животный мир» (с. 46—47). Здесь допущена ошибка — по закону (см. Конституцию СССР, ст. 11; общесоюзный закон «Об охране и использовании животного мира», ст. 3, ср., например, со ст. 3 «Основ лесного законодательства Союза ССР и союзных республик», в издании «Конституция и законы Союза ССР», М., 1983, с. 417, 449), животный мир не принадлежит к группе тех объектов, которые составляют исключительную собственность государства. Это значит, что на животный мир не распространяются особенности правового режима, связанные с исключительностью права государственной собственности на землю, ее недра, воды и леса.

Лишено ясности и точности суждение относительно представления декларации (сведений) об источниках дохода: утверждается, что якобы «законом установлено правило», согласно которому она (декларация) представляется, «если гражданин заключает сделку на сумму более 10 тыс. руб. или покупает дом за сумму более 20 тыс. руб.» (с. 159).

Это суждение неточно прежде всего редакционно, создает неверное представление об одном из важных институтов в области гражданско-правовых имущественных отношений — о купле-продаже. Что получается? Сказать «...заключает сделку ... или покупает...» означает, что купля-продажа не составляет «сделки», не относится к «сделкам». На самом же деле купля-продажа не что иное, как самая настоящая сделка (купля-продажа — один из наиболее распростра-

ненных видов договора, который представляет собой разновидность сделки).

К тому же, покупку дома за сумму свыше 20 тыс. руб., разумеется, охватывает более общее положение о заключении сделки на сумму более 10 тыс. руб. (ведь договор купли-продажи — тоже сделка!). Следовательно, если надо было касаться покупки дома, то во всяком случае не потребовалось выделять ее вышеозначенным образом («...заключает сделку ... или покупает дом...»). Пришлось поискать источник, общо названный авторами «законом», и оказалось, что в действительности в учебнике речь должна идти о таких случаях, когда гражданин строит жилой дом (дачу) на сумму более 20 тыс. руб. Именно это предусмотрено в постановлении Совета Министров СССР о мерах по усилению борьбы с нетрудовыми доходами: «граждане, совершающие сделки на сумму свыше десяти тысяч рублей, а также строящие жилой дом (дачу) стоимостью свыше двадцати тысяч рублей, обязаны представить в финансовый орган декларацию об источниках получения соответствующих средств» (см. газ. «Правда», 28.V.1986, № 148, с. 2).

Таким образом, путаница в рассуждении о представлении декларации явилась следствием искажения подлинного содержания, смысла цитированной правовой нормы.

В параграфе о национально-государственном устройстве СССР не перечислены (!), не названы поименно союзные республики. Здесь авторы просто-напросто отмечают, что «Союз ССР объединяет 15 союзных республик» (с. 109), — не утруждая себя даже отсылкой к схеме на первом форзаце учебника, где союзные республики без соответствующего заглавного обозначения перечислены наряду с автономными образованиями. Вместе с тем, форзац вызывает нарекание в том отношении, что здесь до конца последовательно не соблюдается сложившийся в процессе советского государственно-правового строительства и законодательно закрепленный порядок перечисления союзных республик (в связи с этим см. «Конституция СССР: Политико-правовой комментарий», М., 1982, с. 212—213). На форзаце союзные республики не перечислены точно в той последовательности, как это установлено действующей Конституцией СССР. В частности, три республики после Азербайджана названы в таком порядке: Молдавская ССР, Латвийская ССР, Литовская ССР. В действительности должно быть так: ...Азербайджанская ССР, Литовская ССР, Молдавская ССР, Латвийская ССР... (см. Конституцию СССР, ст. 71).

В учебнике (§ 29. Наказание и его цели) игнорирован законодательный порядок расположения наказаний в определенной последовательности (от более тяжких к менее тяжким), который имеет принципиальное и практическое значение (см. Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР, М., 1971, с. 59, 1985, с. 46). По-разному перечислены, в совершенно различной последовательности, вперемешку представлены основные виды наказания и в самом тексте (с. 170), и на цветной вклейке в конце учебника — «Виды уголовного наказания...» (ср. со ст. 21 Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик, статьями 21—22 Уголовного кодекса РСФСР и ст. 23 Уголовного кодекса Грузинской ССР). На указанной вклейке не учтено, что ссылка, высылка и лишение права занимать определенные должности могут применяться и в качестве основных наказаний (ср. с. 170); не учтено также, что штраф можно применять и как дополнительное наказание. Вопрос о видах наказания четко урегулирован в законодательстве, а именно определено, какие меры наказания

являются основными, какие применяются в качестве дополнительных и какие могут назначаться не только в качестве основных, но и как дополнительные наказания (см.: ст. 21 Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик; ст. 22 Уголовного кодекса РСФСР, ср. ст. 23 Уголовного кодекса Грузинской ССР). Раз уж этот вопрос в учебнике поставлен, надо было всерьез позаботиться и о том, чтобы о нем создавалось правильное представление.

Как понять выражение — «хулиганство и многие другие опасные преступления» (с. 173)? Ведь ученик, прочтя это, вправе подумать, что есть и неопасные преступления?! «Опасное преступление» — неправильное словосочетание: все без исключения преступления опасны — неопасных преступлений не бывает; то или иное деяние именно потому и считается преступлением, что оно опасно — общественно опасно. Можно лишь догадываться, что в указанном месте учебника имеется в виду совершение таких преступлений, которые характеризуются повышенной опасностью (речь идет о совершении преступления в нетрезвом состоянии).

На 185-ой странице учебника авторы пишут, что в гражданском судопроизводстве «...есть «стороны»: истец ... и ответчик». Значение авторских кавычек («стороны») непонятно. Истец и ответчик действительно стороны — именно так называют их в юридической литературе, в законодательстве, например, в Основах гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик: «сторонами в гражданском процессе — истцом или ответчиком могут быть граждане, а также государственные предприятия...» (ст. 24 — «стороны, их права и обязанности»).

На той же странице правильнее было бы говорить: 1) не о подсудимом («если подсудимый не согласен с приговором, он имеет право подать жалобу») — а об осужденном, ибо в уголовно-процессуальном праве подсудимый (т. е. обвиняемый, преданный суду) именуется осужденным после вынесения обвинительного приговора, хотя бы он и не вступил еще в законную силу (см.: Юридический энциклопедический словарь, М., 1987, с. 291; Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР, ст. ст. 46, 320, 327—328 и др., ср. ст. 325; Уголовно-процессуальный кодекс Грузинской ССР, ст. 25, п. 7, ст. 337 и др.); 2) не только и не столько о праве прокурора («прокурор вправе...»), сколько о его обязанности опротестовать незаконный или необоснованный приговор (см. уголовно-процессуальные кодексы: РСФСР, ст. 325, Грузинской ССР, ст. 337).

Касаясь вопроса об укреплении законности, авторы пишут, что «для предупреждения правонарушений большое значение имеет... борьба... за торжество социалистической справедливости» (с. 180). Надо говорить о социальной (а не о социалистической) справедливости (см. Материалы XXVII съезда КПСС, М., 1986, с. 45—46, 105). Авторы там же отмечают, что местные Советы из состава депутатов «образуют» постоянные комиссии. Следовало сказать «избирают» (а не «образуют»). Дело в том, что образовать комиссию можно разными способами, в том числе и путем назначения ее членов. В отношении постоянных комиссий местных Советов закон прямо указывает, что они избираются (см., например, Конституцию РСФСР, ст. 142).

По учебнику, «группы и посты народного контроля действуют... при сельских и поселковых Советах» (с. 188). Здесь допущена неточность. При сельских и поселковых Советах не действуют посты народного контроля. В силу ст. ст. 11 и 16 Закона о народном контроле в СССР при поселковых, сельских Советах народных депутатов су-

ществуют только группы народного контроля (см. «Ведомости Верховного Совета СССР», 1979, № 49, ст. 840).

В некоторых случаях опущена какая-нибудь важная сторона того или иного излагаемого вопроса. Так, на с. 61-ой сказано: «в Советском Союзе внешнеполитические функции государства осуществляются Верховным Советом СССР и его Президиумом. В обеих палатах Верховного Совета СССР ... созданы Комиссии по иностранным делам»; «Совет Министров СССР — также постоянно ведет внешнеполитическую работу непосредственно, через Министерство иностранных дел СССР и другие государственные органы». Вместе с этим нужно было сказать и о том, что внешнеполитическую работу в пределах своих полномочий ведут также аналогичные государственные органы союзных республик — Верховные Советы союзных республик и их Президиумы, комиссии по иностранным делам Верховных Советов, Советы Министров и министерства иностранных дел союзных республик (это тем более, что авторы там же говорят о зарубежных связях городских Советов и общественных организаций). Кстати, приступая к изложению внешнеполитической деятельности, авторы на вопрос о том, каким образом и в каких формах воплощается в жизнь внешняя политика Советского государства, отвечают: «прежде всего посредством дипломатии — официальной деятельности глав государств, правительств, министерств иностранных дел, посольств, консульств и других государственных органов». Ясно, что тут дается определение общего понятия дипломатии, которое следовало отделить от ответа, ибо в таком виде оно не согласуется с поставленным авторами вопросом.

Согласно Конституции СССР (ст. 129), в составе Совета Министров СССР предусмотрены первые заместители и заместители Председателя, а в учебнике (с. 123) говорится только о заместителях. Было бы, наверно, целесообразнее упомянуть и первых заместителей — во избежание впечатления, что они не входят в состав правительства.

Возникает также вопрос относительно целесообразности уточнения положений: 1) о предоставлении избирательных прав всем гражданам СССР, достигшим 18 лет (с. 33). В соответствии с Конституцией СССР (ст. 96), исключение составляют (т. е. избирательных прав не имеют) люди, признанные в установленном законом порядке умалишенными. Может быть, стоит как-то отметить это совершенно естественное исключение с указанием на то, что в СССР оно единственное в настоящее время конституционное ограничение в избирательном праве (в противовес всякого рода избирательным цензам, существующим во многих буржуазных странах); 2) об установлении брачного возраста в 18 лет (в Украинской ССР и Узбекской ССР для женщин — в 17 лет). Тут (с. 155) не лишне будет указать также на то обстоятельство, что согласно Основам законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье (ст. 10), в союзных республиках может быть предусмотрено снижение брачного возраста до 16 лет. Это представляет познавательный интерес и, конечно, не лишено и известного практического значения для молодежи.

Авторы пишут: «право советских граждан на участие в управлении обеспечивается возможностью избирать и быть избранным с 18 лет в различные государственные органы, а в Верховный Совет СССР с 21 года» (с. 92). Получается, что гражданин в возрасте до 21 года будто бы не может избирать депутатов Верховного Совета СССР («...избирать и быть избранным ... в Верховный Совет СССР с 21 года»). В действительности же, такое право ему предоставляется с

18 лет. С этого возраста человек другого-то избрать в Верховный Совет правомочен, но сам же депутатом названного органа избираться не может, пока ему не исполнится 21 год (см. Конституцию СССР, ст. 96).

По словам авторов, «советский закон устанавливает», что «ущерб, причиненный гражданину в результате незаконного осуждения ... возмещается государством в полном объеме независимо от вины должностных лиц, органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры и суда» (с. 95). Оказалось, что не на месте поставленная запятая (после слов «должностных лиц») изменила смысл цитированной правовой нормы (см. «Ведомости Верховного Совета СССР», 1981, № 21, ст. 741). По закону, «ущерб ... возмещается ... независимо от вины должностных лиц органов дознания...» (а не «...должностных лиц, органов дознания...»). Следовательно, в законе, в отличие от учебника, речь идет: 1) не о должностных лицах вообще, а о должностных лицах органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры и суда; 2) не о вине непосредственно этих органов, а о вине их должностных лиц.

Кстати, на 23-й странице неправильно процитирована и новая редакция Программы КПСС. В цитате говорится о «простых» общечеловеческих нравственных ценностях. Между тем, выделенное кавычками слово лишнее, — оно содержалось в проекте новой редакции Программы КПСС, вынесенном на широкое обсуждение (см. газ. «Известия», 26.X.1985, № 299, с. 4). В дальнейшем, с учетом результатов обсуждения, оно не было включено в окончательный текст Программы, принятый XXVII съездом КПСС.

Небрежно цитируются также Материалы XXVII съезда КПСС (доклад М. С. Горбачева) на 188-ой странице. К сказанному на съезде — «...обеспечение законности ... будет тем полнее, чем активнее будут включены в эту работу партийные и советские органы...» — в учебнике от себя добавлено: «чем полнее» («...будет тем полнее, чем полнее, чем активнее...»).

Одно из постановлений ЦК КПСС и Совета Министров СССР в учебнике названо непонятно: «Об улучшении трудового воспитания, обучения, профессиональной ориентации их общественно полезного, производительного труда» (с. 122). Пришлось поискать соответствующий источник («Собрание постановлений Правительства СССР», 1984, № 18, ст. 102), чтобы понять, в чем тут дело, о чем идет речь. Оказалось, что пропущены слова из заглавия постановления — вместо «...ориентации их...» в постановлении имеем: «...ориентации школьников и организации их...»

Неточно назван и общеизвестный документ — Основные направления экономического и социального развития СССР на 1986—1990 годы и на период до 2000 года. В учебнике (с. 92—93) в заглавии этого документа «экономическое и социальное» почему-то переставлены и говорится об Основных направлениях «социального и экономического» развития.

В учебнике (с. 170), при изложении высказывания К. Маркса о сущности наказания, вместо 531-ой страницы 8-го тома Сочинений Маркса и Энгельса ошибочно указана 53-я страница (и в самой выдержке вместо «против нарушения» должно быть «...нарушений»). При цитировании Программы партии на 141-ой странице, в отличие от других случаев, нет ссылки на соответствующее издание источника.

Нельзя не сказать о том, что учебник местами перегружен цитированными материалами. Иные цитаты слишком пространны. Для учебника, конечно, неестественно, когда цитата занимает почти полстраницы или хотя бы треть страничного текста (см. с. 25, 38, 73, 111). Можно еще как-то примириться с двумя цитатами на одной странице (если, разумеется, явно не бросается в глаза доминирующее положение цитированного материала, как это имеет место на 15-ой странице учебника). Но когда на странице по три или даже четыре цитаты, то это уж слишком (с. 66, 69, 188 и др.). Почти две трети всего текста 2-ой части 9-го параграфа занимают две цитаты, представленные непосредственно одна за другой, без всякого промежуточного разъяснения, к тому же вторая из них довольно сложна как по форме, так и по содержанию (см. с. 59—60). Никак, наверно, нельзя оправдать и другой аналогичный случай, когда в 47-строчном тексте 4-ой части 14-го параграфа 30 строк составляют выписки из различных публицистических источников (с. 95—97).

Было бы полезно кое-где подсократить и побочные цифровые показатели. Это представляется тем более необходимым, что в некоторых из них, видимо, не очень-то легко разобраться не только детям, но и взрослым людям.

Так, приведа «в переводе на рубли типичный счет за операцию и пребывание в обычном американском госпитале» (больничная палата — 140 руб. в день, аренда операционной — 2064 руб., за услуги хирурга — 2590 руб., анестезия — 440 руб., уход медсестры в послеоперационный период — 362 руб., рентген — 532 руб., за лабораторные анализы — 1043 руб., использование медицинского оборудования и препаратов — 2042 руб., лекарства — 880 руб.), авторы выводят общую сумму — 8097 руб. (с. 54—55), тогда как итог указанных слагаемых (если они правильны) составляет 10093 руб.

Но вопрос о «типичном счете» этим не исчерпывается. Авторы не довольствуются столь обильными цифровыми данными «в переводе на рубли» и через несколько страниц, почему-то теперь уже в долларах, преподносят аналогичные, такие же детальные сведения: «...гражданам США за визит надо платить врачу 150 долларов, а вызов на дом стоит 25 долларов, обычный анализ крови — 10 долларов; один день пребывания в больнице (без оплаты лечения) обходится свыше 250 долларов, а операция — в среднем от 2 до 40 тыс. долларов...» (с. 76).

Случаев дублирования, ненужного повторения в учебнике не так уж мало.

Авторы трижды (!) повторяют, что в двенадцатой пятилетке оплата труда колхозников увеличится на 18—20% (см. с. 54, 139, 145). Сказанное на 54-ой странице — за годы двенадцатой пятилетки «среднемесячная заработная плата рабочих и служащих возрастет на 13—15% и достигнет 215—220 руб.» — с совершенно незначительным, к тому же излишним, добавлением («в среднем», «в 1990 г.») повторено на 139-ой странице. На 138-ой странице повторяется текст («источником роста общественного богатства, благосостояния народа и каждого человека является ... труд советских людей»), напечатанный (причем особо выделенный красным цветом) на 44-ой странице. Об одном и том же, о завершении в СССР перехода ко всеобщему среднему образованию, говорится на 13 и 87 страницах. Повторение имеет место также на 11 и 59 страницах учебника.

На 7-ой странице дается определение понятия источников права (с перечислением нормативных актов). То же самое делается на 20-ой

странице. В первом случае говорится о формулировании «правил (норм) поведения» «в законах и других актах» («государство обычно формулирует правила ... поведения в законах и других актах, которые называются также источниками права. Это конституции, законы, указы, постановления, распоряжения, приказы министров, решения местных Советов и др.»), а во втором — о формулировании «норм права» «в законах» («обычно государство формулирует нормы права в законах, которые называют также источниками права. Это Конституция СССР, конституции союзных и автономных республик, законы, указы и постановления Президиумов Верховных Советов, постановления и распоряжения Советов Министров, постановления Государственных комитетов, приказы министров, решения местных Советов и другие государственные акты, которые содержат правовые нормы»). В учебнике, конечно, совсем ни к чему подобные «разночтения», тем более — без соответствующих пояснений.

Словом, встает вопрос о целесообразной разгрузке учебника.

По-видимому, разгрузить учебный материал, добиться более четкого изложения отдельных правовых понятий и институтов возможно и путем усовершенствования структуры учебника. Приведем пример. В учебнике (с. 99—101) отдельно, в разных структурных частях говорится о конституционных обязанностях и о долге советских граждан, раздельно сгруппированы и в таком виде приведены соответствующие статьи Конституции СССР. Такое разделение представляется неоправданным. По Конституции СССР (гл. 7), понятие «долг» охватывается понятием «обязанность» и даже в учебниках советского государственного права для студентов юридических факультетов они излагаются вместе в виде обязанностей граждан СССР, без разграничения друг от друга. Достаточно сказать, что в одном из таких учебников («Советское государственное право» — учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Правоведение», М., 1980, с. 267) статья 62 Конституции СССР («защита социалистического Отечества есть священный долг каждого гражданина СССР») изложена следующим образом: «защита социалистического Отечества является конституционной обязанностью каждого гражданина СССР, его священным долгом» (ср. с. 100 рецензируемого учебника, где защита социалистического Отечества рассматривается в качестве общественно-го долга, моральной обязанности граждан СССР).

Вот наглядный пример структурного несовершенства обсуждаемого учебника. На 189-ой странице, в той части 32-го параграфа, где изложены «вопросы и задания», сказано, что в отредактированной В. И. Лениным брошюре — «Исполняйте законы Советской республики!» — в популярной форме разъяснялось содержание упомянутого постановления». Этому «упомянутому постановлению» на указанной (189-ой) странице посвящен довольно пространственный текст. Но как бы ученик ни старался, он никак не уразумевает, о каком именно постановлении идет речь. Дело в том, что в предыдущем тексте автор не называют никакого постановления. Оно не упомянуто и на предшествующей (188-ой) странице, и даже во всем 32-м параграфе! «Упомянутое» якобы на 189-ой странице, в конце 32-го параграфа, постановление в действительности упомянуто на 178-ой странице, в начале 31-го параграфа. Как могло такое случиться? Произошло вот что. В предшествующих изданиях учебника, в соответствующем параграфе рассказано о работе VI Всероссийского съезда Советов. Отмечено, в частности, что съезд принял историческое постановление «О точном соблюдении законов». Вслед за этим сказано, что по ука-

занию В. И. Ленина была написана специальная брошюра, в которой и разъяснялось содержание «упомянутого постановления». Тут все ясно и понятно, а в рецензируемом издании — наоборот. В нем текст механически разделен на две части: одна, в которой названо постановление, оставлена на прежнем месте; другая же, содержащая указание на «упомянутое» выше постановление, без должной обработки перенесена в последующий параграф, в результате чего и получилась этакая конфузная ситуация.

В обсуждаемом издании порой отсутствуют данные, которые нужны ученику для того, чтобы выполнить имеющееся в учебнике задание, ответить на проверочные вопросы. Предшествующие издания, в отличие от рецензируемого, на такие случаи были снабжены подобающими документальными материалами (в виде приложения к отдельным главам). В последнем издании такие материалы изъяты, а связанные с ними отдельные вопросы и задания остались и, таким образом, повисли в воздухе.

К примеру, авторы дают задание ознакомиться с Положением о Государственном флаге СССР и определить — как в этом символе (вместе с Гимном и Гербом СССР) отражена социалистическая сущность Советского государства (с. 36). Что делать ученику (да и учителю тоже!), если в учебнике не только не приведен нужный материал, но даже не указывается, где опубликовано это Положение? А вот в издании 1984 года напечатана соответствующая выдержка из упомянутого Положения (с. 180).

В прежние издания включены извлечения из Правил дорожного движения. При их отсутствии в новом издании мало кто сможет должным образом разобраться вот в такой ситуации: «член отряда юных инспекторов движения остановил на проезжей части дороги 12-летнего велосипедиста. Какие правонарушения им были совершены? С какого возраста велосипедистам разрешается выезжать на проезжую часть дороги?» (с. 189).

Еще один пример. Авторы в предшествующих изданиях четко выделяли в тексте обязанности учащихся по Основам законодательства Союза ССР и союзных республик о народном образовании («Основы законодательства о народном образовании предусматривают обязанности учащихся: систематически...») и, не довольствуясь этим, вдобавок отсылали к приведенным в конце учебника документальным материалам — к соответствующим статьям упомянутых Основ. Естественно, это создавало возможность обстоятельно ответить на поставленный авторами вопрос — какие обязанности учащихся закреплены в Основах законодательства о народном образовании? (см., в частности, изд.: 1975 г., с. 56, 60, 151—152; 1982 г., с. 73, 84, 179—180). Иначе обстоит дело в нынешнем издании, где поставлен тот же самый вопрос, но нет ни документального материала, ни прежнего прямого, четкого указания в тексте на то, что обязанности учащихся излагаются именно по Основам законодательства о народном образовании (см. с. 88, 101).

В новом издании, в отличие от прежних, отсутствует и краткий юридический «словарь»-приложение. Между тем, продуманно составленный, доходчивый словарик во многом помог бы учащимся в понимании и усвоении правовых терминов и понятий. Надо учесть и то, что в тексте не всегда удается раскрыть содержание того или иного термина. Так, в учебнике не дается надлежащее, полное представление о сущности конфискации имущества (с. 161, 170, цветные вклейки в конце учебника — «Административная ... ответственность» и

«Виды уголовного наказания...»). Термин «суверенитет» в первый раз приведен на 60-ой странице, но его определение дается лишь много дальше — на странице 109-ой, при втором употреблении термина. Неточность допущена в применении термина «гражданские правоотношения»: вместо него на 19-ой странице напечатано — «гражданские отношения».

В учебнике раскрыта аббревиатура ДОСААФ (с. 39), но почему-то не разъяснены явно не менее сложные сокращения, как-то: НАТО (с. 14), ЮНЕСКО (с. 57), РСД — БР и КР (с. 62, схема Программы ядерного разоружения). Наверно, следовало бы также пояснить: роялист (с. 27), форзац (с. 33, 109), наказания избирателей (с. 34), мешанин (с. 85), закон божий (с. 93) и Новый Свет (с. 119).

Желательно более доходчиво изложить смысл «запретов на профессию» (с. 138), сказать яснее — выполнение чего именно организуют депутаты (с. 33), отредактировать стилистически отдельные предложения, в частности, на с. 46 (в предложении — «социалистической собственностью является государственная..., колхозно-кооперативная, а также собственность профсоюзных... организаций» — после «колхозно-кооперативной» следует прибавить «собственность»: «...колхозно-кооперативная собственность, а также...»), на с. 123 (совершенно неуместно «по меньшей мере» в предложении — «из 13 членов правительства ... по меньшей мере 12 являются миллионерами»), на с. 141 (в тексте — «на одном полюсе доведенная до нищеты жительница Нью-Йорка выбрасывается ... англичанин продает свою ... кожу ... На другом полюсе американский нефтепромышленник Гетти обладает состоянием...» — уместнее было бы «на одном полюсе» и «на другом полюсе» заменить выражением «два полюса»: вот два полюса — две полные противоположности...), на с. 177 (названы всего два варианта действия — сорвать в парке цветок и похитить у пьяного шапку, а вопросы к ним почему-то поставлены во множественном числе: какие из этих действий являются преступлениями и какие — проступками?).

Третья часть 17-го параграфа по ошибке обозначена как 2-ая (см. с. 113, ср. с. 109).

На цветной вклейке в конце учебника («Обязательства гражданские») говорится о возникновении внедоговорного обязательства вследствие нанесения (!) ущерба лицом при спасении социалистического имущества, в законе же имеем — вследствие вреда, понесенного (!) гражданином при спасении социалистического имущества от угрожавшей ему опасности (ст. 95 Основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик. См. также гражданские кодексы: РСФСР — ст. 472; Грузинской ССР — ст. 485).

Изложение, трактовка учебного материала не всегда внушает доверие и в отношении объективности, правдивости. Замечается стремление авторов учебника приукрасить нашу действительность, смотреть на нее сквозь розовые очки. Такой подход совершенно неприемлем в условиях перестройки и гласности, когда партия настойчиво добивается полной правды во всех сферах нашей государственной и общественной жизни.

По словам авторов, «Советская власть ... навсегда покончила... с классовыми противоречиями» (с. 11). Тут следует говорить не о противоречиях, а об антагонизмах, как это записано в преамбуле Конституции СССР 1977 года («Советская власть... навсегда покончила ... с классовыми антагонизмами»). Вообще известно, и В. И. Ленин прямо указывал, что антагонизм и противоречие

не одно и то же. При социализме антагонизм, непримиримо враждебное противопоставление интересов исчезает, а противоречие остается. Генеральный секретарь ЦК КПСС М. С. Горбачев на январском (1987 г.) Пленуме Центрального Комитета партии строго раскритиковал такую обстановку, когда «социальная структура общества изобразилась схематично как лишенная противоречий и динамизма многообразных интересов его различных слоев и групп» (газ. «Правда», 28.I.1987, № 28, с. 1). В статье «О диалектике развития социалистического общества» академик А. Егоров пишет, что «социализм устраняет антагонизм классов и социальных групп, дух враждебности в отношениях между ними. Но противоречия, расхождения в интересах не снимаются. Есть специфические интересы классов, социальных групп и слоев, а также наций, народностей, имеющих свои традиции» («Правда», 3.III.1988, № 63, с. 3).

Авторы возвещают, что «ныне советские люди ... успешно строят коммунизм», а «нынешние 15—16-летние школьники ... будут ... обеспечивать полное торжество коммунизма» (с. 72—73, 190). Кстати, о «нынешних» 15—16-летних школьниках, призванных обеспечивать полное торжество коммунизма, авторы постоянно и томительно однообразно предвозвещают с 1978 года (см. в изд. 1978 и 1979 гг. — с. 64, 1982 г. — с. 61, 1984 г. — с. 60). Так что этим бывшим школьникам уже по 25—26 лет! Тем не менее, с их стороны пока никаких признаков обеспечения даже неполного торжества коммунизма не замечается. Такого рода «пророчеству» не должно быть места в учебнике. Хорошо известно, чем закончилось в недалеком прошлом подобное прогнозирование даже в Программе КПСС. Стремление определить хронологические рамки построения коммунизма в нашей стране на самом высоком уровне потерпело неудачу и вполне справедливо отброшено. В учебнике отражены чрезмерно «облегченные представления о ... сроках ... коммунистического строительства». XXVII съездом КПСС принята «программа планомерного и всестороннего совершенствования социализма, дальнейшего продвижения советского общества к коммунизму», выполнение которой «выходит за пределы текущего столетия» (Материалы XXVII съезда КПСС, М., 1986, с. 93—94, 122). Принципиальное значение имеет указание М. С. Горбачева: «легковесные представления о коммунизме, разного рода пророчества и абстрактные суждения» снижают историческое значение социализма, ослабляют воздействие социалистической идеологии (см. доклад на Пленуме ЦК КПСС 27 января 1987 года — «Правда», 28.I.1987, № 28, с. 1).

По явно преувеличенным представлениям авторов рецензируемого издания, высоконравственными качествами обладают все без исключения советские люди. Авторы пишут, что «каждый советский человек имеет чувство высокоразвитого общественного долга, правильно понимает свою ответственность за наше общее дело — строительство коммунизма» (с. 100). Соответствующее место верно было представлено в предыдущих (1974, 1975, 1976, 1978, 1979, 1982 и 1984 годов) изданиях («каждый советский человек должен обладать чувством..., правильно понимать свою...»).

Авторы учебника приписывают Центральному Комитету партии практически невыполнимую задачу — активно включить каждого человека в борьбу с пьянством и алкоголизмом: «Центральный Комитет партии выразил уверенность, что в эту борьбу активнее включатся все ... организации, каждый человек» (с. 179). Такой мысли, вопреки заявлению авторов, нет в постановлении ЦК КПСС от 7 мая

1985 г. о мерах по преодолению пьянства и алкоголизма (см. газ. «Известия», 17.V.1985, № 137, с. 1). Ее и не могло быть. Сравнительная степень «активнее» подразумевает, что к моменту принятия данного постановления каждый человек якобы уже включен, к тому же активно, в указанную борьбу и теперь в этом деле надо добиваться большей действенности. Несостоятельность такого подхода очевидна. Немалое количество людей не то чтобы хоть неактивно, а вообще не включено в борьбу с пьянством и алкоголизмом. Многие же граждане сами нарушают антиалкогольное законодательство. Газеты сообщают: «число осужденных за изготовление самогона и других крепких спиртных напитков домашней выработки в 1986 г. по сравнению с 1985 годом увеличилось в два с половиной раза, а по сравнению с 1984 годом более чем в 6 раз»; «особую тревогу вызывает рост спекуляции спиртными напитками»; «за неделю ... на улицах Москвы задержано свыше 7 тысяч пьяных»; «среди детей распространяется пьянство», «особенно пагубно на подростках отражается «семейное» самогонование, получившее в иных регионах беспрецедентные масштабы» (см.: «Московская правда», 17.XII.1987, № 288, с. 3; «Правда» за 1988 г. — 1.I, № 1, с. 3, 27.V, № 148, с. 4 и 25.VI, № 177, с. 6). В такой обстановке, конечно, нереально, да и несерьезно, говорить об активном включении каждого человека в борьбу с пьянством и алкоголизмом.

То же следует сказать о мнении авторов учебника относительно добровольного исполнения всеми правовых норм: «законность в СССР обеспечивается ... добровольным исполнением всеми правовых норм...» (с. 179). В условиях социалистического строя нормы права, законы добровольно исполняются подавляющим большинством (!) общества (граждан). Если бы правовые нормы добровольно исполнялись всеми, то отпала бы необходимость в существовании правоохранительных органов. На деле же этим органам, к сожалению, приходится вести борьбу с организованной преступностью, с мафией; в печати сообщается о наворованных миллиардах, о подпольных миллионерах и наемных убийцах, о преступниках, которые располагают собственным репрессивным аппаратом и даже частной подземной тюрьмой (см.: «Правда», 23.I.1988, № 23, с. 3; «Огонек», 1988, № 19, с. 28—30; «Литературная газета», 20.I.1988, № 3, с. 13).

Что же получается? В учебнике проповедуем одно, а на глазах молодежи происходят другие процессы и явления. Учитывая услышанное и увиденное в повседневной жизни, школьник ни за что не поверит, скажем, тому, что в борьбу с пьянством и алкоголизмом активно включен каждый человек. Никто не сможет по-настоящему убедить ученика в том, что каждый советский человек имеет чувство высокоразвитого общественного долга. Вполне резонным будет с его стороны вопрос: если правовые нормы добровольно исполняются всеми, то откуда берутся у нас разного рода преступники? Легко может случиться, что почуяв необъективность, школьник и правде не поверит. Словом, неправдивость порождает недоверие, стало быть, подрывает основы обучения и воспитания.

И, наконец, об одном немаловажном обстоятельстве. Опасность отрицательных учебно-воспитательных последствий правовых неточностей, ошибок и искажений, допущенных в рецензируемом учебнике, усугубляется тем, что подавляющее большинство преподавателей школьного курса основ Советского государства и права не имеет

юридического образования. Большинство они специалисты по обществоведению, историки и им, естественно, совсем нелегко разобраться в правовых вопросах, в различных погрешностях юридического характера.

Своевременный и должный учет изложенных критических замечаний, думается, будет способствовать правильному, действительно хорошему усвоению учащимися столь необходимых и важных для них правовых знаний.

Обучение основам Советского государства и права по рецензируемому учебнику в нынешнем его виде, без соответствующих пояснений, кажется недопустимым, особенно в свете указаний XXVII съезда КПСС и XIX Всесоюзной партийной конференции по правовому воспитанию подрастающего поколения.

Представлена сектором права Института экономики и права АН ГССР.

ბიოგრაფიული ნაშრომი

სახელმწიფოს წარმოშობის ზოგიერთი საკითხი თანამედროვე
სამეცნიერო ლიტერატურაში: პროტოსახელმწიფო, როგორც
პოლიტიკური სტრუქტურა

თუ ისტორიული მეცნიერება არის დასაბუთებული ცოდნის სისტემა, რომელიც ობიექტურ სინამდვილეს ასახავს, მაშინ გასაგები მიზეზების გამო. ყოველი და მნიშვნელოვანი ფაქტობრივი მონაცემების შემოწმებული და სანდო მასალების გამოვლენას შეუძლია ჩვენი წარმოდგენა შეცვალოს ისტორიული კანონზომიერების ამა თუ იმ ასპექტის შესახებ.

სახელმწიფოს წარმოშობის საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო მასალები იქნა შეგროვილი საერთოდ XX საუკუნეში და განსაკუთრებით კი მიმდინარე საუკუნის ოცდაათიანი წლებიდან მოყოლებული.

სამეცნიერო მიმოქცევაში აფრიკული, აზიური, ამერიკული, ოკეანის მასალის შემოსვლამ გაამდიდრა ჩვენი ცოდნა პირველყოფილი და ადრეკლასობრივი საზოგადოებების შესახებ. შესაძლებელი გახდა პროტოსახელმწიფოს შესახებ პრობლემის დასმა და მეცნიერული მსჯელობა.

1940 წელს ინგლისურ ენაზე გამოქვეყნდა ცნობილი კრებული — „აფრიკული პოლიტიკური სისტემები“, მკვლევარების ე. ევანს-პრიჩარდისა და მ. ფორტესის რედაქციით.

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია თეორიული ხასიათის წერილი, რომელიც წინასიტყვაობის სახით ერთვის ხსენებულ კრებულს და ეკუთვნის ცნობილ ბრიტანელ ანთროპოლოგს რედკლეფ-ბრაუნს¹.

კრებულის რედაქტორებისა და წინასიტყვაობის ავტორისათვის სავსებით ცხადია ის გარემოება, რომ პირველყოფილი საზოგადოების წიაღში პოლიტიკური სტრუქტურის წარმოშობა გარკვეული სოციალ-ეკონომიკური და კულტურული პროგრესის შედეგია. კრებულში მოთავსებული მასალებიდან ჩანს, რომ აფრიკაში არსებობდნენ ისეთი ეთნიკური ერთობანი, რომლებიც არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ჩავთვალოთ ცენტრალიზებულ პოლიტიკურ სტრუქტურებად, მაგრამ მათ წიაღში უკვე ჩანასახის სახით მოცემული იყო ასეთი პოლიტიკური სტრუქტურის წარმოშობის აუცილებლობა.

ამასთან ერთად აღნიშვნის ღირსია რედკლეფ-ბრაუნის საყურადღებო მოსაზრებაც, რომ რელიგიური მოვლენები, საკრალური ინსტიტუტები შესწავლილ უნდა იქნას სოციალური სტრუქტურის შემადგენელ ნაწილებად.

¹ The Early State. Paris. 1978. Classen H. I. M. Skalnik. Ubi sumus? The Study of the State. О ля Б. «Боги Тропической Африки», М., 1976; Кларк Д. Д. «Дог историческая Африка», М., 1977; Васильев А. С. Протогосударство—цифдом как политическая структура, Народы Азии и Африки, № 1, 1981.

აფრიკანისტების მიერ შეგროვილი ეთნოგრაფიული და სხვა მასალები, ნაშრომები, რომლებიც ეხებოდნენ მათ ინტერპრეტაციას, წარმოაჩენდნენ საზოგადოებას, რომელსაც გარდამავალი ხასიათი აქვს და მიუთითებდნენ მის სტრუქტურულ თავისებურებებზე.

უკანასკნელი ათი-თორმეტი წლის განმავლობაში აფრიკული მასალა უხვად შემოდის მეცნიერულ მიმოქცევაში. როგორც ჩვენი ქვეყნის, ასევე საზღვარგარეთული მკვლევარები აქვეყნებდნენ საინტერესო ნაშრომებს, რომლებშიც გამოვლენილია აფრიკის რიგ ქვეყნებში სახელმწიფოს წარმოშობის ფაქტორები, პროტოსახელმწიფოების განვითარების სტადიები და მათი დამახასიათებელი ნიშნები განვითარების სხვადასხვა საფუძველზე.

ჯონ ფეიჯი 1978 წელს გამოცემულ წიგნში — „აფრიკის ისტორია“, გამოთქვამს საყურადღებო მოსაზრებას, რომ აღმოსავლეთ ვენეაში — ბენინის უბის სანაპიროზე მძლავრი სახელმწიფოს წარმოქმნელი ფაქტორი უნდა ყოფილიყო ვაჭრობა; ეს უკანასკნელი იყო ხელშემწყობი ძალა სიმდიდრის აკუმულაციისა და მონარქიული ხელისუფლების განვითარების საქმეში.

ინგლისელი მკვლევარი რ. ლო (Law R.) გამოთქვამს დასაბუთებულ მოსაზრებას, რომ თიოს იმპერიის რეგიონში სამეფო ხელისუფლება ადგილობრივი წარმოშობისა იყო, ყველგან სადაც სათანადო სოციალ-ეკონომიკური და სხვა პირობები არსებობს. შეიძლება წარმოიშვას სახელმწიფო ხელისუფლება.

წინარესახელმწიფოებრივი წარმონაქმნების კვლევის პროცესში დასავლეთის მეცნიერებმა შემოიტანეს „სემეგენტური სახელმწიფოს“ ცნება. მასთან ერთად გამოჩნდა „ჩიფდომ“-ის და „ადრეული სახელმწიფოს“ ცნებები. თანდათანობით ხსენებულმა ცნებებმა გზა გაიკვლიეს როგორც დასავლეთის, ასევე სოციალისტური ქვეყნების სამეცნიერო წრეებში „ჩიფდომ“-ისათვის საბჭოთას სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოჩნდა მისი რუსული შესატყვისი: **ЕОЖДЕСТВО**-ს სახით².

უხვი და საინტერესო აფრიკული მასალის გვერდით, მეცნიერებას თანდათან შეემატა სხვლე მუშაობისა და კვლევის შედეგები ამერიკის კონტინენტიდან, ოკეანიიდან. განსაკუთრებული ინტერესი გამოიწვია პოლინეზიაში მოპოვებულმა მასალებმა, რომლებშიაც თავისი პირველყოფილი უმუალობით გამოჩნდა სახელმწიფოების ჩასახვა-განვითარების პროცესი. თანაც ხსენებული მასალების ფასს ისიც ზრდიდა, რომ პოლინეზიაში არ იგრძნობოდა როძელიმე მაღალგანვითარებული საზოგადოების გავლენა. აქ ჩვენს წინაშეა საზოგადოების განვითარების პროცესის მეტად საინტერესო სურათი.

ტერმინი „ჩიფდომ“ მეცნიერებაში შემოიტანა ე. სერვისმა, ხოლო მკვლევარმა ჰ. ჯ. კლესსენმა კი „ჩიფდომ“-ის, როგორც წინარესახელმწიფოებრივი პოლიტიკური სტრუქტურის, ინსტიტუტის ძირითადი ნიშნები ჩამოაყალიბა:

1) ისეთი ცენტრალური ხელმძღვანელის არსებობა, რომელიც მეტნაკლებად განვითარებული ხასიათისაა, მაგრამ პოლიტიკურ ლიდერებს ისეთი მყარი და მუდმივი, დაკანონებული ძალაუფლება არ გააჩნიათ, რომ თავიანთი გადაწყვეტილებანი სისრულეში მოიყვანონ; 2) ჩიფდომის ხელმძღვანე-

² Кочакова Н. Б. Рождение африканской цивилизации. Ифе, Ойо, Бенин Дагомья, М., 1986, გვ. 12-13.

ლობას არ გააჩნია შესაძლებლობა ხელი შეუშალოს, ხსენებული პოლიტიკური წარმოქმნის დაშლას, დანაწილებას. 3) ჩიფდომის მოსახლეობა უკვე იყოფა მმართველ და სამართავ ფენად. მაგრამ ამ ფენებს შორის არ არის დაუძლეველი ზღვარი. განსხვავება მმართველ და სამართავ ფენებს შორის ძირითადად ნათესაური კავშირების მეშვეობით განისაზღვრება. არსებობს ტენდენცია პრივილეგიების განვითარებისაკენ, პრივილეგიებს საქორწინო კავშირების მეშვეობით აღწევენ. 4) მმართველი ფენა უკვე მოიხმარს ზედმეტ პროდუქტს, არსებობს ამ საკითხის მომწესრიგებელი სოციალური ინსტიტუტებიც, მაგრამ ისინი არასაკმაოდ არიან განვითარებულნი და არაიშვიათად შემთხვევიდან შემთხვევამდე თუ გამოიყენება. არც ხაჩკი, არც სახარკო საჩუქრები არ წარმოადგენენ მმართველი ფენის არსებობის ერთადერთ წყაროს. 5) „სატომო საზოგადოებებს“, ნ. ბ. კოჩაკოვას აზრით — ჩიფდომის შემადგენელ ნაწილებს, აქვთ ჩიფდომისათვის საერთო იდეოლოგია. ეს იდეოლოგიური ერთობა, უფრო ვრცელი და მტკიცეა, ვიდრე კლასობრივ საზოგადოებებში.

სათანადო მასალების ყურადღებით შესწავლის შემდეგ მკვლევარებმა შენიშნეს, რომ არსებობდნენ მარტივი და რთული საბელადოები — „ჩიფდომ“-ები. რ. ნ. ადამსის აზრით, ჩიფდომ-ების პერიფერიული მეზობლები ხშირად ნებაყოფლობით ამყარებდნენ პატრონატულ-კლიენტური სახის ურთიერთობას მასთან. იბლბიანი სამხედრო ბელადები არაიშვიათად ამ გზით აფართოებდნენ თავიანთ სამფლობელოებს. ჩიფდომების ინტეგრაციაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ბელადის იდეოლოგიური, საკრალური ფუნქცია, „ბელადის საკრალური დიდება“.

ჩიფდომების ინტეგრაციის შედეგად თანდათან იქმნებოდა მართვის იერარქიული სტრუქტურა რთულ ჩიფდომში უკვე, ზოგიერთი მონაცემების მიხედვით, მონებიც უნდა გაჩენილიყო.

ჩიფდომ-ების ფუნქციათა შესახებ არ არსებობს აზრთა ერთიანობა. რიგი ავტორების მიხედვით ჩიფდომისათვის მთავარი იყო სამხედრო ფუნქცია. ცხადია, ჩიფდომ-ებისათვის, პროტოსახელმწიფოებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქონდა სამხედრო ფუნქციას. ერთხანს ცალკე განვითარების სტადიად იყო გამოყოფილი, „სამხედრო დემოკრატიის“ ხანა. ლ. მორგანისა და ფრ. ენგელსის მოსაზრებები „სამხედრო დემოკრატიასთან“ დაკავშირებით ზოგმა მკვლევარმა ისე გაიგო, რომ პოლიტიკური სტრუქტურის ევოლუციაში ის მიიჩნია უნივერსალურ მოვლენად.

ხსენებულ ფენომენს რიგი მკვლევარებისა არ თვლის პირველყოფილი საზოგადოების განვითარების სავალდებულო ეტაპად (ი. ვ. ბრომლეი, ა. ი. პერშიცი და სხვ.).

მოპოვებული მასალების დღევანდელ საფეხურზე საკითხი საბოლოოდ არ არის გადაწყვეტილი.

საკითხის საბოლოო გადაწყვეტა დამოკიდებულია სპეციალური სამეცნიერო და ფილოსოფიური ცოდნის განვითარების დონეზე.

იხილავს რა კლესენის მოსაზრებებს, ნ. კოჩაკოვა მართებულად აღინიშნავს, რომ ჩიფდომ-ი ეს წინაკლასობრივი პოლიტიკური წარმონაქმნია,

³ Classen H. I. M., Skalnik P., Ubi sumus? The study of the State.. 1981. p. 490; Кочакова Н. Б. Рождение африканской цивилизации. М., 1986, с. 13-14.

სადაც ა) ტერიტორიულ-ნათესაური კავშირები ბატონობენ და სადაც შეი-
ნიშნება სოციალური იერარქია „მმართველი — სამართავის“ ტიპისა, რომე-
ლიც გვარების იერარქიას ეყრდნობა;

ბ) მმართველი ფენა ეკონომიურად ჯერ კიდევ არ არის გამოთიშული
მეთემეთა მასისაგან. არც ხარკი, არც სახარკო საჩუქრები არ ატარებენ სის-
ტემატურ ხასიათს, არ შეიძლება ითქვას, რომ საზოგადოების ეს ფენა მთლია-
ნად ცხოვრობდა ზედმეტი პროდუქტის გასხვისების ხარჯზე;

გ) არ არსებობდნენ იძულების ორგანოები; დ) ჩიფდომ-ის მოსახლეო-
ბის ინტეგრაციის ხელშემწყობი საშუალებები იყო: ცენტრალური ხელმძღვა-
ნელობის და საერთო იდეოლოგიის არსებობა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ
ხსენებული გაერთიანების ცენტრალურ ხელმძღვანელობას ჯერ კიდევ არ
გააჩნდა აპარატი, რომელიც მის გადაწყვეტილებას ცხოვრებაში გაატარებდა.
ჩიფდომის ერთობა, მისი მეტნაკლები სიმტკიცე საერთო იდეოლოგიას,
რელიგიას ეყრდნობოდა.

ნ. კოჩაკოვა და სხვა მკვლევარები, არც თუ უსაფუძვლოდ, მიუთითებენ,
რომ „ჩიფდომ-ის ცნება ჯერ კიდევ ზუსტად არ არის ჩამოყალიბებული. არ
არის გარკვეული, თუ რა ადგილი უკავია მას წინაკლასობრივ და ადრეკლას-
ობრივ საზოგადოებათა ჰოტესტარულ-პოლიტიკურ სტრუქტურაში.

მკვლევარმა ერთმანეთისაგან უნდა განასხვავოს კლასების წარმოშობის
ეპოქა ადრეკლასობრივი საზოგადოებისაგან. ზოგჯერ ამ უკანასკნელს „ფეო-
დალიზმამდელ პერიოდსაც“ უწოდებენ (ა. ი. ნეუსი-ხინ-ი).

პირველყოვლისა სამეცნიერო ლიტერატურაში დაისვა მნიშვნელოვანი
საკითხი: ჩიფდომ-ი, როგორც პოლიტიკური სტრუქტურა უნივერსალური მო-
ვლენაა თუ ლოკალური?

უპირატესობა, როგორც ჩანს, უნდა მიეცეს მოსაზრებას, რომ „ჩიფდომ“-ი
უნივერსალური მოვლენაა. მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ხსენებული
პოტესტარულ-პოლიტიკური სტრუქტურა ყველგან, ყოველთვის და ყოველ
რეგიონში ერთმანეთს ზედმიწევნით ჰგავდეს.

კ. მარქსი წერდა: „საწარმოო პირობების მესაკუთრეთა უშუალო დამო-
კიდებულება უშუალო მწარმოებლებთან, დამოკიდებულება, რომლის ყოვე-
ლი მოცემული ფორმა ყოველთვის ბუნებრივად შრომის წესის განვითარე-
ბის განსაზღვრულ საფეხურს და, მაშასადამე, მის საზოგადოებრივ საწარმო-
ძალას შეესაბამება, — აი ის, რაშიც ჩვენ ყოველთვის ვპოულობთ მთელი
საზოგადოებრივი წყობილების და, მაშასადამე, სუვერენიტეტისა და დამო-
კიდებულების პოლიტიკურ ფორმას, მოკლედ ყოველი მოცემული სპეციფი-
ური სახელმწიფოებრივი ფორმის შინაგან საიდუმლოებას, მის ფართულ საფუ-
ძველს.

ეს ხელს არ უშლის იმას, რომ ერთი და იმავე ეკონომიურ საფუძველს,
ერთსადაიმავე მთავარი პირობების მიხედვით, უთვალავ სხვადასხვა ემპირიულ
გარემოებათა, ბუნებრივ პირობათა, რასულ ურთიერთობათა, გარედან მოქ-
მედ ისტორიულ გავლენათა და სხვათა მეოხებით, შეუძლია გამომჟღავნების
დროს ისეთი დაუსრულებელი ვარიაციები და გრადაციები გვა-
ჩვენოს, რომლის გაგებაც ამ ემპირიულ მოცემულ გარემოებათა საშუალე-
ბით შეიძლება“⁴.

4 კ. მარქსი, „კაპიტალი“, ტ. 111, ნაწ. 11, გვ. 310-311, თბილისი, 1934.

ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია კ. მარქსის 'მოსაზრება, რომ ერთსა და იმავე ეკონომიურ საფუძველზე, ერთსა და იმავე მთავარი პირობების მიხედვით, კონკრეტულ ისტორიულ ვითარებაში მოქმედი „უთვალავ სხვადასხვა ემპირიულ ვარემოებათა“, ბუნებრივ პირობათა, რასულ ურთიერთობათა, გარედან მოქმედ ისტორიულ გავლენათა და სხვათა მეოხებით“ განსხვავებული შედეგები შეიძლება მივიღოთ. უნდა ვიფიქროთ, რომ კარლ მარქსს მხედველობაში ჰქონდა აგრეთვე სხვა ფაქტორებიც („და სხვათა მეოხებით“) და მათ შორის სოციალური ჯგუფებისა და პიროვნების როლიც ისტორიაში. ერთი და იგივე ეკონომიური საფუძველები რომ ყოველთვის ერთსა და იმავე შედეგს იძლეოდეს, მაშინ ისტორია მეტნაკლებად მითოლოგიას დაემსგავსებოდა.

ასევეა „ჩიფდომ“-ის შემთხვევაშიც. თუმცა ეს უკანასკნელი უნივერსალური მოვლენაა.

მაგრამ კონკრეტულ ისტორიულ ვითარებაში მოქმედი სხვადასხვა ფაქტორების მეშვეობით სხვადასხვა ხალხების ისტორიაში ის სხვადასხვა ვარიაციებში გვევლინება, თუმცა მისი არსი ძირითადად ერთი და იგივე რჩება. ასე რომ უკლასო საზოგადოებიდან კლასობრივზე გადასვლის, სახელმწიფოების ჩამოყალიბების მრავალი ვარიანტი არსებობს და ეს ვარიანტები კონკრეტულ-ისტორიული მასალების გაანალიზების შედეგად შეიძლება იქნეს შესწავლილი.

ლ. ვასილევმა — სინოლოგმა, ჩინეთის ისტორიის მასალების გამოყენებით შესძლო „ჩიფდომის“, როგორც პოლიტიკური სტრუქტურის რეალური სურათის მოცემა. მისი აზრით, ხსენებული პოლიტიკური სტრუქტურის წარმოშობა დაკავშირებულია სოციალურ-კულტურული ინტეგრაციის იმ დონესთან, რომელიც შეესატყვისება სახელმწიფოს წარმოშობის პროცესის ყველაზე ადრინდელ და ყველაზე გადამწყვეტ ეტაპს.

თავის მხრივ თვით „ჩიფდომ“-მა თავის განვითარების გზაზე რიგი ცვლილებები განიცადა. ადრეულ პროტოსახელმწიფოში ომი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. მაგრამ ეს იმას როდის ნიშნავს, რომ პროტოსახელმწიფოს ბელადის ფუნქციებში მხოლოდ სამხედრო საქმის გაძღოლა და ომი იყო მთავარი. მარტივ პროტოსახელმწიფოში — ჩიფდომში ბელადის ხელში იყო თავმოყრილი ეკონომიური, პოლიტიკური და რიტუალური ფუნქციები. როგორც ლ. ვასილიევი აღნიშნავს, აქ ჯერ კიდევ არ იყო ცნობილი სპეციალიზაცია და ბიუროკრატიზაცია.

მეომრის საქმიანობა პრესტიჟულად ითვლებოდა. სწორედ მეომრები იყვნენ ის სოციალური ფენა, რომელნიც აღიარებულ იქნენ, როგორც წარჩინებულები. ამასთან ერთად მეომრის აღიარება უშუალოდ მის პირად დამსახურებაზე იყო დამოკიდებული და არა გვარიშვილობაზე⁵.

მეომრის დამსახურების აღიარებას განვითარებულ პროტოსახელმწიფოებში, იქ სადაც მიწის მფლობელობა ითვლებოდა წარჩინებულობისა და სიმდიდრის სიმბოლოდ, შედეგად მოჰყვა ახალი მოვლენა — მიწისმფლობელ მეომართა ფენის წარმოშობა. ასეთი კანონზომიერება მოჩანს როგორც პოლინეზიური ასევე აფრიკული მასალებიდანაც.

⁵ В а с и л ь е в Л. С. Протогосударство—чифдом, как политическая структура, См. Народы Азии и Африки, № 6, 1981, с. 165.

სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოსული აზიური, აფრიკული, ამერიკული, ოკეანის მასალები მეტად მრავალფეროვანია. მათში ასახულია მწყემსების, მონადირების, ჯუნგლების რეგიონების მონადირების, ტროპიკებისა და ცივი ზონის მცხოვრებთა ყოფა-ცხოვრება. მიუხედავად მასალათა ასეთი სხვადასხვაობისა, მეცნიერებმა მაინც მოახერხეს ეპოვნათ რაღაც საერთო კანონზომიერების ნიშნები სხვადასხვა ხალხთა განვითარების გზებში. ხსენებული მასალების გააზრებისა და გაანალიზების შედეგად შესაძლებელი გახდა მრავალი, უცილობლად მიღებული მასალის გადასინჯვა.

XIX საუკუნეში ისტორიულ მეცნიერებას განვითარების ნორმად მიაჩნდა გზა ანტიკურობიდან ფეოდალიზმისაკენ. ხოლო შემდგომ ფეოდალური საზოგადოების წიაღში კაპიტალიზმის ჩასახვა, ბოლოს პალიტალიზმის დამკვიდრება. მკვლევარები თითქმის ერთხმად აღიარებენ, რომ განვითარების ხსენებულმა ვარიანტმა დიდი როლი შეასრულა კაცობრიობის პროგრესში, არაევროპული ხალხების ყოფა-ცხოვრების მოდერნიზაციაში.

ამასთან ერთად იმის აღნიშვნაც საჭიროა, რომ აზიისა და აფრიკის ხალხების განვითარების გზა ევროპულისაგან განსხვავებული იყო იმ მხრივ, რომ მათთვის დამახასიათებელი იყო კერძო საკუთრების შედარებით სუსტი განვითარება. ერთ ხანს აღმოსავლეთმცოდნეები ფიქრობდნენ, რომ აღმოსავლეთისათვის დამახასიათებელი იყო საერთოდ მიწაზე კერძო საკუთრების არარსებობა.

აღმოსავლეთში შესაძლებელი იყო პოლიტიკური ადმინისტრაციის (სახელმწიფო) წარმოშობა კერძო საკუთრების არარსებობის ან მისი შედარებით სუსტად განვითარების პირობებში. უფრო მეტიც, ასეთი რამ იქ უფრო ნორმა იყო, ვიდრე გამოჩნდებოდა.

ის უზარმაზარი ფაქტობრივი მასალა, რომელიც უკანასკნელი 50-60 წლის განმავლობაში დაუგროვდა მეცნიერებას, საკმაოდ კარგად არის გაანალიზებული. შედგენილია კაპიტალური საძიებლები შესწავლილი მასალისა. დაწერილია. ლ. ვასილიევის სიტყვით რომ ვთქვათ, ასეთულობით მონოგრაფია, რომლებიც მიძღვნილია სხვადასხვა ხალხებისადმი. მათი შორის მრავალ მცირე და ჩამორჩენილი ტომებისადმი. ხსენებული სამეცნიერო პროდუქციის საბჭოთა მკვლევარები მეცნიერებისათვის შენაძენად თვლიან.

მართებულად აღნიშნავს ლ. ვასილიევი, რომ მკვლევარები ახლა თითქმის ერთხმად აღნიშნავენ იმ გარემოებას, რომ პირველყოფილი ხალხების ძირითად სოციალურ და სამეურნეო უჯრედად იმ ცვლილებებამდე, რომელიც ნეოლითურმა რევოლუციამ გამოიწვია, იყო ლოკალური ჯგუფი. ამ უკანასკნელის ქვეშ იგულისხმება 20-50 სულისგან შემდგარი კოლექტივი. სათანადო მასალების შესწავლის შემდეგ მკვლევარები იმ დასკვნამდე მიდიან, რომ ლოკალური ჯგუფები შედგებოდნენ წყვილად ოჯახებისაგან, მათი შვილებისა და უახლოესი ნათესავებისაგან. მკვლევარები, ამავე დროს, უშვებენ ტოტემური გვარის არსებობას „მისი რიტუალური და ეგზოგამიური ფუნქციებით“.

6 «Только в виде частного случая, при некоторых благоприятных для этого условиях, на определенном этапе эволюции на передний план могла выйти частная собственность как структура», образующий фактор, обусловило специфику активностей. В а с и л ь е в Л. С. Становление, НАА № 1, М., 1980, с. 173.

ამასთან დაკავშირებით, ლ. ვასილიევი შენიშნავს, რომ გვარის, როგორც ასეთის, არსებობა ყველგან როდი ჩანს, მაგალითად ესკიმოსებში და ციმბირის ზოგიერთ მცირე ხალხში. მკვლევარები იმ მოსაზრების სასარგებლოდ იბრებიან, რომ სწორედ ლოკალური ჯგუფი, რომელიც გენეტიკურად უკავშირდება ძველი პალეოლითის ხანის მაიმუნ-ადამიანების ურდოებს იყო „ძველი ადამიანების არსებობის ორგანიზაციული ფორმა“⁷.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ის გარემოებაცაა აღნიშნული, რომ ეს ლოკალური ჯგუფები შედარებით არამტკიცე გაერთიანებებს წარმოადგენდნენ და მისი შემადგენლობა ცვალებადი იყო. ერთი მიდიოდნენ ჯგუფიდან, ხოლო მეორენი შემოდიოდნენ მასში. ჯგუფს მონიშნული ჰქონდა თავისი საარსებო სივრცე. თვით ჯგუფის შიგნით მის წევრთა შორის ურთიერთობის მოწესრიგებისათვის შემუშავებული იყო გარკვეული ქცევის წესები, ნორმები. ცხადია, არსებობდა ასეთი ნორმები მეზობელ ჯგუფებთან და უცხოტომელებთან ურთიერთობისათვის.

ლოკალური ჯგუფის არჩეულ ლიდერს, უფროსს, ადმინისტრაციული ხასიათის მოვალეობები ეკისრებოდა, რომელთაგან უპირველესი იყო ზრუნვა ჯგუფის საკვებით უზრუნველყოფაზე სამუშაოთა ხელმძღვანელობა, უშიშროებაზე ზრუნვა, საგარეო და საშინაო კონფლიქტების მოგვარება.

მკვლევარები იმასაც აღნიშნავენ, რომ ლოკალური ჯგუფის ლიდერას ხელისუფლება ეყრდნობოდა მის პირად ავტორიტეტს, პრესტიჟსა და უნარს. გარდა ხსენებულისა, ძალაუფლებას სხვა არავითარი ბერკეტი არ გააჩნდა.

ლოკალური ჯგუფის წინამძღოლის ერთ-ერთი მოვალეობაა იყოს უხვია; როგორც ჩანს, ამ ხანებში ის მატერიალურად ჯგუფის სხვა წევრებისაგან განსხვავდება და საშუალება აქვს გასცეს თავისი ქონება, რაც უფრო უხვია ლიდერი მით უფრო მატულობს მისი ავტორიტეტი და რაც უფრო იზრდება მისი პრესტიჟი, მით უფრო ადვილად ემორჩილება მის განკარგულებებს ლოკალური საზოგადოება (ჯგუფი).

ჯგუფის ლიდერის პრივილეგია იმაში გამოიხატება, რომ ჯგუფის სხვა მამაკაცებისაგან განსხვავებით უფლება აქვს ჰყავდეს რამდენიმე ცოლი და იმდროინდელი შეხედულების მიხედვით ასეთი რამ სამართლიანია⁸.

რთულ პროტოსახელმწიფოებში წარმოიშობოდა წინამძღვრები სეპარატიული მოძრაობისათვის. საბოლოოდ ვლებულობთ ფეოდალურ სეპარატიზმს და ფეოდალურ სოციალურ-პოლიტიკურ სტრუქტურას. ძველი საბერძნეთის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების გზა, ამ მხრივ, გამონაკლისს წარმოადგენდა.

პროტოსახელმწიფოში კლასები, როგორც ეკონომიური კატეგორია, არ არსებობდა.

მმართველი ფენის შრომა, მათი ორგანიზატორული მუშაობის მდგომარეობა თანდათან რთულ ხასიათს ღებულობდა. დიდდებოდა მათი ავტორიტეტი. ბელადი სულ უფრო და უფრო მეტ უფლებებს იძენდა როგორც ეკონომიკურ, ასევე პოლიტიკურ სფეროში. მკვიდრდება არათანაბარი მოხმარების პრაქტიკა. პროტოსახელმწიფოს ეკონომიური ფუნქციის მაქსიმიზაციამ ხელი

⁷ ლ. ვასილიევი. ციტ. ნაშრომი, გვ. 174.

⁸ იხ. R. Redfield, *The Primitive World and its Transformation*, 1953, II. იხ. კრებული «Этнография за рубежом», М., 1973, с. 51—57.

შეუწყო შრომის დანაწილებასა და შრომის ნაყოფიერების ზრდას, ზედმეტი პროდუქტის მეტი ოდენობით წარმოებას.

როგორც მკვლევარები აღნიშნავენ, ფუნქციონალურ-სტრუქტურულმა უთანასწორობამ, რომელიც სავარაუდოდ-იარაქიულ და ადმინისტრაციულ-პოლიტიკურ საფუძველზე იყო აღმოცენებული, რთული პროტოსახელმწიფო მიიყვანა სოციალურ და ქონებრივ უთანასწორობამდე. თანდათან ჩნდება ორი ძირითადი სტრატა, ორი ძირითადი ფენა, ერთი მმართველთა პრივილეგიური ფენა და მეორე უშუალოდ მწარმოებელთა ფენა, რომელთა ხარჯიც უნდა იარსებოს პრივილეგიურებულთა ფენამ.

თავდაპირველად რა თქმა უნდა, საზოგადოების სტრატებად-ფენებად დაყოფას რა ჰქონდა კლასობრივი ხასიათი. მმართველობასთან დაკავშირებული ცენტრის მოხმარების ზრდაც აღიქმებოდა, როგორც ჯეროვანი რამ.

მკვლევარებმა ყურადღება მიაქციეს იმ გარემოებასაც, რომ შიმშილობის და საერთოდ მოუსავლიანობის წლებში თემებიდან ცენტრისათვის პროდუქტების მიწოდება კი არ მცირდებოდა, არამედ, პირიქით, დიდებოდა კიდევაც. ცენტრი მას თემებისგან მიღებულ საჩუქრად თვლიდა. ზოგან ეს ითვლებოდა მსხვერპლის შეწირვადაც კი. ზოგჯერ თემებიდან ცენტრში გაგზავნილი პროდუქცია ითვლებოდა იმ საკრალური ძალებისთვის განკუთვნილ საჩუქრად. რომელსაც პროტოსახელმწიფოს ბელადი ემსახურებოდა. იგულისხმებოდა, რომ ბელადს შეეძლო ღვთაებრივი ძალების ქვეყნის სასარგებლოდ განწყობა და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის მოსავალზე ზემოქმედება.

პროტოსახელმწიფოსათვის საერთო ნიშნებით ხასიათდება ისეთი სოციალ-ეკონომიკური კატეგორიები, როგორიცაა ხელისუფლება და საკუთრება. ხსენებული პოლიტიკური სტრუქტურის წიაღში ხელისუფლება და საკუთრება ერთმანეთთან ძალიან ახლო მდგომი ცნებებია, ზოგჯერ იდენტურიც კი. ასე უნდა ყოფილიყო ადრეკლასობრივი ხანის საქართველოშიც. ვფიქრობთ, რომ ერთ დროს ქართული ხელი ძალაუფლებასაც აღნიშნავდა და საკუთრებასაც.

ეყრდნობა რა სათანადო სპეციალურ ლიტერატურას, ლ. ვასილევმა აღნიშნავს:

„საქმე ისაა, რომ საკუთრება, თუ კომპლექსურად მხედველობაში გვექნება ამ ცნების ეკონომიური შინაარსი და იურიდიული ფორმა, როგორც ერთი მთლიანობა, — და ეს მოცემულ შემთხვევაში ერთადერთი სწორი მიდგომა — ისტორიულად ყალიბდებოდა, როგორც კოლექტივის (ლოკალური ჯგუფისა თემის) ურთიერთობა მფლობელობის ობიექტთან. იქნება ეს ტერიტორია სავარგულებით, პროდუქტი თუ ნადავლი, თვით სიმბოლოები, სიმღერის ჩათვლით, ცეკვა, რიტუალი, სახელი. საკუთრების ყველა ეს ელემენტები უძველესი დროიდან აღიქმებოდა მფლობელობის ტერმინების, ე. ი. მათ მიმართ ხელისუფლების მეშვეობით“⁹.

თავდაპირველად, პირველყოფილი საზოგადოების პირობებში, მფლობელობა და საკუთრება წარმოიდგინებოდა როგორც მხოლოდ და მხოლოდ კოლექტიური მოვლენა. თემის ხელში იყო ხელისუფლებაც და საკუთრებაც.

⁹ ლ. ს. ვასილევმა. „პროტოსახელმწიფო...“ ყურნ. „აზიის და აფრიკის ხალხები“ № 6, 1981, გვ. 171.

ადამიანთა მიერ ბუნების საგნების მითვისება ხდებოდა ჯერ გვაროვნული, შემდეგ გვაროვნულ-ტერიტორიული და ა. შ. თემების მეშვეობით.

გვაროვნულ კოლექტივებში უხუცესების მიერ მფლობელობის ობიექტების განაწილების უფლებამოსილებამ, თემთა შორის კონფლიქტის მშვიდობიანად გადაჭრის მოვალეობამ, თვით საკრალურ ძალებსა და კოლექტივს შორის მომრიგებელი მსაჯულის და შუაყაცის როლმა დროთა ვითარებაში ბელადი გახადა მფლობელობის და ხელისუფლების სუბიექტად და როგორც ასეთი თანდათან ხდება საკუთრების სუბიექტად.

აქვე უნდა გავითვალისწინოთ რელიგიის დიდი როლი საზოგადოებაში. თ. გამყრელიძესა და ვ. ივანოვს მართებულად აქვთ აღნიშნული, რომ საერთო ინდოევროპული სამართლებრივი ტერმინოლოგია ემიჯნება საწესჩვეულებო ტერმინოლოგიას, რაც მიუთითებს სამართლებრივი ინსტიტუტების გამოუყოფლობას (невычленность) რიტუალურ-საწესჩვეულებო წარმოდგენებასაგან, რომლითაც განისაზღვრებოდა ძველი ინდოევროპელების სამართლებრივი ნორმები. ამ საზოგადოების სამართლებრივი ნორმები, — ესაა რიტუალური დანაწესების მთელი სისტემის ნაწილი, რომელსაც „ქურუმობა“ აკონტროლებდა და რომელიც თავის თავში აერთიანებდა სულიერი მოღვაწეობის ყველა ფუნქციას, აწესრიგებდა ძირითად სოციალურ ნორმებს¹⁰.

ზოგ ქვეყანაში ქურუმობა ცალკე საზოგადოებრივ ფენად ჩამოყალიბდა, ზოგანაც თვით ჩიფდომის მმართველი ფენა ან ბელადობა, წინამძღოლობა ერთსა და იმავე დროს სასულიერო ფუნქციებსაც ასრულებდა.

თანდათანობით, როგორც ლ. ვასილიევი აღნიშნავდა „პროტოსახელმწიფოს ადმინისტრაციაში უმაღლესი სტატუსის რეალიზაცია არ ხდებოდა „მერიტოკრატიის ტერმინების მეშვეობით, როგორც ეს ხდებოდა პრიმიტიულ წინასახელმწიფოებრივ სტრუქტურებში.

უმაღლესი სტატუსის და რეალური ძალაუფლების მოხელთება საკრალურად იყო დეტერმინირებული.

ბელადების საკრალური ლეგოტიმაცია დიდ როლს თამაშობდა პროტოსახელმწიფოებში. უკვე პროტოსახელმწიფოების დონეზე ხდება, საგულვებელია. გარკვეული დონის ქალაქების წარმოშობა, ურბანიზაცია.

ქალაქებისა და მეზობლური თემების წარმოშობა ფაქტია, მაგრამ ერთიც და მეორეც ჯერ კიდევ საგვარეულო საზოგადოების ფორმას ვერ იცილებს.

ზოგიერთ ქვეყანაში ქალაქების ცალკეული უბნები უპირატესად რომელიმე გვარის წარმომადგენლებს ეკავათ. ამასთან ერთად, არაერთი შემთხვევაა ცნობილი, როდესაც კლასობრივი საზოგადოების თემები ისევე შედგებოდნენ ნათესავეებისაგან, როგორც პირველყოფილი თემები. ცნობილი მკვლევარი ი. სემიონოვი მართებულად აღნიშნავს¹¹, რომ სამხრეთ-აღმოსავლეთ ჩინეთში მეოცე საუკუნის დასაწყისშიც კი საკმაოდ ხშირად გვხვდებოდნენ სოფლები, სადაც ყველა მამაკაცი ერთი საერთო წინაპრის შთამომავალი იყო. ასეთი სოფლები მხოლოდ ერთი შეხედვით მოგვაგონებენ პირველყოფილ

¹⁰ Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В., Индоевропейский язык и индоевропейцы. т. II, Тб., 1984, с. 805.

¹¹ Семенов Ю. И. Первобытная коммуна и соседская крестьянская община, См. Сборник «Становление классов и государство», Сб. статей. Изд. «Наука», М., 1966. с. 9-10.

გვაროვნულ თემებს. სინამდვილეში კი ასეთი თემების შეიქმნა კავშირთა-ერთობები თითქმის არაფრით განსხვავდებოდნენ მეზობლური თემების სინამდვილეში არსებული კავშირთაერთობებისაგან. ი. სემიონოვის ხსენებული მოსაზრება მისაღებია. მიუხედავად იმისა, რომ ზემოხსენებული სოფლების წევრთა შორის ნათესაური კავშირი სახეზე იყო, ასეთი სასოფლო თემი არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლებოდა დაგვეხასიათებინა, როგორც პირველყოფილი. ეს იყო ჭეშმარიტი სასოფლო თემი, და ამ თვალსაზრისით მეზობლურიც და არა სისხლისნათესაური თემი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში მოტანილია სანდო ინფორმაცია იმასთან დაკავშირებით, რომ XIX-XX სს. იაპონიაში, ჩრდილოეთ რუსეთში, ბელორუსიაში, ასევე XVI-XIX საუკუნეების უკრაინაში, ბულგარეთში და სხვა ქვეყანაშიც არსებობენ სოფლები, რომელთა მოსახლეობაც ერთი გვარისაგან, ერთი ნათესაური ჯგუფისაგან შედგებოდა¹². ჩვენს მხრივ, შეგვიძლია დავსძინოთ, რომ ასეთი სოფლები საქართველოშიც არსებობდნენ. „არ იქნებოდა სწორი, რომ ასეთ სოფლებში გვაროვნული თემები დავგენახა“¹³.

გამოთქმულია მოსაზრებაც, რომ წინაკლასობრივი საზოგადოების განვითარების ევოლუციაში ცალკე უნდა გამოიყოს პირველყოფილი მეზობლური თემის სტადია. ასეთი თემები, ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით არა მხოლოდ ნათესავეებისაგან შედგებოდა.

მართებულია ამასთან დაკავშირებით ი. სემიონოვის შენიშვნა: ყოველივე ამის შემდეგ საკვებით დაუშვებელია პირველყოფილი და საგლეხო თემების განსხვავებაზე მსჯელობისას მხოლოდ „ნათესაობა“ და „მეზობლობა“ ტერმინებით შემოვიფარგლოთ. საჭიროა გამოვკვეთოთ იქნას შინაგანი არსი, ის კავშირთაერთობანი, რომელიც საფუძვლად ედო პირველყოფილ თემს; ასევე

¹² Косвен М. О. «Семейная община и патронамия», М., 1963, с. 104—107; Першиц А. И. «Развитие форм собственности в первобытном обществе, как основа периодизации его истории». Труды Института этнографии, новая серия, т. 54, М. Л. 1960. Пиотровскии Б. Б. Формы хозяйства, способствующие образованию классов и государства.—Конференция «Возникновение классового общества». Тезисы докладов. М., 1963.

¹³ იხ. კრებული „რუსულან ხარაძე“, თბილისი, 1985, ვალ. იოთონიშვილის წერილში „რუსულან ხარაძე — ოჯახის ისტორიისა და საოჯახო ყოფის მკვლევარი“, — ნათქვამია: „შეყრილობაში გამოყენებული იყო დიდი ოჯახის სამეურნეო-ეკონომიკური ერთობისათვის დამახასიათებელი პრინციპები, მაგრამ ასეთი დროებითი გაერთიანება არ შეიძლება გავიგვივით დიდ ოჯახთან. სამწუხაროდ, ქართულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ და იურიდიულ ლიტერატურაში, ამ მხრივ, სინამდვილისთვის შეუსაბამო შეხედულებებია გაბატონებული. უფრო მეტიც, ზოგიერთი მკვლევარი უარყოფს დიდი ოჯახის გენეტიკურ კავშირს საოჯახო თემთან და მას ფეოდალური ან კაპიტალისტური ეპოქის წარმონაქმნად მიიჩნევს“ (გვ. 36.) ამ მოსაზრების მომხრედ ვ. იოთონიშვილი ჩვენცა გვთვლის და უთითებს ჩვენს ნაშრომზე „ქართული სამართლის ისტორიის ნარკვევი“, 1971, გვ. 183-187; რა შეიძლება ითქვას ამის შესახებ?

ჩვენ არ უარყოფთ საერთოდ დიდი ოჯახის გენეტიკურ კავშირს საოჯახო თემთან, მაგრამ, ვფიქრობთ, რომ დიდ ოჯახს რომელიც ხელშეკრულების საფუძველზე შეიქმნა, პირველყოფილი საზოგადოების გადმონაშთ საოჯახო თემთან ბევრი არა აქვს რა საერთო: იმ დიდ ოჯახს, რომელსაც გვაროვნული საზოგადოების სიღრმეში „ჰქონდა ფესვები გადგმული და იმ დიდ ოჯახს შორის, რომელიც წვრილი ოჯახების გაერთიანებით ხელშეკრულების საფუძველზე შეიქმნა, დიდი განსხვავებაა“. იხ. ჩვენი „ქართული სამართლის ისტორიის ნარკვევი“, 1971, გვ. 184.

გამოკვლეულ უნდა იქნას, ის ურთიერთობანი, რომელიც საფუძვლად ედო საგლეხო თემს.

ი. სემიონოვისავე დაკვირვებით თუ „ელემენტარული ოჯახის“ არსებობას არამარტო ეკონომიკური, არამედ სხვა საფუძველიც გააჩნია, რომელთა შორისაც, პირველ რიგში, უნდა დავასახელოთ „სქესთა შორის ურთიერთობის ორგანიზაციაზე საზოგადოებრივი მოთხოვნილება“, მაშინ „დიდი ოჯახი თავის არსებობას განსაკუთრებით მის ეკონომიკურ ხელსაყრელობას უნდა უმადლოდეს, მცირე ოჯახი, როგორც მეურნეობა; ეკონომიკურად ნაკლებად ხელსაყრელი იყო.

შესაძლებელია, რომელიმე მოვლენა გარეგნულად კლასობრივი საზოგადოების პროდუქტად გვეჩვენებოდეს, მაგრამ სინამდვილეში კი წინაკლასობრივიდან მომდინარეობდეს და პირიქით.

ამიტომაც საკითხისადმი კომპლექსური მიდგომა იქნება საჭირო. ზოგჯერ საკითხისადმი წმინდა „ტექნოლოგიურმა“ მიდგომამ შეცდომაში შეიძლება შეგვიყვანოს.

ვ. გულბაევმა დამაჯერებლად აჩვენა, რომ ამერიკის კონტინენტის რიკი ქვეყნები ცივილიზაციის ეპოქაში ისე ცხოვრობდნენ, რომ არ იცოდნენ რა იყო ბორბლის ტრანსპორტი, გუთანი, ცხოველთა გამწევი ძალა, ირიგაცია, ლითონის დამუშავება და ა. შ.

მაიას ტერიტორიაზე (სამხრეთი მექსიკა და ჩრდილოეთ გვატემალა) კლასობრივი საზოგადოება და სახელმწიფოებრიობა გაჩნდა ჩვენს ერამდე პირველი ათასწლეულის დასასრულს. მაიას თვითყოფმა ცივილიზაციამ იარსება მე-16 საუკუნემდე, ესპანელ დამყრობთა მიერ მაიას სახელმწიფოს დაპყრობამდე. მამასადამე მაიას ცივილიზაციამ იარსება ათას ხუთას წელიწადზე მეტ ხანს. და ამ ცივილიზაციამ, რომელიც არ იცნობდა ბორბალს, გუთანს, მოშინაურებულ ცხოველებს არ იყენებდა გამწევი ძალად, შეექმნა საკუთარი კალენდარი და დამწერლობა¹⁴.

ამავე დროს, ჩვენ ვიცით უკლასო საზოგადოებები, რომლებიც იცნობდნენ ბორბლის ტრანსპორტს, ჰყავდათ მოშინაურებული ხარი და ცხენი, რკინასაც კი ამუშავებდნენ. მაგრამ ცივილიზაციის, სახელმწიფოებრიობის მდგომარეობა და სოციალური პრაქტიკა მათთვის უცნობი იყო.

საყურადღებოა მკვლევარ ე. ჩერნიხის მოსაზრება, რომ სახელმწიფოებრიობას ყოველთვის თან არ ახლავს დამწერლობის შექმნის აუცილებლობა.

აფრიკაში იორუბას ქალაქი — სახელმწიფოები, ბენინი, მონომოტაპის „იმპერია“ და სხვა, სოციალური თვალსაზრისით მაღალგანვითარებულად აღიარა ისტორიულმა მეცნიერებამ, მაგრამ ისინი დამწერლობას არ იცნობდნენ. ამავე დროს ეპტს არ იწვევს ის გარემოება, რომ ზემოხსენებული აფრიკული გაერთიანებები ადრეულ სახელმწიფოს წარმოადგენენ.

ფრ. ენგელსის „ანტი-დიუბინგში“ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ კლასები და ბატონობა — მორჩილების ურთიერთობა შეიძლებოდა წარმოშობილიყო ორი გზით.

¹⁴ Гуляев В. И. Структура власти в древнейших государствах Мезо америки. сб. крებული. «От докласовых обществ к раннеклассовым», Отв. ред. Рытаков Б. А. «Наука», М., 1987, с. 104.

როგორც ადამიანები თავდაპირველად ცხოველთა სამეფოდან (ამ ცნების ვიწრო გაგებით) გამოდიან, ისტორიაშიც ისე შედიან: ჯერ კიდევ ნახევრადცხოველები, ველურები, ისინი ჯერ კიდევ უილაჯონი არიან ბუნების ძალების წინააღმდეგ, ჯერ კიდევ ვერ იცნობენ თავიანთ საკუთარ ძალებს; ამიტომ ისინი ისევე ღარიბები არიან, როგორც ცხოველები და მათზე ბევრად მეტს აწარმოებენ. გაბატონებულია ერთგვარი თანასწორობა ცხოვრების პირობებში, ხოლო ოჯახის მეთაურებისათვის აგრეთვე ერთგვარი თანასწორობა საზოგადოებრივ მდგომარეობაში, ყოველ შემთხვევაში, საზოგადოებრივი კლასების უქონლობა, რაც შემდეგ კულტურული ხალხების ბუნებრივად აღმოცენებულ, მიწათმოქმედ თემებში გრძელდება. თითოეულ ასეთ თემში იმთავითვე გარკვეული საერთო ინტერესები არსებობს, რომელთა დაცვა ცალკე პირებს უნდა დაეკისროს, თუნდაც მთელი საზოგადოების მეთვალყურეობის ქვეშ, შუღლის დაცხრობა, რეპრესიული ზომების მიღების მიღმა იმის წინააღმდეგ, რომ ცალკე პირმა არ გადააჭარბოს თავისი უფლებებს, მორწყვის მეთვალყურეობა, განსაკუთრებით ცხელ ქვეყნებში, ბოლოს, პირველყოფილ ველურ მდგომარეობაში რელიგიური ფუნქციები. ასეთი თანამდებობის პირები ყოველ ეპოქაში გვხვდებიან პირველყოფილ თემებში. ასე მაგალითად, უძველეს გერმანულ სამარკო თემში, ხოლო დღეს კიდევ ინდოეთში. ისინი, რასაკვირველია, ერთგვარად უფლებამოსილნი არიან და სახელმწიფო ხელისუფლების ჩანასახს წარმოადგენენ. საწარმოო ძალები თანდათან იზრდება: ხშირი მოსახლეობა აქ ქმნის საერთო ინტერესებს, იქ ერთიმეორის საწინააღმდეგო ინტერესებს ცალკე თემებს შორის, რომელთა დაჯგუფება დიდ ერთეულებად თავის მხრივ იწვევს შრომის ახალ დანაწილებას, ორგანოების შექმნას საერთო ინტერესების დასაცავად და გამთიშავი ინტერესების დასათრგუნავად ეს ორგანოები, რომლებიც, როგორც მთელი ჯგუფის ზოგადი ინტერესების წარმომადგენლებს, თვითეული განცალკევებული თემის მიმართ განსაკუთრებული, ხოლო გარკვეულ პირობებში თვით ანტაგონისტური მდგომარეობა უჭირავთ, მალე კიდევ უფრო დამოუკიდებელნი ხდებიან, ნაწილობრივ საზოგადოებრივ თანამდებობათა მემკვიდრეობით გადაცემის გამო, რაც თითქმის თავისთავად მყარდება იმ ქვეყანაში, სადაც ყოველივე სტიქიურად ხდება, ნაწილობრივ იმის გამო, რომ სხვა ჯგუფებთან ხშირი კონფლიქტების დროს იზრდება ამ ორგანოების აუცილებლობა¹⁵.

ფრ. ენგელსი მართებულად მიუთითებდა, რომ პირველყოფილ თემებში არსებობდა გარკვეული საერთო ინტერესები, რომელთა დაცვასაც თემის ცალკეულ წევრს, „ცალკე პირს“ ან ცალკე პირებს ეკისრებოდათ. რელიგიური ფუნქციები, მორწყვის მეთვალყურეობა, შუღლის დაცხრობა, რეპრესიული ზომების ორგანიზება — მიღება წესრიგის სერიოზულ დამრღვევთა წინააღმდეგ ევალებათ თემის არჩეულ პირებს. როცა ერთი თემის ინტერესები ეწინააღმდეგებოდა მეორისას და მათ შორის კონფლიქტი მოსალოდნელი იყო, საჭირო ხდებოდა შუღლის დაცხრობა. ასეთი თანამდებობის პირების სახით ფრ. ენგელსის აზრით ჩვენ წინაშეა სახელმწიფო ხელისუფლების ჩანასახი“.

15 ფრ. ენგელსი, ანტი-დიურინგი, 1952, გვ. 211-212, აგრ. К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 20, 1961, з. 183—186.

პირველყოფილი საზოგადოებისათვის აუცილებელი მართვის ორგანოები თანდათანობით „საზოგადოებრივ თანამდებობათა მემკვიდრეობით გადაცემის გამო“, რაც სტიქიურად ხდება, ჯერ საზოგადოებისაგან გარკვეულ დამოუკიდებლობას იძენენ, ხოლო შემდეგ დროთა ვითარებაში საზოგადოებაზე ბატონობასაც კი აღწევენ.

როგორც ფრ. ენგელსი აღნიშნავდა, „თანდათან თავდაპირველი მოსახლურე ხელშემწყობ პირობებში ბატონად იქცა“. ცხადია, ისტორიკოსების კვლევამ შეიძლება გვიჩვენოს, თუ „გარემოების მიხედვით“ საზოგადოებაზე გაბატონებული ორგანოები როგორ შეიძლებოდა გადაქცეულიყვნენ აღმოსავლეთის დესპოტად ან სატრაპად, ბერძნული ტომის მთავრად ან კულტების კლანის შეფად, „რამდენად იყენებდა იგი ამ გარდაქმნაში ძალმომრეობასაც და როგორ შედუღდნენ ბოლოს ცალკე პირები, რომლებმაც ბატონობას მიიღწიეს ცალკე კლასებად“. ფრ. ენგელსის აზრით „პოლიტიკურ ბატონობას ყველგან საზოგადოებრივი თანამდებობების შესრულება ედო საფუძვლად: პოლიტიკური ბატონობაც მხოლოდ იმ შემთხვევაში იყო მტკიცე, როცა ამ თავის საზოგადოებრივ თანამდებობრივ ფუნქციას ასრულებდა“.

„რამდენი დესპოტი გაჩენილა და დაღუპულა სპარსეთსა და ინდოეთში და თითოეულმა მათგანმა ძლიერ კარგად იცოდა, რომ იგი, უწინარეს ყოვლისა, მდინარეების ხეობათა მორწყვის ერთობლივი მომწესრიგებელი იყო, მიურწყავად იქ შეუძლებელია მიწათმოქმედება“.

ფრ. ენგელსის აზრით, კლასთა წარმოშობის პროცესის გვერდით „მეორეც ხდებოდა“. საწარმოო ძალების განვითარებით გამოწვეული სტიქიურად აღმოცენებული „დანაწილება“ შრომისა.

მიწათმოქმედ ოჯახებს „კეთილდღეობის განსაზღვრულ საფეხურზე“ საშუალება მიეცათ სამუშაო ძალა აეყვანათ გარედან. „ეს განსაკუთრებით ამ ქვეყნებში ხდებოდა, სადაც სათემო მიწათმფლობელობა უკვე დაშლილი იყო ან სადაც, ყოველ შემთხვევაში, მიწის ძველებურმა საერთო დამუშავებამ ადგილი დაუთმო მიწის ცალკე ნაკეთების დამუშავებას სათანადო ოჯახების მიერ“¹⁶.

ცხადია, ეს მხოლოდ მას შემდეგ უნდა მომხდარიყო, როცა ადამიანის სამუშაო ძალას ჭარბი პროდუქტის შექმნა შეეძლო, „ვიდრე მისი უბრალო არსებობისათვის იყო საჭირო“; გაჩნდა სახსარი მეტი სამუშაო ძალის შესანახად და აგრეთვე გამოსაყენებლად; სამუშაო ძალამ დირეხულება შეიძინა.

აღმოჩენილ იქნა ადამიანის მიერ ადამიანის ყვლეფის შესაძლებლობა მონობა.

„პირველად მონობამ გახადა შესაძლებელი შრომის დანაწილება დიდი მასშტაბით მიწათმოქმედებასა და მრეწველობას შორის“¹⁷ და ამით ნიადაგი მოუმზადა როგორც ანტიკურობას, ფეოდალიზმს, ასევე თანამედროვე ცივილიზებულ მსოფლიოსაც.

მაშასადამე, ფრ. ენგელსის აზრით, კლასებისა და სახელმწიფოების წარმოშობის ორი მთავარი გზა არსებობდა: 1) საზოგადოებრივ თანამდებობათა ფუნქციების მონოპოლიზაციის მეშვეობით და 2) წარმოების საშუალებათა

16 ფრ. ენგელსი, იქვე, გვ. 213.
17 იქვე.

მონოპოლიზაციის, მესაკუთრეთა და არამესაკუთრეთა შორის ბატონობა — მორჩილებითი, ბატონობა — მონობითი ურთიერთობის დამყარების გზით, აშკარა ქონებრივი უთანასწორობის წარმოშობა-განვითარების გზით¹⁸.

მკვლევარები მართებულად მიუთითებენ, რომ ორივე შემთხვევაში კლასების წარმოშობის პროცესის საფუძვლად რჩებოდა ზედმეტი, ნამეტი პროდუქტის მითვისება. თავისთავად საზოგადოებრივ თანამდებობრივი ფუნქციის მონოპოლიზაცია, როდესაც იგი როგორც ასეთი, მუდმივ მოსაქმეობად ხდებოდა, ყოველთვის და უცილებლად იწვევდა მატერიალურ წარმოებაში იმ პირის ფიზიკური მონაწილეობის შემცირებას, ვინც მართვის ფუნქცია ხელთ იგდო. ხსენებულთან დაკავშირებით მკვლევარი ლ. კულბელი მართებულად მიუთითებს, რომ ჩვენი ცოდნის დღევანდელ დონეზე, მსოფლიო-ისტორიული მასშტაბით საზოგადოებრივ თანამდებობრივი ფუნქციების მონოპოლიზაცია, როგორც ექსპლუატატორული საზოგადოებისა და კლასთწარმოქმნის პროცესის ხელშემწყობი ფაქტორი, უფრო ხშირად გვხვდება, ვიდრე უშუალოდ საწარმოო საშუალებათა მონოპოლიზაციის საფუძველზე წარმოშობილი ზედმეტი პროდუქტის მითვისება.

კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა იყო კაცობრიობის სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების გარკვეული, მეტად მნიშვნელოვანი ეტაპი.

სახელმწიფო და სამართალი, რომელიც მონათმფლობელურ საზოგადოებას ემსახურებოდა, ისტორიულად აუცილებელი და ამდენად პროგრესული იყო თავისი დროისათვის. მონათმფლობელური თუ ფეოდალური სახელმწიფო და სამართალი იმდენად იყვნენ გონივრულნი, რამდენადაც ისტორიულად აუცილებელნი.

„ანტი დიურინგ“-ში გამოთქმული საფუძვლიანი მოსაზრების თანახმად, სანამ ადამიანის შრომა იმდენად ნაკლებპროდუქტიული იყო, რომ მცირეოდენ ნაჭარბს იძლეოდა ადამიანისათვის აუცილებლად საჭირო საარსებო საშუალებებზე ზევით, საწარმოო ძალების განვითარება კავშირურობის გაფართოება, სახელმწიფოსა და სამართლის განვითარება, ხელოვნების და მეცნიერების დაფუძნება მხოლოდ გაძლიერებული შრომის დანაწილებით იყო შესაძლებელი, რის საძირკველსაც წარმოადგენდა დიდი შრომის დანაწილება უბრალო ფიზიკური შრომით დატვირთულ მასალებსა და მცირერიცხოვან პრივილეგირებულთა შორის, რომლებიც სამუშაოებს, ვაჭრობას, სახელმწიფო საქმეებს ხელმძღვანელობდნენ, ხოლო შემდეგ ხელოვნებისა და მეცნიერების დარგში იღვწოდნენ. ამ შრომის დანაწილებას უმარტივესი, სტიქიურად აღმოცენებული ფორმა სწორედ მონობა იყო.

ასევე სტიქიურად წარმოიშვა სახელმწიფოც. სოციალ-ეკონომიკური და დემოგრაფიული ფაქტების ურთიერთზემოქმედების შედეგად და მაინც, მარქსისტული თვალსაზრისით, კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობაში უმთავრესი ობიექტური ფაქტორი — საზოგადოებრივი წარმოების განვითარება იყო.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიისა და სამართლის ინსტიტუტის ქართულ სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის განყოფილებამ.

¹⁸ К у б е л ь Л. Е. Формирование отношений зависимости и эксплуатации в доколониальной Африке, «Народа Азии и Африки», № 3, 1986, с. 71-73

Дж. Г. ХЕЦУРИАНИ

СМЕРТНАЯ КАЗНЬ И СОВРЕМЕННОСТЬ*

На современном этапе развития нашей страны во всех сферах общественной жизни происходят глубокие качественные изменения, все более утверждается новая политическая и нравственная атмосфера.

Процесс активной перестройки непосредственно затрагивает и правовые вопросы, ибо глубокие преобразования, происходящие в нашем обществе, нуждаются в правовом опосредовании и сформулировании. А это, в свою очередь, поставило в повестку дня задачу коренного обновления основных отраслей действующего законодательства. Дело касается не внесения некоторых изменений и дополнений в кодифицированные нормативные акты, а их существенного пересмотра, который должен придать им качественно новое содержание. Вместе с тем, правовая реформа должна осуществляться как с учетом достижений юридической науки, развития законодательства и опыта его применения, так и в духе дальнейшего углубления начал демократизма, гласности, гуманизма и справедливости. Словом, обновленное законодательство должно стать плодом нового правового мышления.

Для решения этой задачи уже сделаны первые шаги. В сравнительно короткий период, в частности, на протяжении последних трех лет, были приняты важнейшие законодательные акты о радикальной реформе управления экономикой, усилении защиты прав граждан и по другим вопросам общественно-политической жизни страны. Можно сказать, что правотворческий механизм работает с полной нагрузкой. Сложность поставленных задач свидетельствует о том, что действие этого механизма не ослабнет и в будущем.

В настоящее время проводится интенсивная работа по обновлению действующего уголовного законодательства. Учеными-правоведами разработаны основные положения будущих кодифицированных актов, обсуждение которых уже началось в правовых научных центрах и стали предметом острой дискуссии.

Среди проблем уголовного права особый интерес и разногласие вызвала смертная казнь. Этой проблеме уделяется большое внимание как в специальной литературе, так и в периодической печати, на страницах которых не только правоведы, но и представители широкой общественности высказывают свои соображения по поводу целесообразности и справедливости применения этой меры наказания. Следует отметить, что обсуждение данной проблемы до последнего времени, в частности, до утверждения принципа гласности, являлось редким исключением не только для широкой общественности, но и в юридической литературе. Этот факт является знаменательным, поскольку исторически самые яркие периоды научного осмысления проблемы смертной казни и проявления общественного мнения о ней совпадали с эпохами революционных и значительных социальных

* ვაგრძელებთ დისკუსიას სამართლებრივ საკითხებზე (დასაწყისი იხ. „მაცნე“, 1988, № 2).

сдвигов. Ведь и сегодня в нашем обществе происходят процессы революционной перестройки и обновления.

Проблема смертной казни не случайно привлекает к себе внимание. В отличие от любых других проблем юриспруденции, в ней как в фокусе собраны вопросы соотношения преступления и наказания, причин преступности и средств борьбы с ними, целей наказания и т. д. Вместе с тем, смертную казнь вряд ли можно отнести только к числу правовых проблем. Она давно вышла за рамки юриспруденции и превратилась в общегуманитарную проблему. Отношение к смертной казни является одним из показателей не только уровня правосознания личности, но и вообще его мировоззрения.

Позиция законодателя относительно смертной казни оказывает большое влияние как на систему наказания, так и в целом на основные принципы уголовного законодательства. Широкое предусмотрение смертной казни в законодательстве свидетельствует о том, что суровость наказания признана главным средством борьбы с преступностью. Именно поэтому то законодательство, которое устанавливает смертную казнь, отличается высоким уровнем общей репрессивности.

Каково отношение советского законодателя к смертной казни?

В нашем законодательстве наблюдается две противоположные тенденции. С одной стороны, на всех этапах своего развития советское уголовное законодательство рассматривало смертную казнь как исключительную меру, применение которой допускается временно, впредь, до ее полной отмены. С другой стороны, по мере развития законодательства все более увеличивалось количество тех видов преступлений, за совершение которых можно было бы применять смертную казнь.

За период существования Советского государства смертная казнь отменялась трижды (в 1917, 1920 и 1947 годах). При этом самой продолжительной была третья отмена — почти три года. С 1950 года смертная казнь была вновь введена. В 1950—1962 годах она была предусмотрена за 16 видов преступлений. После продолжительной паузы, в 1973 году их количество увеличилось еще на одну единицу.

В настоящее время в соответствии с действующим уголовным законодательством, в частности, уголовным кодексом Грузинской ССР, смертная казнь предусмотрена за 17 видов общегражданских преступлений. Высшая мера наказания установлена также за 16 военных преступлений. Таким образом, в конечном счете действующее законодательство устанавливает смертную казнь за 33 вида преступлений (из них 16 карается смертью лишь в том случае, если они были совершены в военное время или в боевой обстановке.)

Количество составов преступлений, за которые может быть применено наказание в виде смертной казни, составляет более 12 процентов от общего количества преступлений, предусмотренных в особенной части УК Грузинской ССР, т. е. фактически за каждое восьмое преступление законодатель устанавливает смертную казнь. Аналогичное положение существует в уголовных законодательствах всех союзных республик. Это один из самых высоких показателей установления смертной казни в настоящее время. А если судить по таким видам преступлений, как хищения социалистического имущества в особо крупных размерах, взяточничество, нарушение правил о валютных операциях, совершение которых запрещены под угрозой применения смертной казни, то таких аналогов трудно найти в уголовных кодексах развитых стран.

В этот же период в законодательстве целого ряда зарубежных стран выявилась радикально противоположная тенденция. В частности, сфера применения смертной казни значительно сузилась, а в большинстве стран вообще отказались от нее. Например, из европейских стран смертная казнь отменена в Норвегии (с 1905 г.), Швеции (1921), Дании (1930), Швейцарии (1937), Исландии (1940), Италии (1944), Финляндии (1949), ФРГ (1949), Монако (1962), Великобритании (1965), Австрии (1968), Франции (1981). Что касается Бельгии, Лихтенштейна, Португалии, Люксембурга, Нидерландов, Сан-Марино, они еще в прошлом столетии сделали этот шаг.

Кроме европейских стран смертная казнь отменена в Аргентине (1922), Бразилии (1946), в некоторых штатах США и Мексики, Австралии (1945) и др.

Как отмечается в литературе, каждый год по крайней мере одна страна в мире отменяет эту меру наказания. В прошлом году, например, ГДР, первая из социалистических стран, отказалась от этого наказания.

Таким образом, смертная казнь, которая на протяжении веков считалась самым надежным и действенным средством борьбы с преступностью, постепенно исчезает из уголовных кодексов зарубежных стран. В нашем же законодательстве эта проблема ждет своего решения.

В настоящей статье постараемся по мере возможности проанализировать те основные аргументы, которыми сторонники и противники смертной казни обосновывают свои позиции. Их сопоставление и критическая оценка, думается, даст нам возможность в преддверии обновления уголовного законодательства предложить законодателю наши соображения о высшей мере уголовного наказания.

Как известно, целями наказания являются исправление и перевоспитание осужденных, а также предупреждение совершения новых преступлений как осужденными (частная превенция), так и иными лицами (общая превенция). При применении смертной казни наказание не достигает своей основной цели, которая заключается в исправлении осужденного. Преступника уничтожают физически, происходит его полное отрицание, не остается возможности для его исправления и перевоспитания. В таком случае наказание преступника служит лишь цели предупреждения и устрашения других.

Следовательно, смертная казнь, как один из видов наказания, может выполнять лишь общепреventивную роль. Но как она выполняет эту роль? Каковы ее возможности?

Сторонники смертной казни считают, что это наказание имеет большое предупредительное значение. Ее отмена неизбежно вызовет увеличение числа преступлений вообще, а особенно тяжких их видов в частности. С их точки зрения, поскольку жизнь самое дорогое благо, что есть у человека, постольку угроза ее лишения за совершение преступления самое эффективное средство предупреждения преступления. На первый взгляд этот аргумент настолько убедителен, что он стал основанием и, можно сказать, главной причиной широкого предусмотрения смертной казни в уголовном законодательстве многих стран. Следствием переоценки предупредительного значения смертной казни является и то, что в течение веков почти во всех странах это наказание исполнялось публично, приговор приводился в исполнение в присутствии народа. Вместе с тем, осужденного наказывали такими средствами, которые причиняли ему максимальные физические страдания. В результате: в борьбе с преступностью не

была достигнута даже незначительная победа. Вряд ли сегодня кто-либо из исследователей сможет привести статистические данные, подтверждающие сокращение числа преступлений вследствие введения смертной казни, противоположных же фактов в статистике преступности достаточно много. Об этом свидетельствуют специальные исследования, проведенные в ряде стран мира¹. Результаты этих исследований со всей очевидностью показывают, что полная отмена смертной казни или значительное ограничение ее применения не вызвали увеличения числа тех преступлений, за которые прежде была предусмотрена высшая мера наказания. Такова общая закономерность, которую противники смертной казни объясняют и тем, что людям свойственно рисковать жизнью. Действительно, сколько раз совершали собравшиеся у эшафота люди такие преступления, за которые осужденных тут же карали смертью. Или же возьмем такие профессии, как шахтер, летчик, моряк, некоторые виды спорта и др., которые связаны с большим риском для жизни. Несмотря на их повышенную опасность для жизни человека, еще никто не отказывался от них. Наоборот, большая их часть даже популярна. Эти обстоятельства показывают, что угроза смертной казнью не может иметь большого предупредительного значения.

Итак, установление смертной казни не является тем фактором, из-за которого человек воздержится от совершения тяжкого преступления. Поэтому непосредственная увязка динамики преступности с введением или отменой смертной казни неправомерна. Только лишь введение или отмена смертной казни не является главным, решающим фактором, оказывающим влияние на состояние преступности. Соответственно, введение смертной казни под предлогом роста преступности не является оправданным. «История и такая наука, как статистика, — писал К. Маркс, — с очевидностью доказывают, что со времени Каина мир никогда не удавалось ни исправить, ни устрашить наказанием»².

Несмотря на вышесказанное, если даже допустить, что смертная казнь имеет большое предупредительное значение, тогда по логике должны признать и то, что главная сила этой меры наказания заключается в ее публичном исполнении. Однако на сегодняшний день почти во всех странах смертная казнь приводится в исполнение втайне. Более того, часто не публикуется даже известие о приведении смертной казни в исполнение. Естественно встает вопрос: если публичное исполнение смертной казни никогда не приносило желаемых результатов, то чего же мы должны ожидать от тайного ее исполнения? Страх перед смертной казнью овладевает преступником тогда, когда наступает момент приведения ее в исполнение, но этот страх с позиции уголовно-правовой политики является запоздалым, безрезультатным воздействием на человека.

Как видим, смертная казнь не достигает и второй цели наказания, которая состоит в общей превенции, в предупреждении совершения преступлений иными членами общества. Поэтому по своей природе она находится в противоречии с принципами наказания. Можно сказать, что смертная казнь настолько крайняя мера наказания, что она переходит в противоположное себе явление. Не поэтому ли действующее уголовное законодательство не рассматривает смерт-

¹ См. Г. З. Анашкин, Смертная казнь в капиталистических государствах. М., 1971, с. 73—78.

² К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 8, с. 530.

ную казнь в единой системе наказаний и считает ее исключительной мерой.

Какое же оправдание тогда может иметь смертная казнь? Каким целям она служит?

Сторонники смертной казни отмечают, что эта мера наказания необходима для обеспечения безопасности общества. В частности, в результате ее применения осужденный лишается возможности совершить новые преступления. По их мнению есть люди, исправление и перевоспитание которых невозможно, поэтому общество имеет право защититься от них. В таких случаях самым эффективным средством социальной защиты признается смертная казнь.

Интересы защиты общества и обеспечение безопасности его членов имеют настолько большую социальную значимость, что некоторые авторы, которые по существу являются противниками смертной казни, считают возможным ее применение в этих целях. Например, Вольтер, который выступал против смертной казни и старался обосновать ее нецелесообразность, в то же время считал, что когда нет других средств спасения жизни многих людей, тогда преступник должен быть уничтожен как «бешеная собака»³. На этот аргумент и по сей день настойчиво ссылаются сторонники смертной казни. Кто следит за публикациями в центральной прессе по проблемам, касающимся смертной казни, наверное, заметил, что в качестве примера часто приводят дело некоего Михасевича. Этот преступник в разное время убил 33 женщины, за что он был казнен в текущем году⁴.

Сторонники смертной казни прибегают и к другим аргументам. В частности, отмечают, что наказание всегда подразумевает расплату за содеянное. Исходя из этого, по их мнению, поскольку преступник должен понести кару в соответствии с содеянным злом, постольку за убийство и другое тяжкое преступление единственным соразмерным средством расплаты является смертная казнь. Общественное мнение, указывают они, никогда не примирится с тем, что совершивший тягчайшее преступление имел бы право на жизнь. В подтверждение того, что общественное мнение фактически одобряет смертную казнь, приводят как результаты социологических исследований, так и разные факты, например, когда сам народ выполнил обязанности палача в отношении злостного преступника, в некоторых странах по требованию народа была введена смертная казнь и др.

Насколько приемлемы вышеуказанные аргументы? Являются ли они основанием для применения смертной казни?

Для ответа на эти вопросы, на наш взгляд, нужно учесть следующие обстоятельства.

Во-первых, общество всегда в ответе за поступки своих членов. Личность формируется в той социальной среде, где ей приходится жить и работать. Плохим и злым человек не рождается, он становится таковым в силу воздействия различных негативных факторов, которых еще предостаточно в нашей жизни. Соответственно в совершении преступления виновен не только преступник, но и общество в целом. Поэтому лицу, совершившему тяжкое преступление, общество должно выносить не смертный приговор, а, наоборот, должно позаботиться о его исправлении и искоренении причин, порождаю-

³ Ф. М. Вольтер, Избранные произведения по уголовному праву и процессу. М., 1956, с. 225.

⁴ См., например, Бюллетень «Аргументы и факты» от 9—15 апреля 1988 г., № 15 (302), с. 8.

щих преступность. Неисправимых преступников не существует. Если мы не смогли добиться их исправления, то это не означает, что оно вообще невозможно.

Во-вторых, для защиты общества от злостных преступников, правда, нужно провести целый ряд необходимых и надежных мероприятий, в том числе строгих уголовно-правовых мер, однако на современном этапе цивилизации обеспечение общественной безопасности вполне возможно другими средствами, не прибегая к смертной казни, например, продолжительной изоляцией преступника от общества. Во всяком случае, государство не должно допустить того факта, чтобы на основе приговора, вынесенного от его имени, лишали жизни человека, хотя бы и злостного преступника. Наоборот, государство должно подать пример обществу, что ни у кого (в том числе и у государства) нет права распоряжаться человеческой жизнью.

В-третьих, то обстоятельство, что общественное мнение подчас одобряет смертную казнь, не может служить достаточным аргументом необходимости применения этого наказания. Нельзя всегда и во всем доверять общественному мнению. Часто оно нуждается в соответствующем формировании. Общественное мнение, которое выступает за смертную казнь, указывает прежде всего на то, что правосознание общества находится не на должном уровне. Поэтому при решении проблемы смертной казни вряд ли можно опираться только на общественное мнение. Тем более, что в нем не так уже редко преобладают эмоциональные моменты, чем рациональные суждения об этой проблеме. Именно здесь в первую очередь законодатель должен сказать свое слово и тем самым оказать соответствующее влияние на общественное мнение.

В-четвертых, недопустимо построение системы наказания по принципу возмездия и мести, так как никто не может определить, какое наказание в точности соответствует степени общественной опасности того или иного преступления. Об этом свидетельствует хотя бы наличие различных наказаний за одно и то же преступление в разных странах, либо в одной стране в разное время. Понимание наказания как средства возмездия за преступление неизбежно ведет к оправданию принципа талиона. Это особенно видно, когда единственным наказанием за убийство, совершенное при отягчающих обстоятельствах, считают смертную казнь. Принцип талиона возник в родовом обществе и впоследствии распространился в рабовладельческом и феодальном праве. Его суть, как известно, выражается формулой: «Кровь за кровь, око за око, зуб за зуб...», т. е. мера наказания определялась в точном соответствии с причиненным вредом. Как видим, принцип талиона давно пройденный этап в развитии правосознания и законодательства.

Пятое, и самое главное, смертная казнь — это такой вид наказания, после исполнения которой практически невозможно исправление судебных ошибок. Практика же свидетельствует, что такие ошибки не так уж редки. Чтобы не ходить далеко за примерами, вспомним хотя бы дело того же Михасевича. Пока розыскные и следственные органы установили личность настоящего преступника — Михасевича, за совершенные им убийства было осуждено несколько невиновных лиц. Один из них провел в местах лишения свободы 10 лет, второй отсидел почти 6 лет и к тому же навсегда ослеп, третьего казнили...⁵

⁵ См. Правосудие и гласность. «Литературная газета», от 30 марта 1988 г., № 13 (5183), с. 11.

От таких ошибок мы не застрахованы и в будущем. Следовательно, пока существует смертная казнь, всегда можно ожидать случаев казни невиновных людей. Поэтому вопрос надо поставить следующим образом: если неопровержимыми данными было бы установлено, что без применения смертной казни невозможно осуществление правосудия и нормальное существование общества, тогда судебные ошибки при применении смертной казни, точнее, казнь невиновных людей, было бы тем меньшим злом, которое, как и другое зло, терпит современное общество во избежание еще большего зла. Но, когда уже доказано, что осуществление правосудия и нормальное существование общества вполне возможно без применения этого наказания, даже один факт казни невиновного человека является совершенно нетерпимым и возмутительным. Тем более, что исправление судебных ошибок в таких случаях практически невозможно. Это — непоправимая ошибка. На наш взгляд, хотя бы один этот аргумент был бы вполне достаточен для отказа от смертной казни. В противном случае, пока медицина не сможет оживить казненного и, наверное, она никогда не сможет этого сделать, этот аргумент всегда останется в силе.

Теперь что касается вопроса о том, чем можно заменить смертную казнь в случае ее отмены. Наиболее целесообразным и справедливым наказанием вместо смертной казни представляется пожизненное заключение. Оно не менее суровое наказание, чем смертная казнь, обеспечивает безопасность членов общества и дает возможность исправления и перевоспитания осужденного. Для того, чтобы у пожизненно заключенного имелась надежда на возвращение в общество, а также стимул для добросовестного труда в пенитенциарных учреждениях, суду следует предоставить право при применении пожизненного заключения с учетом личности преступника, совершенного им преступления и других прогностических данных, определить срок, по истечении которого может быть поставлен вопрос об условном освобождении осужденного. Вместе с тем, этот срок не должен быть менее 20-ти лет.

В заключение обратимся к истории развития уголовного права и вообще человеческой культуры и нравственности. Здесь явно замечается прогресс. Еще в недалеком прошлом для установления истины было оправдано применение пыток. Впоследствии они были повсеместно запрещены. Отменили также квалифицированные виды смертной казни. Но это произошло не потому, что усомнились в их предупредительном значении, а, прежде всего, потому, что по мере повышения уровня человеческой культуры и цивилизации они стали нравственно недопустимы. Трудно поэтому представить сегодня высококультурного, культурного человека, который требовал бы восстановления четвертования, сожжения на костре, сажания на кол и т. п. Исходя из этого, вопрос о смертной казни в конечном счете должен быть поставлен следующим образом: не имеют никакого смысла споры о предупредительном или ином значении смертной казни, главное, что у ее применения нет нравственного основания. Именно поэтому она должна быть отменена полностью и навсегда. Вспомним слова К. Маркса: «Весьма трудно, а может быть вообще невозможно, найти принцип, посредством которого можно было бы обосновать справедливость и целесообразность смертной казни в обществе, кичащемся своей цивилизацией»⁶.

⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 8, с. 530.

რეცენზია, ინფორმაცია, ქრონიკა

საპუბლიკო ნაწრომი წარმოების ინტენსიფიკაციისა და ეფექტიანობის პრობლემები

სკკ XXVII ყრილობის მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებებში მითითებულია, რომ უნდა მოხდეს მკვეთრი შემობრუნება წარმოების ინტენსიფიკაციისაკენ, მიეცეს ყოველ საწარმოს, თვითეულ დარგს ახალი გზები, სრულად და უწინარესად გამოიყენონ ეკონომიკური ზრდის თვისებრივი ფაქტორები. უნდა უზრუნველყოთ გადასვლა უმაღლესი ორგანიზაციისა და ეფექტიანობის ეკონომიკაზე.

ამ თვალსაზრისით წარმოების ინტენსიფიკაციისა და ეფექტიანობის ამალლების პრობლემების მეცნიერულ შესწავლას და გაშუქებას სოციალისტური მშენებლობის პრაქტიკასთან კავშირში დიდი მნიშვნელობა აქვს. სწორედ ამ პრობლემების გადაწყვეტაზეა დამოკიდებული ჩვენს ქვეყანაში საწარმოო ძალთა შემდგომი მძლავრი აღმავლობა, პარტიისა და ხალხის წინაშე დასახული ეკონომიკური და სოციალური ამოცანების წარმატებით შესრულება.

პარტიის ეკონომიკური სტრატეგიის ამ საკვანძო საკითხებს ეძღვნება დოც. ალ. წერეთლის ნაშრომი „წარმოების ინტენსიფიკაცია და ეფექტიანობა საქართველოს სსრ მრეწველობაში“, რომელიც ახლახან „საბჭოთა საქართველომ“ გამოსცა.

მაქსიმ-ლენინიზმის კლასიკოსების ნაშრომებზე დაყრდნობით წიგნში, პოპულარული და რიგითი მკითხველისათვის გასაგები ენით გახსნილია ამ რთული და მრავალწახნაგოვანი პრობლემის შინაარსი, დასახუთებულია მისი გადაწყვეტის ობიექტური აუცილებლობა. ნაშრომში გაშუქებულია საკვლევი პრობლემასთან დაკავშირებული თითქმის ყველა საკითხი: წარმოების ინტენსიფიკაცია და ეფექტიანობის ამაღლება სოციალიზმის კანონზომიერებაა; მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი, როგორც წარმოების ინტენსიფიკაციის და ეფექტიანობის ამაღლების ძირითადი წყარო; მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურა და მისი სრულყოფის ძირითადი მიმართულებანი; კაპიტალიზმის ბანდებითა ეფექტიანობის ამაღლების და ძირითადი ფონდების გამოყენების გაუმჯობესების რეზერვები; მრეწველობის პროდუქციის ხარისხის სრულყოფა, მატერიალური რესურსების ეფექტიანად გამოყენება და პროდუქციის მასალატევადობის შემცირება, შრომის ნაყოფიერების ზრდის რეზერვები მრეწველობაში და სხვ.

ნაშრომში მდიდარი ფაქტობრივი მასალების ანალიზის საფუძველზე გამოვლენილია სამრეწველო წარმოების ინტენსიფიკაციის და ეფექტიანობის შემდგომი ამაღლების რეზერვები, დასახულია მისი სახალხომეურნეობრივ ბრუნვაში მოქცევის ძირითადი მიმართულებანი.

ნაშრომში ნაჩვენებია, თუ რა როლს ასრულებს წარმოების ინტენსიფიკაცია კვლავწარმოების პროცესში. რაკი ინტენსიფიკაცია კვლავწარმოების პროცესში ემყარება უფრო ეფექტიანი წარმოების საშუალებების გამოყენ-

ბას, იგი გვიხსნათებს წარმოების პროცესის მთავარ მამოძრავებელ ძალებს, გვიჩვენებს, რომ ის წარმოების და, მათსადამე, გაცვლის, განაწილებისა და მოხმარების საფუძველთა საფუძველია, გაფართოებული კვლავწარმოების მამოძრავებელი ძალაა და ზემოაღნიშნულს ავტორი ლოგიკურად უკავშირებს კ. მარქსის ცნობილ თეზის იმის შესახებ, რომ ეკონომიკური ეპოქები ერთმანეთისაგან განსხვავდება არა იმით, რომ იწარმოება, არამედ იმით თუ როგორ, შრომის რა საშუალებებით იწარმოება.

საინტერესოა ნაშრომში ავტორისეული მსჯელობა არასრული და სრული ინტენსიფიკაციის შესახებ. არც თუ იშვიათად ინტენსიფიკაციის პრობლემის განხილვისა და ანალიზისას კმაყოფილებიან შრომის ნაყოფიერების ზრდის ანალიზით და მიაჩნით, რომ თუ იზრდება შრომის ნაყოფიერება, ეკონომიკა ინტენსიურად ვითარდება. ავტორი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ თუ ეფექტიანობის ერთი მაჩვენებელი უმჯობესდება, მაშინ საქმე გვაქვს ინტენსიფიკაციასთან, მსგავს მოვლენას ადგილი ჰქონდა X ხუთწლედში, როდესაც სსრ კავშირში საზოგადოებრივი შრომის ნაყოფიერება გაიზარდა 17%, ხოლო ფონდუკუგება 14% შემცირდა. ინტენსიფიკაციის გზაზე ეკონომიკის გადაყვანის დასრულება ნიშნავს ისეთი მიჯნის მიღწევას, როდესაც ხდება ეფექტიანობის ყველა მაჩვენებლის ერთდროული, კომპლექსური გაუმჯობესება და ამგვარად, მიღწევა ნაწილობრივიდან სარულ, ყოველმხრივ ინტენსიფიკაციაზე გადასვლა.

ნაშრომში გამახვილებულია ყურადღება პირდაპირი კავშირის არსებობის შესახებ ელექტროენერჯისა და ეროვნული შემოსავლის წარმოებას შორის. ზოგიერთ ქვეყანაში, აღნიშნულია ნაშრომში, ეროვნული შემოსავლას 2-ჯერ გასადიდებლად საჭიროა, ენერჯის წარმოების 4—8-ჯერ გაზრდა.

ნაშრომში საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის ანალიზის შედეგად ნაჩვენებია, რომ 1940—1982 წწ. ამ სტრუქტურაში მძიმე ინდუსტრიის დარგების ხვედრითი წონის 37,8%-დან 34,1%-მდე, ანუ 3,7 პუნქტით შემცირდა, ხოლო მსუბუქი ინდუსტრიის დარგებისა — 53,3%-დან 60,5%მდე, ანუ 7,2 პუნქტით ამაღლდა. სამართლიანად არის აღნიშნული საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგობრივ სტრუქტურაში მანქანათმშენებლობის მცირე ხვედრით წონაზე (12,5%), ანალოგიურ საშუალო საკავშირო მაჩვენებლებთან შედარებით (25,4%).

ნაშრომში მოცემულია სწორი დასკვნა იმის შესახებ, რომ რესპუბლიკის მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის სრულყოფის უმნიშვნელოვანესი მიმართულებაა მასში მძიმე ინდუსტრიის დარგების, განსაკუთრებით მანქანათმშენებლობის ხვედრითი წონის ამაღლება, მსუბუქი ინდუსტრიის დარგების ხვედრითი წონის შესაბამისი შემცირების ხარჯზე, რაც საქართველოს მრეწველობისა და სახალხო მეურნეობის სხვა დარგების ინდუსტრიული განვითარების გზაზე გადასვლის, რესპუბლიკის ინდუსტრიული დონის შემდგომი ამაღლების უმნიშვნელოვანესი პირობაა (გვ. 45):

მატერიალური რესურსების ეკონომიის მთავარი მიმართულებებიდან წიგნში დასახულია პროდუქციის მასალატევალობის შემცირება, საბოლოო პროდუქციის გამოსავლიანობის ზრდა, წარმოებაში დანაკარგების შემცირება, მეორეული რესურსებისა და ნარჩენების სრული გამოყენება. მთელი რიგი მწვავე პრობლემებია დაყენებული მეორეული რესურსების ეფექტიანად გამოყენების დარგში.

ნაშრომში შრომის ნაყოფიერების დინამიკის ანალიზისას გამოვლენილია, რომ ინტენსიფიკაციის ნელი ტემპია აღებული რესპუბლიკის მრეწველობის ბაზისურ დარგებში: მანქანათმშენებლობაზე, საშენ მასალათა, ხის დამამუშავებელ, კვების მრეწველობაში, სადაც პროდუქციის წარმოების ზრდა დიდად ჩამორჩებოდა (1976-1982 წწ.) შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპები. მანქანათმშენებელ საწარმოთა ჯგუფის მუშაობის ფაქტორული ანალიზის საფუძველზე გამოვლენილია შრომის ნაყოფიერების ზრდის დიდი რუხერვები.

და, ბოლოს, ნაშრომში სათანადო სისრულით არის განხილული სოციალისტურ ქვეყნებთან სსრ კავშირის ეკონომიკური და მეცნიერულ-ტექნიკური თანამშრომლობის საკითხი, რამეთუ იგი მჭიდრო კავშირშია თითოეული ქვეყნის, მათ შორის სსრ კავშირის და საქართველოს მრეწველობაში წარმოების ინტენსიფიკაციასთან და მისი ეფექტიანობის ამაღლებასთან.

ნაშრომში მოტანილია საინტერესო სქემები, რომლებიც თვალსაჩინოდ გვიხასიათებენ ძირითად ეკონომიკურ მაჩვენებლებს. წიგნის დანართი, რომელიც შეიცავს წარმოების ეკონომიკური ეფექტიანობის მაჩვენებელთა სისტემას, ვრცელ ჩამონათვალს, ნაშრომის უდაოდ თეორიულ-პრაქტიკულ მიზანდასახულობაზე მიანიშნებს.

წიგნის შინაარსის გაცნობა გვარწმუნებს, რომ იგი ცილდება მრეწველობის დარგის ფარგლებს. ცხრილებში მოცემული მაჩვენებელთა დინამიკა მთელი საბჭოთა პერიოდის მანძილზე ხუთწლეულების მიხედვით, რასაც გარკვეული შემეცნებითი მნიშვნელობა აქვს.

აღ. წერეთლის ნაშრომს აქვს როგორც თეორიული ისე პრაქტიკული მნიშვნელობა. მასში მოცემულია მთელი რიგი საყურადღებო დასკვნები და წინადადებები, რომელთა გათვალისწინება მიზანშეწონილია საქართველოს სსრ მრეწველობის განვითარების პესპექტივების დასახვისას.

სარეცენზიო ნაშრომი დიდი ინტერესით იკითხება, მისი ლიტერატურული გაფორმების კულტურა მაღალია, მასში თითქმის ვერ ვხვდებით ბუნდოვან ან ტექნიკური ხასიათის შეცდომებს.

ნაშრომის მიმართ გვაქვს ზოგიერთი შენიშვნა: წიგნში ავტორი გვერდს უვლის წარმოების მართვის, სამეურნეო მექანიზმის საკითხებს, რომელთა განხილვა, ჩვენის აზრით, კიდევ უფრო გაზრდიდა ნაშრომის ღირსებას.

აღ. წერეთლის წიგნი „წარმოების ინტენსიფიკაცია და ეფექტიანობა საქართველოს სსრ მრეწველობაში“ უდაოდ კირვი საჩუქარია ამ საკითხებზე დაინტერესებულ მკითხველთათვის.

ИНТЕРЕСНАЯ КНИГА О ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМАХ СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ*

В решении социальных проблем на первом месте остается задача сбалансированности рынка, увязки денежных доходов населения с объемом предоставленных товаров и услуг. Отметим также, что на сегодняшний день особенно важно, чтобы решение вышеупомянутых проблем упиралось в несокрушимый тезис — научное обоснование всех попыток обеспечения равновесия рынка. Невозможно достичь качественного роста при сохранении несбалансированности в реализации общественного продукта, которая влечет за собой большие потери общественного труда и приводит к снижению эффективности общественного производства. Диспропорция между спросом и предложением становится сегодня серьезным препятствием на пути структурного и качественного преобразования экономики. Исследования сущности, содержания и многочисленных форм проявления закона спроса и предложения проводятся поверхностно, многие политико-экономические аспекты этих отношений являются недостаточно исследованными, поэтому разрешению отмеченных проблем уделяется особое внимание. Именно исследованию теоретических вопросов спроса и предложения посвящена на наш взгляд очень интересная монография Ю. К. Твилдиани.

В работе рассмотрено воспроизводственное содержание отношений спроса и предложения товаров и платных услуг. Местом проявления и действия пропорций между спросом и предложением является внутренний рынок. Автор, не отрицая этого положения, показывает, что соотношение между спросом и предложением в основе своей формируется в процессе производства общественного продукта, его первичного распределения и далее, в процессе реализации, проявляется на рынке, но уже отразив в себе все последующие формы перераспределения. К числу первичных пропорций, оказывающих определяющее влияние на формирование воспроизводственных условий соотношения между спросом и предложением, относятся: соотношение между СОП и чистым продуктом, между необходимым и прибавочным продуктом, между производительностью труда и его оплатой в сфере материального производства. Ускоренный рост в составе денежных доходов населения, стипендий, пенсий и пособий требует учета при формировании товарного эквивалента совокупного спроса населения. В процессе экономического развития страны в целом по материальному производству обеспечивается опережающий рост производительности труда ни одного работающего по сравнению с его оплатой. Однако

* Ю. К. Твилдиани, Спрос и предложение, М., 1987.

достижение пропорциональности между спросом и предложением, обеспечение товарно-денежной сбалансированности в потребительском секторе экономики непосредственно определяются соотношением между производительностью труда во II подразделении и оплатой труда во всем материальном производстве. Проведенный автором анализ показал, что недостаточный рост производительности труда во II подразделении по сравнению с ростом фонда оплаты труда во всем материальном производстве является главной воспроизводственной причиной несбалансированности совокупного спроса и совокупного предложения товаров. Негативное воздействие этого фактора сохраняется и в современный период. На формирование пропорций между спросом и предложением все большее влияние оказывает обмен между производственной и непроизводственной сферами. При недостаточном развитии сферы платных услуг этот процесс сдерживается; в результате действие фактора несбалансированности усиливается. В работе даны общие методические положения для анализа соотношения между товарными и нетоварными расходами населения и его влияния на проблему сбалансированности.

Такой подход автора представляет проблему сбалансированности спроса и предложения в ином плане. Она возникает не как отдельная проблема соответствия товарных и денежных потоков на внутреннем рынке, а как проявление проблемы соответствия материально-вещественных и стоимостных элементов процесса воспроизводства СОП.

С научных и практических сторон особый интерес представляют предложенные автором показатели платажеспособной емкости чистого продукта и ее нормы. В книге дана также методика их исчисления на основе использования данных межотраслевых балансов за 1959, 1966, 1972 гг.

Решительно правильное отношение автора к регулированию спроса и предложения через систему цен. Проблема ликвидации дефицита во многом зависит от эффективности воздействия механизма цен на воспроизводственные пропорции.

В заключение надо отметить, что рецензируемая работа представляется наиболее интересным теоретическим исследованием, которое несомненно заинтересует не только экономистов, но и других ученых, занимающихся проблемами обществоведческих наук.

И. Э. ГОГОРИШВИЛИ

76/32
6

ფასი 85 კპ.

ინდექსი 76196